

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

Qo'lyozma huquqida
UDK: 18-5A111601-02

**5A111601 – IJTIMOIY-GUMANITAR FANLARNI O'QITISH
METODIKASI (MA'NAVIYAT ASOSLARI) MUTAXASSISLIGI**

2-BOSQICH MAGISTRANTI

G'APPAROV ELYORJON OTBEKOVICHNING

Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan

D I S S E R T A T S I Y A

**MAVZU: “O'ZBEKISTONDA MILLIY DEMOKRATIK TARQQIYOT:
SHAXS ERKINLIGI RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI”**

Ilmiy rahbar t.f.n. Talapov B.

NAMANGAN– 2018

REJA

I. Kirish

II. Asosiy qism

1-bob: O‘zbekistonda milliy demokratik taraqqiyotning o‘ziga xos xususiyatlari

- 1.1. Mamlakatimizdagi demokratik jarayonlarning nazariy tahlili
- 1.2. Milliy demokratik taraqqiyotning “o‘zbek modeli” va uning mohiyati

2-bob: O‘zbekistonda milliy demokratik taraqqiyot jarayonlarida shaxs erkinligining huquqiy kafolatlanishi

- 2.1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va shaxs erkinligining kafolatlanishi

2.2. Shaxs erkinligini ta’minlash jarayonlarining huquqiy takomillashuvi

3-bob: Mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy jarayonlarning demokratlashuv jarayonlarida shaxs erkinligi.

- 3.1. Shaxs erkinligi va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligi

3.2. Erkinlashtirish - fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim sharti

III. Xulosa

VI. Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro‘yxati

Kirish

Mavzuning dolzarblii. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, xalqimizning ijtimoiyadolat, huquqiy tenglik insonparvarlik va ezgulik tamoyillari qaror topgan, yuksak ma’naviyatli va ma’rifatli jamiyat qurishdek asriy orzu-umidlarini ro‘yobga chiqarish imkoniyati paydo bo‘ldi. Bu mamlakatda demokratik huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish deganidir. Respublikamizning ushbu strategik maqsadi ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot yaratishga qaratilgan bo‘lib, buning uchun demokratik islohotlarda aholining, fuqarolarning faol ishtiroki talab etiladi. O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonunchilik palatasi va Senatining 2010 yil 27-yanvardagi qo‘shma majlisida qilgan ma’ruzasida quyidagilarni ta’kidlagan: “Mazmun-mohiyatiga ko‘ra, sotsial-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy islohotlarni, biz tanlagan davlat va jamiyat qurilishi modelini tadbiq etish jarayonida fuqarolarning mamlakat boshqaruvidagi rolini oshirib borishini asosiy o‘ringa qo‘yadigan “Kuchli davlatdan-kuchli fuqarolik jamiyati sari” dasturini amalga oshirish bo‘yicha ishlarni yanada faollashtirish masalasini bugun hayotning o‘zi kun tartibiga tobora qat’iy qilib qo‘ymoqda”¹. Demak, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan milliy demokratik taraqqiyot aholining, fuqarolarning ijtimoiy hayotdagi faolligini yanada oshirish, bu borada, davr talablariga mos keladigan mexanizmlar yaratishni taqozo etadi. Ijtimoiy hayotda fuqarolarning ishtiroki, faolligini oshirishning eng asosiy talabi ularning huquqiy ongi va madaniyatining qay darajada taraqqiy etganligi bilan belgilanadi. Huquqiy ong va madaniyatning rivojlanganlik darjasini fuqarolarning erkinligi bilan bevosita bog‘liq hisoblanadi. Kishilik tarixida davlat boshqaruvgiga oid yaratilgan asarlarga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, davlatning taraqqiy etmog‘i, demokratik tamoyillarninig mamlakat hayotida mustahkam o‘rin tutishi uchun avvalo jamiyatda shaxsning ma’naviy va huquqiy erkinligi ta’minlangan bo‘lishi lozimligi alohida ta’kidlanadi. Qadimgi Xitoy faylasufi Konfutsiyning davlat boshqaruvgiga oid g‘oyalari, Abu Nasr

¹ Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Халқ сўзи, 2010. 28 январь.

Forobiyning “Fozil odamlar shahri”, Tomas Morning “Utopiya” asarlari shu jumladandir.

Bugungi kunda mamlakatimizda milliy demokratik davlatni mustahkamlash masalalariga oid jiddiy izlanishlar olib bormoqda. Ularda retrospektiv tahlildan, ilg‘or davlatlar tajribasini o‘rganishgacha falsafiy-huquqiy va ijtimoiy-siyosiy tadqiqotlar mavjuddir. Shu bilan birga ijtimoiy hayot, dunyoda ro‘y berayotgan global voqealar kun tartibiga yangi-yangi muammolarni qo‘ymoqda. Ayniqsa madaniyatlarning globallashuvi oqibatida fuqarolarning ongida demokratiya va shaxs erkinligi masalasiga bo‘lgan munosabatning o‘zgarganligi kuzatilmoqda. Ayrim fuqarolarning “ommaviy madaniyat” hamda “saddizm” g‘oyalari ta’siriga tushayotganlari bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Ilmiy tadqiqotlar goho ushbu muammolarni, ularni keltirib chiqargan jarayonlarni xatto anglab, umumlashtirib, hal etish yo‘llarini belgilab olishga ham ulgurmaydi. Biroq har qanday ijtimoiy hodisa o‘zining yuzaga kelish sabablari, rivojlanish xususiyatlari va tanazzulga yoki transformatsiyaga uchrash qonuniyatlariga egadir. Demokratiya, demokratik taraqqiyot va shaxs erkinligining ta’minlanishi masalalari ham ushbu qonuniyatlarga bo‘ysunadigan voqelikdir. So’nggi yillarda O’zbekiston Respublikasida milliy demokratik islohotlar o‘zining yangi bosqichiga ko’tarildi. Xalq qabulxonalarining ochilishi, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining virtual qabulxonasining tashkil etilishi va uni yanada takomillashuvi, O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasining qabul qilinishi, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi, Sud-huquq tizimidagi amalga oshirilgan islohotlar shu jumladandir. Bu islohotlar natijasida respublikaning ichki va tashqi siyosatida sezilarli o‘zgarishlar ko‘zga tashlandi. Ushbu o‘zgarishlar haqida O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shunday fikr bildiradi: “Mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar xalqimiz tomonidan qo‘llab-quvvatlanmoqda. Bu o‘zgarishlarning dastlabki natijalari aholimiz hayoti va kundalik turmushida o‘zining yaqqol ifodasini topmoqda, el-yurtimizning ijtimoiy faolligi, ertangi kunga ishonchi o‘sib bormoqda. Biz mamlakat hayotiga doir har bir qarorni

xalqimiz bilan maslahatlashib, bevosita muloqot asosida qabul qilmoqdamiz. “Xalq davlat idoralariiga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak” degan g‘oya bu borada faoliyatimiz mezoniga aylanmoqda”².

Yuqoridagi islohotlardan kelib chiqqan holda, Respublikamizdagи milliy demokratik jarayonlarni o‘rganish, ulardagi g’arbona va sharqona qarashlarni tadqiq etish, mamlakatimizda shaxs erkinligi masalasini ma’naviy va huquqiy jihatda tahlil qilish bugungi kundagi muhim va dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Bu mamlakatimizda demokratik taraqqiyot masalasi yuzasidan amalga oshirilgan islohotlar va shaxs erkinligi hamda unga bo‘lgan munosabat to‘g‘risida teran tasavvurga ega bo‘lish imkonini yaratadi.

Tadqiqot ob’ekti va predmeti. O‘zbekistonda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan demokratik ilohotlarni ilmiy-nazariy tahlil qilish, bu islohotlar natijasida mamlakatimizda shaxs erkinligi masalasida amalga oshirilgan huquqiy-ma’naviy islohotlar va ularning natijalarini o‘rganish hamda ilmiy xulosa qilish ushbu tadqiqot ishining ob’ekti va predmetini tashkil etadi.

Tadqiqotning maqsad va vazifalari. O‘zbekistonda milliy demokratik taraqqiyot jarayonlari davrida shaxs erkinligi ta’milanishi va rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari tahlil etish ilmiy tadqiqot ishining oldiga qo‘yilgan maqsadini tashkil etadi, va undan kelib chikadigan vazifalar quyidagilardan iborat:

- O‘zbekistonda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan demokratik islohotlarni o‘rganish va ilmiy-nazariy tahlil qilish;
- mamlakatimizda demokratik islohotlarning asosi hisoblangan, atoqli davlat arbobi I.A.Karimov tomonidan ishlab chiqilgan taraqqiyotning “o‘zbek modeli” ning siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy hayotga ko‘rsatgan ta’sirini o‘rganish;
- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida shaxs erkinligining kafolatlanishi masalasini o‘rganish;
- shaxs erkinligini ta’minlash jarayonlarining huquqiy takomillashuvini o‘rganish va tahlil qilish;

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Murojaatnomasi// Xalq so‘zi 2017-yil 23dekabr.

- shaxs erkinligi va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligi masalasini o‘rganish;

- shaxs erkinligining ma’naviy hayot bilan bog‘liqlik jihatlarini o‘rganish va tahlil qilish;

Tadqiqotning asosiy masalalari va farazlari. O‘zbekistonda milliy demokratik jarayonlarning amalga oshishining tahlil qilish, ularni xalqaro andozalarga qanchalik mos kelishi va qanchalik o‘ziga xosligini o‘rganish, islohotlarning shaxs erkinligi masalasiga ko‘rsatgan ta’sirini, shaxs erkinligi va ma’naviy jarayonlarning o‘zaro aloqadorlik jihatlarini o‘rganish hamda ilmiy xulosa qilish tadqiqot ishining oldiga qo‘yilgan asosiy masala va farazlari hisoblanadi.

Mavzu bo‘yicha adabiyotlarning qisqacha tahlili. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilgan milliy demokratik islohotlar va shaxs erkinligi rivojlanishi mavzusiga oid masalalar yoritilgan ilmiy adabiyotlarni quyidagi guruhlarga ajratish maqsadga mumkin:

1. O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov va O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev asarlari.

2. Mavzuga oid falsafiy adabiyotlar.

3. Mavzuga oid yuridik adabiyotlar.

Birinchi guruh atoqli davlat arbobi I.A.Karimov va O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning asarlaridan iborat bo‘lib, ularda mamlakatimizda amalga oshirilgan demokratik jarayonlarning mazmun-mohiyati yoritib berilgan.

Ikkinchi guruh faylasuf olimlar tomonidan yaratilgan asarlar bo‘lib, ularda mustaqilligimizning dastlabki davrlaridan to - bugungi kungacha bo‘lgan davrda amalga oshirilgan demokratik jarayonlarning ilmiy-nazariy jihatlari yoritib berilgan. Ularda O‘zbekistonda amalga oshirilgan shaxs erkinligiga oid islohotlarning falsafiy jihatlari asoslab berilgan³.

³ B.Talapov. Ўзбекистонда демократия ва миллий демократия тараккиёт масалалари. Namangan.: 2015; F.Musayev. Demokratik davlat qurishning falsafiy-huquqiy asoslari. T.: “O‘zbekiston”. 2007; J.Ya.Yaxshilikov. N.E. Muhammadiyev. Milliy g’oya va taraqqiyot strategiyasi. T.: “Fan”, 2017; M.Imomnazarov. Milliy

Uchinchi guruhga milliy demokratik taraqqiyot va shaxs erkinligi masalalariga oid tadqiqotlar olib borgan huquqshunos olimlarning asrlari kiradi. Ularda ushbu masalaning huquqiy jihatlari yoritib berilgan⁴.

Tadqiqotda qo'llanilgan uslublarning qisqacha tavsifi. Tadqiqotni amalga oshirishda tarixiylik, xolislik, davriy izchillik, qiyosiy, tanqidiy, mantiqiy va xronologik, semantik va pragmatik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati. Magistrlik dissertasiyasidan kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va umumta'lim maktablarida “Milliy istiqlol g'oyasi”, “Davlat va huquq asoslari”, “Ma'naviyat asoslari” hamda oliy o'quv yurtlari, Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi talabalari uchun “Milliy g'oya: asosiy tushunchlar va tamoyillar”, “Milliy g'oya: O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi” fanlaridan ma'ruza matnlari tayyorlashda, amaliy mashg'ulotlar olib borishda foydalanish mumkin.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi

- mustaqillik yillarda mamlakatda amalga oshayotgan islohotlar barobarida shaxs erkinligi ta'minlash va rivojlantirishning ilmiy-nazariy jihatlari nashr etilgan ilmiy adabiyotlar va qabul qilingan qonun hujjatlari asosida baholi qudrat tahlil qilinadi;
- fuqarolarining demokratiya va shaxs erkinligi sohasidagi tafakkur o'zgarishlari, ularning huquq va burch masalasiga bo'lgan munosabatini o'rGANILADI;
- globallashuv sharoitida shaxs erkinligi masalasining ijtimoiy- siyosiy va ma'naviy hayot bilan aloqadorlik jihatlarini tahlil qilinadi.

ma'naviyatimiz asoslari. T.: “O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti”, 2006; Sh.O.Mamadaliyev. Ma'naviyat asoslari. T.: 2013; A. Erkayev. Milliy g'oya va ma'naviyat. T.: “Ma'naviyat”. 2002.

⁴ A.Mo'minov. M.Tillabayev. Inson huqulari.T.: “Adolat”, 2013; A. Жалилов, У. Мухаммадиев, К. Жўраев. Фуқаролик жамияти асослари. Т.: 2015; I.Boboyev.Z.Islomov. Davlat va huquq nazariyasi. Т.: 2005; F.Muhitdinova. Huquqiy davlat: g'oylar tarixi va hozirgi davr. 2009; M.Rustamboyev. A.Saidov. Inson huquqlari. Т.: 2008.

Tadqiqotning manbalari. Tadqiqot ishiga oid manbalarni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

1. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov va O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev asarlari.

2. Mustaqilligimizning dastlabki yillaridan to-bugungi kunga qadar davlat boshqaruvi va shaxs erkinligi masalasi yoritib berilgan falsafiy - huquqiy asarlar.

3. Qonunlar va qonun osti hujjatlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, vaqtli matbuot va ilimiyl jurnallarda berilgan mavzuga oid maqola hamda sharhlar.

Birinchi guruh manbalariga - O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov va O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev barcha asarlarini kiritish mumkin. Bu asarlarda respublikada amalga oshirilgan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy-madaniy islohotlar haqida ma'lumotlar berilgan.

Ikkinci guruh manbalarini tarkibiga mustaqilligimizning dastlabki yillaridan to-bugungi kunga qadar davlat boshqaruvi va shaxs erkinligi masalasi yoritib berilgan falsafiy – huquqiy asarlarini kiritishimiz mumkin. Ularga S.Otamurodov⁵, A.Erkayev⁶, S.Berdiqulov⁷, F.Musayev⁸, B.Talapov⁹, Sh.O.Mamadaliyev¹⁰, A.Saidov¹¹, M.Rustamboyev¹², X.Boboyev¹³ kabi olim va tadqiqotchilarining asarlarini ko'rsatish mumkin. Ularda muammoning turli xil jihatlari o'ziga xos tarzda o'rganilgan. Biz o'z ishimizda yuqorida nomlari qayd etilgan olimlarimizning muammoga tegishli ilmiy ishlaridan o'rinni foydalangan holda mavzuni keng tahlil etishga kirishdik.

⁵ S.Otamurodov. Глобаллашув ва миллат. Т., Янги аср авлоди, 2008.

⁶ Эркаев А. Erkin inson va ma'naviy tarbiya. // Тафакур.Ж. 81 – сон, 2014.

⁷ S.Berdiqulov. Demokratik yangilanish va siyosiy partiyalar. // Тафакур.Ж. 65 – сон, 2010.

⁸ F.Musayev. Demokratik davlat qurishning falsafiy-huquqiy asoslari. Т.: "O'zbekiston". 2007.

⁹ Талапов.Б.А. Демократия ва миллий демократик таракқиёт масалалари.Т.:Фалсафа ва хуқуқ институти-2010.

¹⁰ Sh.O.Mamadaliyev. Ma'naviyat asoslari. Т.: 2013.

¹¹ A.Saidov. Konstitutsiyaviy huquq. Т.: 2005.

¹² O'zbekiston Konstitutsiyasini o'rganish. Т.: 2005.

¹³ H.Boboyev. Davlat va huquq nazariyasi. Т.: 2000

Uchinchi guruh manbalari tarkibiga mustaqilligimizning dastlabki yillaridan to-bugungi kunga qadar davlat boshqaruvi va shaxs erkinligi masalasi yuzasidan qabul qilingan qonunlar va qonun osti hujjatlari, O'zbekiston Prezidentining farmonlari, vaqtli matbuotda hamda ilmiy jurnallarda yoritib borilgan maqolalar, sharhlarni kiritishimiz mumkin.

Tadqiqotning nazariy va uslubiy asoslari. Magistrlik dissertsiyasini yoritish jarayonida O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A. Karimov va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev asarlarida ilgari surilgan demokratiya va demokratik jarayonlar, shaxs erkinligi va ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy jarayonlarning aloqadorligiga oid g'oyalari nazariy asos vazifasini bajardi. Tadqiqot davomida mamlakatimizdagi demokratik jarayonlar va shaxs erkinligi ta'minlash va rivojlantirish masalalari ilmiy tahlil qilishga, uni xalqaro jarayonlar va me'yorlar bilan solishtirishga e'tibor qaratildi.

Tadqiqotning metodologik asosini ishlab chiqishda O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A. Karimov va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevlarning asarlari, ma'ruza va nutqlarida ilgari surilgan uslubiy, ilmiy nazariy ko'rsatmalari muhim rol o'ynadi.

Tadqiqotning davriy chegarasi. Tadqiqot uchun davriy chegara sifatida O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgan kundan boshlab to bugungi kungacha bo'lgan davr(1991 – 2018 - yillar) oraliq'i olindi. 1991 – yil respublika o'z istiqlolini qo'lga kiritdi. SHu kundan boshlab mamlakatimiz hayotining barcha soxalarida demokratiya tamoyillarini joriy kilishga aloxida e'tibor qaratildi, bu jarayonlar real hayotda yaqqol ko'zga tashlana boshladи. Shu sababdan tadqiqotning davriy chegarasi boshlanish nuqtasi sifatida aynan shu sana tanlandi. Demokratik islohotlarning takomillashuvi va shaxs erkinligi bilan bog'liq jarayonlar doimo harakatda bo'lgani bois tadqiqotning yakuniy nuqtasi bugungi kungacha deya belgilandi.

Dissertatsiya tarkibining qisqacha tavsifi. Magistrlik dissertsiyasi ishi kirish, uch bob, olti paragraf, xulosa, foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxatidan iborat. Magistrlik dissertatsiyasi hajmi betni tashkil qiladi.

1-BOB: O‘zbekistonda milliy demokratik taraqqiyotning o‘ziga xos xususiyatlari.

1.1 Mamlakatimizdagi demokratik islohotlarning nazariy tahlili.

Jahonning rivojlangan davlatlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, o‘z davlatchiligin qo‘lga kiritish, milliy va ijtimoiy ozodlikka erishish hech qaerda oson kechmagan. Mustaqillika erishgan har bir mamlakat o‘z taraqqiyot yo‘lini izlaydi, yangi jamiyat barpo etishda o‘z andozasini ishlab chiqishga intiladi. Ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyat, fuqarolar o‘rtasidagi munosabatlar, ularning dunyoqarashi, jumladan diniy e’tiqodi, ruhiyati hamda xulq-atvor normalari shuni taqazo etadi. Bosib o‘tilgan qisqa vaqt ichida O‘zbekistonda demokratik huquqiy davlatning o‘ziga xos andozasi yaratildi. Bunda respublika xalqining mentaliteti, dunyoqarashi va yashash tarzidan kelib chiqqan holda jamiyatning barcha jabhalarida qator islohotlar o‘tkazildi.

Mamlakatimizda davlat boshqaruviga oid demokratik islohotlarni amalga oshirish haqidagi nazariy qarashlar O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan 1992 yil chop etilgan “O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li” asarida ilk bora asoslab berildi. “Hozir bizning jamiyatimiz tarixiy chorrahada turibdi. Respublikani milliy-davlat, ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy kamol toptiruvchi o‘z taraqqiyot yo‘lini ishlab chiqishimiz zarur. Bu murakkab palladir. Hozir yashab turganlarning taqdirigina emas, balki ularning farzandlari, nevaralarining ham taqdiri, keljak avlodlarning taqdiri ham shunga bog‘liq bo‘ladi”¹⁴.

Milliy davlatchiligmizning tiklanishi mamlakatimizdagi demokratik islohotlarning debochasi bo‘ldi. I.A.Karimovning o‘zbek davlatchiligin qayta tiklanishdagi o‘rni beqiyosdir. Buni hatto uning muxolliflari ham ochiq tan olishadi. Ammo uning ushbu beqiyos xizmati hali ilmiy, ayniqsa falsafiy-huquqiy adabiyotlarda etarlicha yoritilmagan.

“O‘zbekiston tarixida, – deydi mustaqillikning ilk kunlarida I.A.Karimov, – yangi davr boshlanadi. Biz mustaqillikni qo‘lga kiritib, endilikda uni

¹⁴ Karimov I.A. O‘zbekistonnig o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li.- T.: O‘zbekiston,- 1992 yil. -B. 9.

mustahkamlash va shuning asosida yangi,adolatli jamiyat qurish yo‘liga o‘tdik. Tarix shuni ko‘rsatdiki, istiqlolning qadri doimo baland bo‘lgan. Bugungi sharoitimidni oson deb bo‘lmaydi. Biz juda katta qiyinchiliklarni boshdan kechirdik. Oldinda yana qanchadan-qancha sinovlar turibdi. Bugungi murakkab vaziyatda tanlab olingan va azaliy milliy manfaatlarimizga, xalqimizning tabiatiga, ongiga ma’qul bo‘lgan yo‘ldan adashmaslik choralar haqida, O‘zbekistonning porloq istiqbolga etish yo‘li xususiyatlari to‘g‘risida gaplashib olishimiz zarur deb o‘yayman”¹⁵. Respublika tang holatlarni qay darajada tezroq bartaraf etishi, yakkahokimlik tizimining illatlarini batamom tugatishi, rivojlangan madaniyatli mamlakatlar darajasiga chiqib olishi shu narsa bilan belgilanadi. Biz hozir uzoq yo‘lning boshida turibmiz”¹⁶. Shunday “murakkab va mas’uliyatli pallada” I.Karimov milliy mustaqil davlatni shakllantirish uchun o‘zbek davlatchiligining genezisini o‘rganishni va uning shakl-shamoyilini, to‘laqonli ishlashini ta’minlaydigan zamonaviy institutlarini hamda mexanizmlarini yaratishni kun tartibiga qo‘ydi. Yangi o‘zbek davlati sho‘rolar tomonidan tashkil etilgan, markaz amrini bajarishga qaratilgan, milliy manfaatlaridan uzoqlashtirilgan respublikadan farq qilishi shart edi. Yangi o‘zbek davlati ham mohiyatan, ham shaklan eski siyosiy tuzumdan, institutdan farq qilishi kerak edi.

I.A.Karimov o‘zbek davlatchiligi tarixi to‘g‘risida gap ketganda eng avvalo “Avesto”ni, ushbu o‘lmas asarda ilgari surilgan g‘oyalarni esga oladi. Bu bejiz emas, chunki “Avesto” mo‘tabar, qadimgi qo‘lyozmamiz sifatida XXX asr muqaddam o‘lkamizda “buyuk davlat, buyuk ma’naviyat, buyuk madaniyat bo‘lganidan guvohlik beradi”¹⁷. U O‘zbekistonda davlatchilik bo‘lmagan deb tashviqot qiluvchi G‘arb adiblariga qarata deydi: “...Biron-bir xorijiy jurnalistning, umuman G‘arb adiblarining “Avesto”ni eslashganini bilmayman. Xulosa shuki, olis-olis joylarda xalqimiz, mamlakatimiz o‘tmishi haqida aytilayotgan mulohazalarning aksariyat qismi soxta, g‘ayri ilmiydir”¹⁸. Haqiqatan ham

¹⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мағкура. –Т.: Ўзбекистон, 1996. - Б. 200.

¹⁶ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мағкура. –Т.: Ўзбекистон, 1996. - Б. 39.

¹⁷ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз кўлимиз билан қурамиз. Т.7. –.: Ўзбекистон, 1999. -Б. 138.

¹⁸ Ўша жойда.

H.B.Boboev va S.Hasanovlarning qayd etishicha, “Avesto”da o‘lkamizda o‘n oltita davlat – So‘g‘d, Xorazm, Balx, Nisol, Hirot, Parfiya, Iyron-Vij, Vanta Girta, Avrava, Xninta, Xaravayata, Hiyrmand, Ray, Chapra, Varina, Haftrud, Panjob yoki Yettisuv bo‘lgani tilga olinadi¹⁹. Ushbu manbaning o‘zi o‘zbek davlatchiligining negizi qaerga va qanday boy ijtimoiy-siyosiy tajribaga borib taqalishidan guvoh beradi.

I.Karimov davlatchiligidan asosini yaratishda jahon tarixiga, ayniqsa kreatologiyasiga beqiyos hissa qo‘sghan buyuk sarkarda, sohibqiron Amir Temurning nomini va u qoldirgan tarixiy-madaniy merosni alohida qayd etadi. U Amir Temurni, komil inson, buyuk davlat asoschisi, buyuk bunyodkor, ijodkor, fan, madaniyatga homiylik qilib, jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga beqiyos hissa qo‘sghan shaxs, deb ataydi. Shuning uchun u, “davlatchiligidan asoslarini yaratib ketgan Temur bobomiz g‘ayrat-shijoati, yuksak aql-zakovati, tadbirkorligi, elparvarligi bilan bizga hamisha ibrat nomusi bo‘lib qolg‘usidir. Biz u zoti oliydan hamisha ruhiy madad olamiz”²⁰.

Hukumatimizning 1994 yil 29 dekabrda “Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to‘g‘risida”, 1995 yil 26 dekabrdagi “1996 yilni Amir Temur yili deb e’lon qilishi to‘g‘risida”gi qarorlari, 1996 yil martida “Temuriylar tarixi” davlat muzeyini va “Amir Temur” ordenini ta’sis etish to‘g‘risidagi farmonlari nafaqat buyuk bobomiz xotirasini ulug‘lash, xuddi shuningdek, uning obrazi, hayoti va faoliyati orqali yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, kuchli davlat barpo etish,adolatli jamiyatni shakllantirish qaratilgan hamdir. Sohibqironning davlatchilikka oid qarashlarini, boshqarish usullarini, markazlashgan idorani mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish ishlari bilan uyg‘unlashtirish borasidagi siyosiy tajribalarini keng o‘rganish yo‘lga qo‘yildiki, ular²¹ I.A.Karimov davlat asoslarini yaratish mamlakatimizda yashovchi turli millatlarni, xalqlarni birlashtirishga, markazlashgan boshqarish bilan mahalliy boshqarishni uyg‘unlashtirishga bevosita bog‘liq ekanini juda yaxshi biladi. Uning birorta asari yoki ma’ruzasi yo‘qliki, unda

¹⁹ Бобоев Х., Хасанов С. “Авесто” – маънавиятимиз сарчашмаси. –Т.: Адолат, 2001. – Б. 51.

²⁰ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз кўлимиз билан қурамиз. –Т.: Ўзбекистон, 1999. – Б. 142.

²¹ Азамат Зиё. Амир Темур даврида давлат бошқаруви. –Т.: Ўзбекистон, 1996. Б. 24.

ahillikka, birodarlikka, mustaqillikni mustahkamlashga da'vat etilmagan bo'lsin. U o'zbek davlatchiligi tarixiga nazar tashlaganda ham ushbu g'oyadan kelib chiqadi. Bu o'rinda uni Xo'ja Ahror va islom dini, buyuk allomalar, fiqhshunoslar haqidagi fikrlarini keltirish mumkin. "Xoja Ahror Vali o'z davrida 25-30 yil mobaynida Markaziy Osiyodagi xalqlarni birlashtirish, siyosatchilarining boshini qovushtirish orqali har xil to'qnashuvlarning oldini olish uchun bor kuch-g'ayratini sarflagan, uning yuksak obro'-e'tibori bunda hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. "Shayxlar shayxi" deb nom olgan bu ulug' zotning gapini biror hukmdor, hokim, shahzoda ikki qilmagan. Nega deganda, xalq uni boshiga ko'targan. Biz ham bunday aziz ajdodlarimizni boshimizga ko'tarishga tayyormiz"²².

Aslida bu xalqimizning ijtimoiy-siyosiy va tarixiy-madaniy tajribasini, ulardagagi pozitiv jihatlarni mustaqil davlat qurishga proeksiya qilish, ya'ni yo'naltirishga intilishdir.

Jamiyat bir bosqichdan ikkinchi, ayniqsa mutlaq yangi, qarama-qarshi paradigmaga asoslangan bosqichga o'tayotganida, ijtimoiy-iqtisodiy inqirozlar va siyosiy, ma'naviy ikkilanish odatiy hol bo'lganida kishilarni, xalqlarni birlashtirish kechiktirib bo'lmaydigan bosh vazifaga aylanadi. Milliy munosabatlarni mustahkamlashga qaratilgan pozitiv tajribalar va izlanishlarga ehtiyoj uyg'onadi. Xoja Ahror Vali hayoti va faoliyati xalqqa, vatanga, ma'naviy go'zalikka intilish va xizmat qilish timsoli sifatida o'z davrida buyuk bobokalonlarimiz Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy va Bobur yuqori baholanganlar. Hoja Ahrorning birgina Samarcand viloyatida 35 ming, Qarshi vohasida 28 ming hektar eri va millionlab chorvasi bo'lgani holda o'zi juda kamtar yashagan, topgan narsalarini muhtoj xalqqa sarflagan. O'z hisobiga u Samarcand, Buxoro, Hirot, Qobul kabi shaharlarda madrasa va masjidlar qurdirgan. Uning so'zlariga, xalqning og'irligini engillashtirish va o'zaro nizolarni to'xtatish haqidagi da'vatlariga nafaqat Movarounnahr, shuningdek Misrdan to Xitoy va Hindiston hukmdorlarigacha qulqututgan²³.

²² Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўнимиз билан қурамиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. - Б. 148.

²³ Березиков Е. Святые лики Туркестана. –Т.: Камалак, 1992. - Б. 135.

I.A.Karimov tarix fani va siyosat chambarchas bog‘liqligini uqtirib, ushbu qonuniyatni unutish milliy taraqqiyotga xizmat qilmasligini, davlatimizni boshqa siyosiy kuchlar tazyiqiga tushib qolishi mumkinligi qayd etadi. Chunki tarix fani shunchaki qiziqish mahsuli emas, u oxir natijada kishilarda o‘zligini anglash, xalqi tarixini yaxshi bilish, tashqi mafkuraviy hujumdan milliy istiqlol g‘oyasini, milliy demokratik taraqqiyot maqsadini himoya qilishga o‘rgatadi. “Tarix tarix uchun” da’vati “san’at san’at uchun” da’vati kabi bema’nidir, har qanday bilim, ilmiy tafakkur, ayniqsa tarixiy ilm va tafakkur borliqni ob’ektiv o‘rganish, kishida hayot, o‘tmish, jamiyat taraqqiyoti haqida to‘g‘ri xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantirishi lozim²⁴. “Zero, fan, - deydi I. Karimov, - masalan, tarix fani o‘z yo‘liga, siyosat o‘z yo‘liga, ularning bir-biriga aloqasi yo‘q, deguvchilar ham topiladi. O‘ylab ko‘raylik, tarix fani mahsuli - uning xulosalaridan avvalo kim foydalanadi? Siyosatchilar emasmi? O‘z siyosatini oqlash, uni olg‘a surish, targ‘ib etish, uzviyligini ta’minalash, obro‘sini ko‘tarish uchun ular tarix fani xulosalariga murojaat etadi... Fan davlatga, xalqqa, jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilishi lozimligini unutishga aslo haqimiz yo‘q”²⁵. Demak, har bir siyosatchi, jamiyat va davlat ishlarini boshqarish bilan shug‘ullanadigan kishi, ijtimoiy taraqqiyot masalalari bilan qiziquvchi fuqaro o‘z davlatining, xalqining tarixini bilishi shart. Chunki ijtimoiy-siyosiy va tarixiy-madaniy tajribadan yaxshi xabardor kishi, siyosatchi xalqi manfaatlarini to‘g‘ri anglaydi, ijtimoiy taraqqiyot qonunlariga amal qiladi. Buyuk ajodolarimizning davlat boshqaruvi masalasidagi tajribalaridan foydalanish demokratik taraqqiyotning o‘ziga xos yo‘ldan odimlashiga sabab bo‘ldi.

Milliy tarixchiligidan tiklash borasidagi islohotlar bilan bir vaqtida davlat boshqaruvi, ma’naviyat va iqtisodiyot yo‘nalishlarida islohotlar amlga oshirildi. Mutaxassislarning qayd etishicha, jamiyat va davlatni boshqarishda uch omil muhim rol o‘ynaydi, ular - hokimiyat, mulk, g‘oyadir²⁶.

²⁴ В Таларов. Демократия ва миллий демократик тараққиёт. масалалари. Т.:Фалсафа ва хукуқ институти- 2010.-Б. 141.

²⁵ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўнимиз билан қурамиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. - Б. 150.

²⁶ Давлат ва хукук назарияси. –Т.: ТДЮИ, 2000. - Б. 40.

“Hokimiyat - odamlarni bo‘ysundirish va ular ustidan hukmronlik qilish munosabatlaridir. Biroq, uning bo‘lishi ob’ektiv zaruriyatdir, shuning uchun ham ko‘pincha ijobjiy tusga ega bo‘ladi. Chunki, jamiyatni barqarorlashtirish, uning tashkiliy uyushqoqligini ta’minalashga xizmat qiladi”²⁷. Albatta, hech bir uyushma, kishilar birligi tashkilotchisiz, yadrosiz uzoq yashay olmaydi, shunday kuchga ega bo‘lmagan uyushma tezda tarqab ketadi. Jamiyat, ayniqsa o‘tish davrida ana shunday tashkilotchi, yadroga o‘ta muhtoj bo‘ladi. Ijtimoiy taraqqiyotning ushbu talabini to‘g‘ri anglagan I. Karmov shunday yozadi: “Ayni zamonda, agar kuchli ijrochilik hokimiyati bo‘lmas ekan, eng odil va eng oqil qonunlar va qarorlar ham bajarilmay, shunchaki qog‘ozda qolib ketishi mumkin. Bu hol qonunlarni joriy etishga, fuqarolar huquqlarini va erkalarini muhofaza qilishga, siyosiy va iqtisodiy islohotlarni o‘tkazishga qodir prezidentlik hokimiyatini kuchaytirishni taqozo etadi”²⁸.

O‘zbekiston prezidentlik boshqaruviga asoslangan davlatdir. Kuchli prezidentlik va ijroiya hokimiyatining zarurligi, M.Mirxamidov ko‘rsatkanidek:

- a) xalq o‘zining orzu tilaklarini davlat bilan bog‘lashi va uning kishilar manfaatlariga xizmat qilishiga ishonishi;
- b) totalitar tuzumdan huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish xususiyatlari; v) bozor iqtisodiyotiga o‘tishni jamiyatda barqarorlikni ta’minalash zaruriyati bilan bog‘liqligi;
- d) xalqimizning mentaliteti, demografik xususiyatlari, ijtimoiy himoyaga muhtojligi; jamiyatni evolyusion rivojlanishga moyilligi kabilar bilan bog‘liqdir²⁹.

“Ayni paytda, hokimiyat salbiy xususiyatlarni ham o‘zida mujassamlashtirishi mumkin. Zero, uning tabiatida o‘z-o‘zini o‘stirib borish, qat’iy markazlasha borish va hatto zo‘ravonlikka intilish mayllari bo‘ladi”³⁰. SHunday salbiy hollar mahalliy hokimiyat organlarida tez-tez ko‘zga tashlanib turadi. Bu masala tez va adolatli hal etilishini talab qilgani uchun I. Karimov tomonidan munosib qoralanib kelinadi. Masalan, uning 1993 yil 3 aprelda Jizzax, 1993 yil 13

²⁷ Давлат ва хукуқ назарияси. –Т.: ТДЮИ, 2000. - Б. 40.

²⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллый истиқтол, иктисад, сиёсат, мағкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996. - Б. 15.

²⁹ Мирхамидов М. Институт президента Республики Ўзбекистан. Т., 2007. - Б. 40.

³⁰ Давлат ва хукуқ назарияси. –Т.: ТДЮИ, 2000. - Б. 48.

aprelda Surxandaryo, 1995 yil 21 noyabrdan Samarqand, 1995 yil 29 noyabrdan Qashqdaryo, 1996 yil 16 martda Xorazm viloyatlari deputatlari kengashlarida bildirgan e'tiroz va fikrlarini esga olish mumkin. Mazkur viloyatlarda rahbar xodimlarning noqonuniy xatti-harakatlari, uquvsizligi, xalq manfaatlarini mensimasligi kabi illatlar sababli boshqarish ishlari yaxshi olib borilmadi, davlat mablag'alarini talon-taroj qilish, urug'chilikni qo'llab-quvvatlash, kishilarining shikoyat va arizalarini tinglamaslik, islohotlarga turli to'siqlar uyuştirish hollari uchragan. Shuning uchun ham ularga qat'iy choralar ko'rildi. Agar ushbu illatlarga chek qo'yilmaganida ular yanada chuqur ildiz otardi. Natijada kishilarining yangi davlatga, u amalga oshirayotgan islohotlarga ishonchi qolmasdi.

“Mulk - narsalarga bo'lgan munosabat, narsalar ustidan hukmronlikdir. Biroq, mulk xususiy bo'lganidagina jamiyat uchun birinchi darajali ahamiyat kasb etadi”³¹.

Bu o'rinda shuni aytishimiz mumkin, I.A.Karimov mulkchilik shakllarini rivojlantirishni iqtisodiy islohotlardan ko'zlayotgan bosh maqsadlardan biri deb biladi. U iqtisodiy islohotlar haqida to'xtalib ta'kidlaydi: “Mulkchilikning barcha shakllariga erk beriladi, shaxsiy tashabbus va ishbilarmonlikka keng yo'l ochiladi”³². Ushbu o'zgarishlar pirovard natijada iqtisodiy demokratiyani qaror toptirishga va xalqning moddiy farovonligini yuksaltirishga olib keladi.

G'oya jamiyatni birlashtirish, kishilarining ongi va qalbini ma'lum bir ideallar bilan to'ldirishga hizmat qiladi. Bu borada fikr bildirar ekan I.Karimov shunday deydi: “Milliy g'oya, milliy iftixor mashaqatli ishlarimizda va bunyodkorlik faoliyatimizda kuchimizga kuch, g'ayratimizga g'ayrat qo'shib, haqiqatan ham kelajagi buyuk davlat qurayotganimizga mustahkam ishonch bag'ishlab, ruhimizni baland, belimizni baquvvat qiladi. Milliy mafkura vositasida elu yurt birlashadi, o'z oldiga buyuk maqsadlar qo'yadi va ularni ado etishga qodir bo'ladi”³³. Milliy g'oyadagi ushbu pozitiv kuch, quvvat davlatchilikni mustahkamlashga, kishilar qalbida milliy demokratik taraqqiyotga ishonch

³¹ Давлат ва ҳукуқ назарияси. –Т.: ТДЮИ, 2000. - Б. 42.

³² Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мағкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996. - Б. 23.

³³ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз кўлимиз билан курамиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. - Б. 92.

uyg‘otadi. I.A.Karimov ilgari surgan Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish milliy g‘oyamizning bosh maqsadi sifatida ijtimoiy taraqqiyot qonunlari va talablariga muvofiqdir.

Davlat hokimiysi organlarini demokratlashtirmay jamiyatni demokratlashtirish mumkin emas. Ijtimoiy-siyosiy jarayonlar umumiyligi voqelik sifatida barcha institatlarni teng demokratlashtirishni taqozo qiladi, chunki ushbu jarayonlardan birorta qism - institut, ob’ekt, organ chekkada qolsa, tub o‘zgarishga qaratilgan islohotlar kutilgan natija bermaydi. Ijtimoiy-siyosiy islohotlar ko‘rsatadiki, demokratik qadriyatlар va qarashlar o‘zidan o‘zi hokimiyat organlari faoliyatida shakllanmaydi, hatto Konstitutsiya va qonunlar ham ularni qaror topishiga yordam berolmaydi. Shuning uchun ham O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaydi: “Tepadan turib, maxsus farmon yoki dekret bilan jamiyatda adolat va demokratiyani o‘rnatib bo‘lmaydi. Bu barchaning birdek ishtiroki, birinchi navbatda peshqadam ziyoralarimiz, turli siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari namoyondalarining, mas’ul xizmatchilarimizning g‘ayrati, jasorati, aql-zakovati bilan ro‘yobga chiqadigan murakkab ishdir”³⁴. U demokratiyani chekkadan keltirib bo‘lmasligini, buning uchun xalqimizning siyosiy-tarixiy tajribasidan, an’analari va hokimiyat tizimlarini xalq manfaatlariga xizmat qildiradigan milliy mexanizmlardan, qadriyatlardan unumli foydalanishga da’vat etadi: “Bu boradagi eng muhim va og‘ir masalalardan biri shuki, demokratik tamoyillarni joriy etishda asrlar sinovidan o‘tgan, bugungi hayotimiz talablariga xizmat qiladigan, tanlab-saralab olingan milliy qadriyatlар va umumbashariy tajribalarni tabiiy ravishda uyg‘unlashtira olishimiz lozim”³⁵.

Mustaqillik yillarida davlat hokimiysi mahalliy organlarning siyosiy-huquqiy mavqeい, ular faoliyatini yuksaltirish va demokratlashtirish, ayniqsa ularning jamiyatni demokratlashtirishga qo‘sheyotgan hissalarini o‘rganishga qaratilgan qator monografiyalar, kitob va to‘plamlar, maqolalar yuzaga keldi. Tadqiqotchilar diqqatini mahalliy organlarning aholi bilan ishlashi, kishilarning

³⁴ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз кўлимиз билан қурамиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. - Б. 244.

³⁵ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз кўлимиз билан қурамиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. - Б. 244.

ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy faolligini uyushtirishdagi tajribalari qiziqtirmoqda³⁶. Haqiqatan ham bugun jamiyatni demokratlashtirish davlat hokimiyati mahalliy organlarining faoliyatiga, demokratik qadriyatlarni bevosita qo‘llab-quvvatlashiga bog‘liqdir.

“Bozor iqtisodiyotiga o‘tish, mahalliy hokimiyat organlarining mustaqilligini kengaytirish hududlarni boshqarish tizimida tub o‘zgarishlar yasashni talab etadi. Yangicha sharoitlarda mehnatkashlar manfaatlarini ifodalovchilar sifatidagi boshqaruv idoralari bilan xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar orasidagi o‘zaro munosabatlar yangicha prinsiplarga, ko‘proq o‘zaro foydali asosdagi iqtisodiy manfaatlar prinsiplariga asoslanadi. Bu yo‘l-yo‘riqlar, ko‘rsatmalar asosida rahbarlik qilish sohasini keskin toraytirib, iqtisodiy tayanchlar va manfaatlar ta’sirini o‘tkazishning barcha manfaatdor tomonlar orasidagi shartnomaviy munosabatlarga asoslangan bilvosita usullarni jiddiy kengayib borishiga olib keladi”³⁷. Demak, iqtisodiy manfaatdorlik, xo‘jalik sub’ektlarining kengayishi, shartnomaviy munosabatlar joylarda demokratik boshqarishga olib keladi. Shu bilan birga yuridik fanlari doktori, professor Sh.Jalilov yozadi: “Albatta, boshqarishning iqtisodiy usullari o‘z-o‘zidan ma’muriy ta’sir vositalarining o‘rnini egallaydi yoki demokratik munosabatlari shakllantiradi, deb o‘ylash o‘ta soddalik bo‘lar edi, bu iqtisodiy usullarning amal qilishi uchun ishbilarmonlik faoliyatining ma’lum darajadagi haqiqiy erkinligi, qonun bilan belgilangan yagona axloqiy qoidalar, bozor infrastrukturasi mavjud bo‘lgan boshqacha iqtisodiy muhit kerak bo‘ladi. Shu munosabat bilan ta’kidlab o‘tish lozimki, o‘tish davridagi bozor munosabatlari shakllanib borayotgan sharoitlarda boshqarishning turli usullaridan foydalanish zarur bo‘ladi”³⁸. Haqiqatan ham, bozor munosabatlari kishilar va sotsial sub’ektlar o‘rtasidagi aloqalarga ta’sir etmay qolmaydi, biroq u egoizm, korporativ manfaatlarga xizmat qilish, hatto boshqalarning huquqlarini paymol qiluvchi hollarni keltirib chiqarishi, natijada

³⁶ Тўлаганов А. Давлат ҳокимиятининг вакиллик ва ўзини ўзи бошқариш органлари. –Т.:ТДЮИ,2002. - Б. 51.

³⁷ Жалилов Ш. Давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ислохоти: тажриба ва муаммолар. –Т.: Ўзбекистон, 1994. - Б. 58.

³⁸ Жалилов Ш. Давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ислохоти: тажриба ва муаммолар. –Т.: Ўзбекистон, 1994. - Б. 58.

demokratiyani emas, balki oligarxiyani, teng huquqlikni emas zo‘ravonlikni yuzaga keltirishi mumkin.

Davlat hokimiyati mahalliy organlari faoliyatining jamiyatni demokratlashtirishdagi o‘rni ularning siyosiy partiyalar va nodavlat tashkilotlarining samarali ishlashi uchun zarur sharoitlar yaratib bergenida, ularning faoliyatini qo‘llab-quvvatlaganida aks etadi. Biroq mahalliy hokimiyat institutlarining umumiy ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda hali faol ishtirok etayotgani sezilmaydi. Shuning uchun Qoraqalpog‘iston Respublikasidagi, davlat hokimiyati organlarining faoliyatini o‘rgangan siyosatshunos A.Ko‘jageldiev, “bugungi kunda mahalla va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish institutlari faqat mahalliy, hududiy ishlar bilan mashg‘ul bo‘lib, ularning siyosiy jarayonlardagi roli sezilmaydi”³⁹, degan xulosaga keladi. U yozadi: “Bugungi kunda Xalq deputatlari kengashi hokimlarga bo‘ysunadi. Hatto Qoraqalpog‘iston Respublikasi Konstitutsiyasida “tuman va shahar hokimi o‘z vakolatlarini yagona boshqaruv tamoyillarida amalga oshiradi va o‘zi boshqarayotgan organlar qarorlari va harakatlari uchun shaxsiy javobgardir”, deb belgilab qo‘yilgan. Bunday holat xalq vakillarining siyosiy va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga imkon bermaydi, ularni hokimning yakka hokimligi ostida ishlashga majbur qiladi va o‘z demokratik mohiyatini yo‘qotadi. Haqiqatan ham mahalliy hokimiyat organlari huquqiy mustaqil bo‘lgan siyosiy partiyalar va nodavlat tashkilotlarini o‘ziga bo‘ysundirish, ularni funksiyalariga kirmaydigan ishlarga jalb etishga urinishlari uchrab turibdi. Bu esa demokratik institutlarning shakllanishiga ham, faoliyatiga ham xalaqit beradi. Bugun davlat hokimiyati mahalliy organlarini zamonaviy, demokratik tafakkurga va boshqarish usullariga ega yosh kadrlar bilan ta’minlash dolzarb masalalardan biridir. I. Karimov buni ta’kidlab shunday degan edi: “Eng avvalo, bizning ongu tafakkurimizga, ma’naviyatimizga kishan bo‘lib turgan eski asoratlardan xoli bo‘lgan. Zamonning ilg‘or talablariga javob beridigan g‘ayrat-shijoatli, mard, insof-diyonatli yoshlarimizning hal qiluvchi vazifalarga kelishi uchun yo‘lni keng

³⁹ Талапов.Б.А. Демократия ва миллий демократик тараққиёт. масалалари. Т.:Фалсафа ва хукуқ институти- 2010. - Б. 81.

ochib berish kerak... Birinchi galda sog‘lom fikrlovchi, shu aziz Vatan qismatini o‘z shaxsiy qismati deb biladigan, mamlakatning ertasi uchun bor mas’uliyatni zimmasiga olishga qodir, jafokash xalqimiz uchun, demokratiya va adolat uchun o‘zini baxshida etadigan, fidoyi, izlanuvchi yosh avlodning boshini qovushtirish, uning maqsad va intilishlariga qanot berish zarur”⁴⁰.

Demokratik taraqqiyotni siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlarisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Aynan ushbu fenomenlar demokratiyaga hayot, yashovchanlik, hokimiyat va aholi o‘rtasidagi aloqalarga dinamizm bag‘sh etadi, kishilarni jamiyat va davlat ishlaridan xabardor yurishga, ular faoliyatini nazorat qilishga imkon beradi.

Mamlakatimizda qabul “Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy qonun qabul qilingandan keyin o‘tgan davr mobaynida ko‘ppartiyaviylikka asoslangan siyosiy tizim shakllandi.

Bugun respublikamizda ko‘ppartiyaviylik tizimi qaror topdi. Bular O‘zbekiston xalq demokratik partiyasi (1991 yil 1 noyabrda tashkil etilgan), “Adolat” sotsial demokratik partiyasi (1995 yil fevral oyida tashkil etilgan), O‘zbekiston “Milliy tiklanish” demokratik partiyasi (1995 yil iyun oyida tashkil topgan va u 2006 yili 1992 yili tashkil qilingan “Fidokorlar” partiyasi bilan birlashgan), O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasi (tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati 2003 yil noyabrda tashkil etilgan)dir. SHubhasiz, mazkur siyosiy partiyalar jamiyatni demokratlashtirishga o‘zlarining hissalarini qo‘shib kelmoqdalar, ular olib borayotgan siyosiy-targ‘ibiy ishlar kishilarning siyosiy-ijtimoiy tafakkurini o‘zgartirib, ularga davlat (hokimiyat), jamiyat, boshqaruv, liderlik hodisalarini tushunishga yordam bermoqda. Aniq aytishimiz mumkinki, xalqimiz tom ma’nodagi siyosiy plyuralizm va siyosiy demokratiyaning afzalliklarini tuyib, o‘zining kelajagini ana shu partiyalarning fidoyiligi bilan bog‘lashmoqda.

⁴⁰ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз кўлимиз билан курамиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. - Б. 246.

O'tgan saylovlardan jarayonida mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan to'rtta partiya uchun teng va keng sharoit, imkoniyatlar yaratildi. Saylovlardan partiyalarning haqiqiy siyosiy raqobat maydoniga aylandi. Amalda saylov natijalari partiyalarning yurtimizda amalga oshirilayotgan chuqur o'zgarishlarning hal qiluvchi kuchi sifatida maydonga chiqqanligini ko'rsatdi, bu esa mazkur saylovlarning mohiyati va asosiy ma'no - mazmunini tashkil etdi.

I.A.Karimov O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'rzasida milliy demokratik taraqqiyotda, qonunchilik palatasi faoliyatida siyosiy partiyalar fraksiyalarining o'rni va ahamiyatini yanada oshirish, ko'ppartiyaviylik tizimini izchil rivojlantirish muhim vazifalardan ekanini ta'kidlagan edi. "... Parlamentimizda va mahalliy vakillik organlarida fraksiyalar yoki ayrim deputatlar o'rtasida doimo fikrlar qarama-qarshiligi, munozaralar bo'lishi kerak, aynan shu erda siyosiy partiyalarning dasturiy maqsadlari, manfaatlari ifoda etilib, deputatlar o'z fikrlarini ilgari suradigan kuchli bahs va raqobat bo'lishi muhim ahamiyatga ega"⁴¹. Biroq "... yagona Vatanimiz bo'lmish O'zbekiston manfaatlari haqida so'z borganda ularning barchasi bir musht bo'lib birlashishi darkorligini hech qachon yodimizdan chiqarmasligimiz zarur"⁴².

Bugun O'zbekiston demokratik huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishga intilmoqda. Respublikamizning ushbu strategik maqsadi ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot yaratishga qaratilgandir. Buning uchun demokratik islohotlarda aholining, fuqarolarning faol ishtiroki talab etiladi. I.A.Karimov O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonunchilik palatasi va Senatining 2010-yil 27-yanvardagi qo'shma majlisida qilgan ma'rzasida quyidagilarni ta'kidlagan edi: "Mazmun-mohiyatiga ko'ra, sotsial-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy islohotlarni, biz tanlagan davlat va jamiyat qurilishi modelini tadbiq etish jarayonida fuqarolarning mamlakat boshqaruvidagi rolini oshirib borishini asosiy o'ringa qo'yadigan "Kuchli davlatdan-kuchli fuqarolik jamiyatini

⁴¹ Ўша жойда.

⁴² Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қонунчилик палатасининг биринчи ташкилий йигилишидаги нутки //Халқ сўзи, 2015 йил, 13 январь

sari» dasturini amalga oshirish bo‘yicha ishlarni yanada faollashtirish masalasini bugun hayotning o‘zi kun tartibiga tobora qat’iy qilib qo‘ymoqda”⁴³. Demak, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan milliy demokratik taraqqiyot aholining, fuqarolarning ijtimoiy hayotdagi faolligini yanada oshirish, bu borada, davr talablariga mos keladigan mexanizmlar yaratishni taqozo etadi.

Bu yo’lda muhim qadam mamlakatimizda jismoniy va yuridik shaxslarning davlat organlariga ariza, shikoyat va takliflar bilan murojaat qilish bo‘yicha konstitutsiyaviy huquqlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish yuzasidan yangi imkoniyatni yaratilganligi bo’ldi. Ya’ni, O‘zbekistan Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2016-yil 28-dekabrda qabul qilingan “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishslash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoniga muvofiq murojaatlar bilan ishslashning sifat jihatidan yangi va samarali tizimi yaratildi. Unga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni ishlar boshqarmasining Fuqarolar qabulxonasi negizida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida, shuningdek har bir tuman va shaharda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari tuzildi. Farmonda bildirilishicha, mazkur qabulxonalar 2017 yil “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili” deb e’lon qilingani munosabati bilan hamda aholining O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining virtual qabulxonasi ishi to‘g‘risidagi ko‘plab ijobiy fikrlarini e’tiborga olib, barcha darajadagi davlat organlari faoliyatida “Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak” degan tamoyilni amalda qaror toptirish, shuningdek jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishslashning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish maqsadida tashkil etilda. Mazkur tizimning asosi bo‘lgan Prezident Sh.M.Mirziyoyev Virtual qabulxonasi va Xalq qabulxonalari bevosita davlat rahbariga murojaat qilish, xalq bilan doimiy muloqot olib borish, odamlarni qiynab kelayotgan muammolarni hal etishning ta’sirchan

⁴³ Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этиш – устувор максадимиздир. Халқ сўзи, 2010, 28 январь

mexanizmiga aylandi. Prezident Virtual qabulxonasiga o'tgan qisqa davrda 1 million 600 mingdan ortiq murojaat kelib tushgani ham buning yaqqol tasdig'idir.

Bu, bir tomonidan, xalqimizning davlat hokimiyatiga va qonun ustuvorligiga bo'lган ishonchi tobora oshib borayotganidan dalolat bo'lsa, ikkinchi tomonidan, jamiyatimizda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari samarali tatbiq etilayotgani, xalqimizning ulardan foydalanish darjasini yuksalib borayotgani, odamlar yaratilgan imkoniyat va qulayliklardan o'z kundalik hayotida to'g'ri va maqsadli foydalana olayotganini ko'rsatmoqda.

Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan bugungi shiddatli davrda ko'zlangan maqsadlarga erishish yo'lida ilm-fan va texnika yutuqlaridan keng foydalanish aholiga yangi va qo'shimcha qulayliklarni yaratish imkonini beradi. Shu ma'noda, o'tgan davrda murojaatlar bilan ishlash tizimida to'plangan katta tajriba va o'tkazilgan chuqur taxlillar, fuqarolarimizning bu boradagi fikr-mulohazalari, talab va istaklaridan kelib chiqqan holda Virtual qabulxona dasturiy tizimini yanada takomillashtirish ustida ish olib borildi. Binobarin, 2017-yil 11-sentabrda yangi tahrirda qabul qilingan O'zbekistan Respublikasining "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida" gi qonunida ham murojaatchilar uchun qo'shimcha qulayliklar yaratish ko'zda tutilgan edi.

Shular asosida Prezident Virtual qabulxonasi dasturiy tizimining yangi talqini ishlab chiqildi va 2018-yil 1 fevral kuni test rejimida ishgaga tushirildi. Sayt manzili o'zgarmagan - pm.gov.uz. Bunda "pm" qisqartmasi – "Prezidentga murojaat" tarzida talqin qilinadi.

Murojaat yuborish shakli ham o'zgarmagan: murojaatlarni 0-800-210-00-00 yoki 10-00 qisqa raqamlariga qo'ng'iroq qilish, pm.gov.uz manzilidagi maxsus murojaat shaklini to'ldirish orqali yoxud Xalq qabulxonalariga tashrif buyurib yuborish mumkin.

Virtual qabulxonaning takomillashtirilgan talqinida joriy qilingan asosiy yangiliklar esa quyidagilardan iborat.

- Fuqaro virtual qabulxonada o'z shaxsiy kabinetini ochishi mumkin;

- Ko‘p beriladigan savollarga batafsil javoblar;
- Davlat organlari rahbarlariga Prezident virtual qabulxonasi orqali ham murojaat yo‘llash mumkin;
- Xalq qabulxonalari haqidagi barcha ma’lumot bilan portal orqali ham tanishish mumkin;
- Mahallangizni ko‘rsating va muammolar echimiga hissa qo‘shing;
- Ta’qib bo‘lsa, tezkor xabar berish mumkin;
- Murojaat va masuliyat;
- Yangiliklardan xabardor bo‘lib boring;

Bir so‘z bilan aytganda, Virtual qabulxonaning yangi talqini jismoniy va yuridik shaxslarga samarali axborot, interaktiv xizmatlarni taqdim etish bilan birga, fuqarolarning davlat organlari bilan hamkorlik mexanizmlaridan foydalanish imkoniyati va qulayligi darajasi oshishiga xizmat qiladi. Davlat boshqaruvida demokratik islohotlarni yanada chuquqlashtirish maqsadida tashkil etilgan Prezident Virtual qabulxonasi o‘zining gumanistik xarakteri va xalq bilan bevosita muloqot qilish jihatni bilan bugungi kunda jahonda yagonadir. Bu tizim bilan yaqindan tanishib chiqar ekan xalqaro hamjamiyat tomonidan uning imkoniyatlari va natijalarini yuqori baholamaoqda. Jumladan, Kavkaz va Kaspiy tadqiqotlari Yevropa institut direktori Matias Dornfeldt bu haqda shunday fikr bildiradi: “Xalq va hukumat o‘rtasida ko‘prik vazifasini o‘tayotgan Virtual qabulxonaning dunyoda muqobili yo‘q. Bu shaffoflikni, jamoatchilikning davlat tizimlariga ishonchini oshiradi, korrupsiyani minimum darajaga tushiradi”⁴⁴. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Xalq qabulxonasi va Virtual qabulxonasi tizimi fuqarolar bilan ishlashda prinsipial jihatdan yangi demokratik institutga aylandi hamda o‘z natijalarini bera boshladi. Qabulxonalarga bir yil ichida 1,5 milliondan ortiq murojaatlar bo‘lgani, ularda ko‘tarilgan muammolar vaqtida hal qilingani ham chinakam xalq hokimiyati ifodasi sanaladi. O‘zbekiston bu borada boshqalarga o‘rnak bo‘ladigan mexanizm yarata oldi ⁴⁵.

⁴⁴ O‘zbekiston rivojlanishning yangi, demokratik darajasiga chiqib oldi. //Халқ сўзи, 2018 йил, 6 январ.

⁴⁵ O‘zbekistonning “Buyuk xartiyasi” //Халқ сўзи, 2018 йил, 1 январь

2017-yil mamlakatimizda milliy demokratik taraqqiyot masalasida yangi davr boshlandi. Yangi demokratik islohotlar amalga oshirila boshlandi. Xususan, 2017-2021-yillarda O'zbekistonni yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi qabul qilindi. Beshta ustuvor yo'naliishi o'zida mujassam etgan ushbu dastur atoqli davlat arbobi I. Karimov tomonidan ishlab chiqilgan taraqqiyotning "o'zbek modeli"ning bevosita davomi bo'ldi, desak xato bo'lmaydi. Bu haqda fikr bildirar ekan O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shunday deydi: "O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti, buyuk Yo'lboshchimiz, qadrli Islom Abdug'aniyevich Karimov tomonidan ishlab chiqilgan va chorak asr mobaynida samarali amalga oshirib kelingan davlatimizning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy sohalardagi hamda demokratik islohotlarni joriy etish borasidagi izchil mustaqil taraqqiyot yo'lini davom ettirishni shu davrda o'zimning eng asosiy vazifam deb bilaman"⁴⁶. Harakatlar strategiyasining maqsadi olib borilayotgan islohotlar samaradorligini tubdan oshirishdan, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratishdan, mamlakatni modernizatsiyalash va hayotning barcha sohalarini erkinlashtirishdan iboratdir.

Davlat boshqaruvini takomillashtirish, eng avvalo davlat xizmatlariini isloh qilish, iqtisodiyotda davlat boshqaruvini kamaytirish, davlat va xususiy sektorlarning o'zaro foydali hamkorligining zamonaviy shakllarini yaratish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. "Elektron hukumat" tizimini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilishi rejalashtirilgan chora-tadbirlar shu jumladandir⁴⁷.

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyatda kechayotgan jarayonlarga ijobiy ta'sir ko'rsatib, islohotlar samaradorligini oshiradi, aholi manfaatlarini ta'minlashga xizmat qiladi, yangidan-yangi imkoniyatlar eshigini ochadi. SHu nuqtai nazardan aytganda, bugun "Elektron xukumat" degan

⁴⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti vazifasini bajaruvchi Shavkat Mirziyoyevning Islom hamkorlik tashkiloti tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi. 2016-yil 2-fevral

⁴⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармонига шарх . //Халқ сўзи, 2018 йил, 6 январь

tushuncha kundalik turmushimizdan chuqur o‘rin egallamoqda. Garchi respublikamiz aholisining hammasi ham bu haqda to‘liq ma’lumotga ega bo‘lmasa-da, vaqt o‘tishi bilan ushbu tizim jamiyat hayotining butun jabhasini qamrab olishini dunyo tajribasi ko‘rsatayapti.

Ta’kidlash joizki, “Elektron hukumat” atamasini an’anaviy hukumat tushunchasi bilan adashtirmaslik lozim. Mohiyatiga ko‘ra, mazkur tizim mamlakat miqyosida ma’muriy tartib-taomillarni avtomatlashtiradi, davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga hamda ortiqcha sarf-xarajatlarning qisqarishiga zamin yaratadi.

Elektron hukumat faoliyati uch yo‘nalishda belgilangan. Yani “davlat-davlat”, “davlat-biznes” va “davlat - fuqaro” yo‘nalishlarini qamrab oladi. Bu tizim idoralararo darajada davlat muassasalari o‘rtasida axborot almashish samaradorligini hamda joylarda rejalashtirish va boshqaruvning sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Jamoatchilik fikrini muntazam monitoring etib borish hamda unga ta’sir ko‘rsatii imkonini beradi⁴⁸. Davlat va biznes munosabatlarida esa ma’muriy tartib-taomillar avtomatlashtiriladi. Natijada biznesni ro‘yxatga olish soliq hamda statistika hisobotlarini, bojxona deklaratsiyalarini topshirishda tadbirkorlarning vaqt va mablag‘i tejaladi. Elektron hukumat xalq bilan muloqot uchun qo‘sishmcha mexanizmlarni yaratish, davlat organlar faoliyatining samaradorligi, tezkorligi hamda shaffofligini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, ijro intizomini yanada mustahkamlaydi.

2017-2021 - yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida elektron hukumat tizimini yanada rivojlantirish masalasiga alohida e’tibor qaratilgan. Xususan, Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yilda 2018-2021-yillarga mo‘ljallangan tegishli dastur ishlab chiqilishi belgilangan. 2018-yilning o‘zida “Litsenziya” portalini ishga tushirilishi ko‘zda tutilayapti, notarial xizmatlar avtomatlashtiriladi hamda soddalashtiriladi. Eksport-import operatsiyalari bo‘yicha ruxsat beruvchi hujjatlarni bir xillashtirish davom ettiriladi. Davlat organlari xodimlari va

⁴⁸ “Elektron hukumat” – xalq bilan muloqotning zamonaviy mexanizmi. //Халқ сўзи, 2017 йил, 8 марта.

aholining internetdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda kompyuter savodxonligi oshirilishi bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘riladi.

Davlat boshqaruvini yanada takomillashtirish sohasida amalga oshirilgan navbatdagi muhim qadam O’zbekiston Respublikasi Prezidentining mamlakatimiz parlamenti-Oliy Majlisga taqdim qilgan Murojaatnomasi bo’ldi. Dunyoning aksariyat taraqqiy etgan mamlakatlarida davlat rahbarining milliy parlament a’zolari huzurida eng asosiy va dolzarb siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy masalalar hamda jamiyatni demokratik rivojlantirish bo‘yicha Murojaatnomaga bilan chiqish tajribasi mavjud. Biroq bunday voqeа hali mamlakatimiz tarixida kuzatilmagan edi. Bu haqda to’htalib o’tar ekan O’zbekiston Respublikasi Perzidenti Sh.M.Mirziyoyev shunday deydi: “Davlat boshqaruvining bunday demokratik usuli bugun O’zbekistonda olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar, avvalambor, xalq bilan muloqot prinsipiga g‘oyat uyg‘un va hamohang bo‘lib, bizning ish faoliyatimiz samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi, deb o‘ylayman”⁴⁹.

Murojaatnomada mamlakatni yanada rivojlantirishni ko’zda tutuvchi beshta ustuvor yo’nalish asoslab berilgan. Bu ustuvor yo’nalishlar quyidagilardan iborat:

I. Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor yo’nalishlari.

II. Qonun ustuvorligini ta’minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishning ustuvor yo’nalishlari.

III. Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo’nalishlari.

IV. Ijtimoiy sohani rivojlantirish bo‘yicha ustuvor yo’nalishlari.

V. Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlash hamda tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo’nalishlari.

Ushbu yo’nalishlar doirasida demokratik islohotlarni amalga oshirish yo’l yo’riqlari haqida to’htalib o’tar ekan, mamlakatimiz rahbari bir qator og’riqli nuqtalarga alohida e’tibor qaratib o’tdi. Ayniqsa, davlatninig funksiya vakolatlari haddan ziyod markazlashib ketganligini ta’kidlab, shunday deydi: “Biz uchun eng og‘ir muammolardan biri - davlatning funksiya va vakolatlari haddan tashqari

⁴⁹ O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Murojaatnomasi// Xalq so’zi 2017-yil 23dekabr

markazlashib ketganidir. Masalan, hozirgi vaqtda 64 ta litsenziya turi mavjud bo‘lsa, shundan 21 tasi Vazirlar Mahkamasi va 40 tasi markaziy idoralar tomonidan beriladi. Bu litsenziyalarning uchtasi viloyat hokimliklari va faqatgina bittasi tuman hokimliklari vakolatiga tegishlidir. Bunday holatni ruxsat berish bilan bog‘liq hujjatlarni rasmiylashtirish sohasida ham kuzatish mumkin. Ruxsat berishga oid 220 ta hujjatdan faqatgina 11 tasini tuman yoki shaharlarda olish mumkin. Qolgan 209 tasi uchun respublika va viloyat organlariga murojaat qilishga to‘g‘ri keladi. O‘zingiz aytin, buni to‘g‘ri deb bo‘ladimi? Masalan, SHovot tumanida xususiy bog‘cha ochishga litsenziya olish uchun tadbirkor ming kilometr masofani bosib, Toshkentga kelib-ketishga, 3-4 oylab kutishga majbur bo‘lmoqda”⁵⁰.

Murojaatnoma bilan tanishib chiqqan xalqaro maydondagi siyosatchilar bu haqda iliq fikrlar bildirishmoqda. Masalan, ozarbayjonlik taniqli siyosatshunos Tofiq Abbosov Murojaatnomani tahlil qilar ekan, Shavkat Mirziyoevning fikrlaridan, xulosalaridan O‘zbekistonda yangi siyosiy madaniyat shakllanayotganini anglash mumkinligini yozadi. Jon Xopkins universiteti xuzuridagi Markaziy Osiyo va Kavkaz institut (AQSH) rahbari Frederik Starrning ta’kidlashicha, Prezidentning Oliy Maj-lisga Murojaatnomasi O‘zbekistonning keng ma’noda global raqobatdosh iqtisodiyoti va ochiq boshqaruva tizimiga ega bo‘lgan zamonaviy davlat sifatida rivojlanishini ifodalaydi. U o‘zbek xalqining xohish-irodasi asosida istiqboldagi vazifalar izchil amalga oshirilishiga ishonch bildirdi. Pokistondati “Defence Journal” jurnali geosiyosat va iqtisodiyot bo‘limi raxbari Maxmud-ul-Xasan Xon mamlakatning markaziy nashrlaridan biri - “The National Courier” gazetasi saytidagi maqolasida O‘zbekiston Prezidentining parlamentga Murojaatnomasini “O‘zbekistonni rivojlantirish uchun yangi “Buyuk xartiya” deb e’tirof qildi”⁵¹.

Qabul qilingan mazkur hujjatlar mamlakatimizda hayotida demokratik taraqqiyotni yangi bosqichga ko’tarishga hizmat qiladi. Buni bugun butun dunyo

⁵⁰ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Murojaatnomasi // Xalq so‘zi 2017-yil 23-dekabr

⁵¹ O‘zbekistonning “Buyuk xartiyasi” //Халқ сўзи, 2018 йил, 1 январь

e'tirof etmoqda. Demokratik islohotlarni amalga oshirish va qonun hujjatlarini qabul qilish borasida O'zbekiston Respublikasini bugungi kunda jahoning ko'zga ko'ringan mamlakatlari qatoriga qo'shish mumkin. Biroq ularning jamiyat hayotidan muqim o'rinni egallashi va kundalik hayotda o'zining amaliy ifodasini to'liq ko'rsatishi uchun fuqarolarimiz qo'lni-qo'lga berib mehnat qilmog'i shart. Zero, Prezidentimiz taakidlaganlaridek: "Albatta, Murojaatnomada bayon etilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda hal qiluvchi bosqich bo'ladigan 2018-yil biz uchun oson bo'lmaydi. Buni ochiq aytish kerak. Lekin, xalqimiz ta'biri bilan aytganda, suv kelsa simirib, tosh kelsa kemirib bo'lsa ham, tanlagan yo'limizdan qaytmasligimiz shart. Nega deganda, bu hayotda hech narsa o'z-o'zidan bo'lmaydi. O'zimiz harakat qilmasak, hech kim bizga beg'araz yordam bermaydi"⁵².

1.2. Milliy demokratik taraqqiyotning "o'zbek modeli" va uning mohiyati.

O'zbekiston o'z mustaqilligiga erishgach, milliy davlatchilik poydevorini barpo etish, mustaqil tarakqqiyot yo'lini belgilab olishi zarur edi. Bunda rivojlangan mamlakatlar tajribasiga tayangan holda, mamlakatimizning tarixiy-milliy xususiyatlari va geografik-demografik shart-sharoitlariga mos bo'lgan o'ziga xos modelni yaratish lozim edi. Bu vazifa O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan muvaffaqiyat bilan uddalandi. SHu tariqa taraqqiyotning "o'zbek modeli" degan tushuncha fanga kirib keldi.

Bunday ulkan vazifani bajarishdan oldin jahonda mavjud bo'lgan iqtisodiy rivojlanish modellarini o'rganish zarur edi. Ma'lumki, jahonda milliy taraqqiyot modellari ko'p bo'lib, ularni asosan Yevropa va Osiyo taraqqiyot modellariga ajratish mumkin. Bu modellar shu qit'ada yashayotgan tub aholisining nomi bilan ataladi. Yevropa mamlakatlari iqtisodiy taraqqiyot modellari turkumiga: nemis,

⁵² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Murojaatnomasi:// Xalq so'zi 2017-yil 23-dekabr

britan, fransuz, shved; Osiyo mamlakatlari iqtisodiy taraqqiyot modellari guruhiga: yapon, koreys, hind, xitoy modellari kiradi.

Bunda, nemis modeli ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotiga, britan modeli iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishga, fransuz modeli davlat tadbirkorligiga, shved modeli ijtimoiy tenglik va aholatni ta’minlash ustuvorligiga asoslangan holda iqtisodiy faoliyat olib borishga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

Osiyo mamlakatlaridagi yapon modeli iqtisodiyotni yaponcha hayot tarzi an’analariga muvofiq “oila + jamoa”ni uyg‘unlashtirish asosida jamiyatni ijtimoiy tashkil etish, koreys modeli investitsiyalarni jalb etish; hind modeli korxonalarining innovatsion faolligi; xitoy modeli industrlashtirish, shaharlashtirish, marketinglash va baynalmillashuv, shuningdek iqtisodiyot, siyosat, madaniyat, jamiyat va ekologiya sinteziga asoslanadi⁵³. Ushbu modellarning ishslash mexanizmlari, ular keltirib chiqaradigan natijalar to‘liq o‘rganib chiqilgandan so‘ng, ulardan nusxa ko‘chirilmagan holda, o‘zbek xalqining manfaatlariga mos keladigan va ularni porloq kelajak uchun boshlab boradigan taraqqiyotning yangi “o‘zbek modeli” O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan 1992 yilda yozilgan “O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li” nomli kitobi va keyingi asarlarida ilmiy jihatdan asoslangan holda ishlab chiqildi va hayotga tadbiq etildi. Uning tarkibiy qismlari va yo‘nalishlarini nazariy tadqiq etish mamlakatimizda ijtimoiy va gumanitar fanlarni rivojlantirishga juda kuchli zarurat tug‘diradi.

Umuminsoniy demokratik qadriyatlarni milliy zaminga joriy etish, totalitar tuzum shakllantirgan eski tushunchalarni zamonaviy demokratik tamoyilar bilan almashtirish borasida O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar ibratli saboq - tajriba bo‘lishi mumkin. Ushbu mavzuda so‘z ketar ekan, o‘zbek modeli”da SHarq va G‘arb demokratiyasining uyg‘unlashib ketishini alohida ta’kidlab o‘tmoq joiz. Bu “o‘zbek modeli” ning o‘ziga xosligini belgilab beradi. Bu yo‘l haqida Rossiya Fanlar akademiyasi akademigi A.N.Yakovlev

⁵³ To’xliyev N. O‘zbek modeli: taraqqiyot tamoyillari. -T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2014. –B.8

shunday fikr bildirgan: “Islom Karimov o‘tmishni kelajak bilan bog‘lash asosida mamlakatni modernizatsiya qilish - zamonaviy tarzda taraqqiy ettirish yo‘lini tanladi”⁵⁴.

I.A.Karimov milliy davlatchilik asoslari haqida fikr yurita turib, quyidagilarni ta’kidlaydi: “davlat qurilishi borasida tanqidiy nuqtai nazarsiz qabul qilinadigan tayyor qolip va andozalar yo‘q. Dunyoda bir-biriga aynan o‘xshagan ikkita inson bo‘lmaganidek bir-biriga aynan o‘xshagan ikkita davlat ham yo‘q. Bunday bo‘lishi mumkin ham emas. Har bir davlat - betakror ijtimoiy hodisadir. U har qaysi xalq tarixiy va ma’naviy tarakqiyotining hosilidir, uning o‘ziga hos, o‘ziga mos madaniyati rivojining natijasidir⁵⁵. Demak, O‘zbekiston xalqimizning asrlar davomida shakllangan milliy davlatchilik va tarixiy-madaniy ananalariga tayanishi lozim. SHu bilan birga, I.A.Karimov aytganidek “Biz barpo etayotgan davlat eng avvalo, umumjahon sivilizatsiyasiga, davlat qurilishi sohasida boshqa xalqlar erishgan tajribalarga, ijtimoiy qadriyatlarga asoslanishi lozim”⁵⁶. Ushbu konseptual ahamiyatga ega ko‘rsatmadan O‘zbekiston demokratik fuqarolik jamiyatini qurishda Sharqona milliy an’analarga va umuminsoniy, jahon sivilizatsiyasi erishgan demokratik tajribaga tayanishini taqozo etadi, degan hulosa kelib chiqadi.

Bugun nafaqat Sharq xalqlari hayotida, balki butun jahonda (shu jumladan, yuksak taraqqiy etgan davlat va mintaqalarda ham) darrov ilg‘ab olish va to‘g‘ri idrok etish qiyin bo‘lgan ijtimoiy, siyosiy va madaniy o‘zgarishlar sodir bo‘lmoqdaki, ulardan milliy taraqqiyotimiz manfaatlariga mos tajriba va yo‘nalishlarni tanlab olish oson emas. Bu o‘rinda “o‘zbek modeli”ning yo‘nalishlarini yodga olish zarur. Ular, birinchidan, iqtisodiyotning mafkuradan mutlaq xoli bo‘lishi, ikkinchidan, davlat bosh islohotchi ekanligi, uchinchidan,

⁵⁴ Ozod va obod vatanga baxshida umr. Ishonch.// 2018-yil, 27-yanvar.

⁵⁵ Каримов.И.А Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иктисадий истиқболининг асосий тамойиллари // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т.: “Ўзбекистон”, 1996. – В. 6.

⁵⁶ Каримов.И.А Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иктисадий истиқболининг асосий тамойиллари // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т.: “Ўзбекистон”, 1996. – В.7.

qonun ustuvorligi, to‘rtinchidan, kuchli ijtimoiy siyosat, beshinchidan, bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tishdir.

Iqtisodiyotni biron-bir hukmron mafkuradan xoli bo‘lishi deganda, fuqarolarni ijtimoiy-iqtisodiy hayotning tom ma’nodagi sub’ektlariga aylantirish va xususiy mulkchilikni shakllantirish nazarda tutiladi. Chunki fuqarolarning tashabbuskorligiga va xususiy mulkka asoslanadigan bozor iqtisodiyotigina jahon xalqlari bilan keng savdo sotiq aloqalari o‘rnatishga, zamonaviy texnika yutuqlaridan bahramand bo‘lishga, chet ellarda keng tarqalgan tajribani o‘zlashtirishga - firmalar, fermer xo‘jaliklari, kichik korhonalar ochishga imkon yaratadi. Bu o‘rinda firmalarga faqat iqtisodiyotning allaqanday birligi sifatida qarab bo‘lmaydi. Firmalar, ayni paytda, demokratik qadriyatlarga muvofiq odamlarning hayotiy reja va intilishlarni o‘zaro hamkorlikda ro‘yobga chiqarishini belgilovchi va muvofiqlashtiruvchi murakkab ijtimoiy tuzilmalardir.

Iqtisodiy erkinlik sharqona jamiyat uchun xarakterli voqelik ekanligiga qaramay, eski tuzum davrida xalqimiz hayotidan siqib chiqarilgan edi. Ushbu voqeilik sababli hozir bizda fuqarolarning o‘z-o‘zini boshqarish organlari va mahalliy xokimiyat organlari bozor islohotlarining tadbirkorlikni rag‘batlantirish, xususiy mulkchilikni rivojlantirish, aholini ish bilan ta’minalash, iste’mol bozorini xaridorgir mahsulotlar bilan to‘ldirish, odamlarning moddiy farovonligini oshirish, aholining kuchli ijtimoiy himoyasini ta’minalash kabi hayotiy zarur muammolarini hal etishga safarbar qilingan. Ayni mana shu o‘rinda fuqarolik jamiyatining mustahkam asosi, ishlab chiqarish munosabatlarining, to‘plangan modiy-mulkiy boyliklarning murakkab tizimlaridan iborat poydevori barpo etiladi. Demak, xususiy mulkchilikning rivojlantirilishi keng ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni hal etishga imkon yaratadi. Aslida bu G‘arb iqtisodiy demokratiyasidagi korporativ mulkdir, uni boshqacha qilib “ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyoti, deyish mumkin.

Shu o‘rinda G‘arbda keng muhokama qilinayotgan mulkka egalik hukuqi bilan siyosiy huquq o‘rtasidagi ziddiyatlar hakidagi turli-tuman qarashlarga, ilmiy bahslarga to‘htalib o‘tishga to‘g‘ri keladi. Chunki, goho bizda bozor iqtisodiyoti

iqtisodiy erkinlikdangina iborat voqelik sifatida talqin qilinadi, uning mohiyati va ichki ziddiyatlari, qarama-qarshiliklari etiborga olinmaydi. Oqibatda - bu eng hayratli va achinarli hol - bozor demokratiyasi mavjud ijtimoiy muammolarni o‘z-o‘zidan hal etadi, degan o‘ta sodda fikr, qarash paydo bo‘ladi. Asosiy muammo shundaki, bizda hech qachon iqtisodiy erkiklik iqtisodiy huquq bilan siyosiy erkinlik siyosiy huquq o‘rtasidagi aloqador jihatlar, ziddiyatlar o‘rganilmagan. Vaholanki, ushbu huquqiy voqeliklar va huquqiy kategoriylar o‘rtasida katta farq mavjud.

Iqtisodiy erkinlik va huquq hech qachon fuqarolarning siyosiy huquqini teng ta’minlagan emas. Tarixiy tajriba ko‘rsatadiki, mudom “boy boyga boqar, suv soyga oqar (O‘zbek xalq maqoli) tamoyili amal qilgan. Chunki, iqtisodiy erkinlik va huquq rasman e’lon qilingan bo‘lsa-da, ularga mulki bor sub’ektlargagina ega bo‘lgan. Bunday mulk egalari, mulkdorlar ko‘p bo‘lmagan. Kapitalistik tuzum tarafdarlari, uning XX asrdagi nazariy asoschilari “mulki bor” va “mulk yo‘q” sinflarni murosaga keltirish maqsadida “o‘rta sinf”ni kashf etdilar. Ammo R. Dal o‘zining “Iqtisodiy demokratiya asoslari” asarida nazarda tutgan iqtisodiy huquq yoki mulkchilik huquqi bilan siyosiy huquq o‘rtasida ziddiyatlar saqlanib qolaverdi.

Bu ziddiyatga ko‘ra xususiy mulk egasining tabiiy huquqi ustunlik qilsa, mehnatkashlarning siyosiy huquqi, demokratiyaning asosiy tamoyillari inkor etiladi, bu esa bozor iqtisodiyoti va bozor demokratiyasi haqidati nazariyalarni yo‘qqa chiqaradi. Bordiyu siyosiy huquqning ustunligi tan olinsa, xususiy mulk iqtisodiy tashabbuskorlik - tabiiy huquq siyosiy huquqqa qurbon etiladi. Oqibatda yoki demokratiyaga xususiy mulkka qarshi xavf sifatida qarashga, yoki xususiy mulkka demokratiyaga qarshi xavf sifatida qarashga to‘g‘ri keladi. Chunki, birinchi yondashuvga ko‘ra, xususiy mulkka egalik huquqini ta’minlash siyosiy-huquqiy tenglik tamoyiliga ziddir; ikkinchi yondashuvga ko‘ra esa, agar fuqarolar siyosiy jihatdan teng huquqli bo‘lmasa, ular xususiy mulkka ega bo‘la olmaydi, chunki hammaning bab-barobar xususiy mulk egasi bo‘lishini tasavvur qilish kiyin. Demak, mudom ozchilikni tashkil etgan xususiy mulk egalariga ko‘pchilikni

tashkil etuvchi qatlam, demokratianing asosiy sub'ekti sifatida, qarshi uyushishi turgan gap. Bu esa kam sonli mulk egalarining demokratik huquqlari poymol qilinishiga olib kelishi mumkin. Bu o'rinda aksiyalar (hissadorlik) orqali korporativ boshqaruvga va haddan tashqari boylar ham o'ta qashshoqlar ham yuzaga kelishining oldini olishga mavjud muammolarni hal etish yo'llari usullari sifatida qaraladi. G'arb iqtisodiy demokratiyasida shakllangan ushbu muammolar "o'zbek modeli"da o'z echimini topgan.

"O'zbek modeli"ning ikkinchi tamoyili davlatning bosh islohotchi ekanligini, mamlakatda o'tkaziladigan o'zgarishlar uchun uning, asosiy siyosiy institut sifatida mas'uliyatni zimmasiga olganini anglatadi. Eski totalitar tuzumdan yangi sivilizatsiyali demokratik taraqqiyot yo'liga o'tayotganda murakkab va ziddiyatlarga to'la jarayonlarni uyushtiruvchi, jamiyatni demokratik tarakqiyot yo'liga olib chiqishni o'z zimmasiga oluvchi kuchga ehtiyoj seziladi. Bu kuch davlatdir. Shunday ijtimoiy-siyosiy institut bo'lмагan joyda eng ezgu g'oyalari ham orzu bo'lib qolaveradi. Masalan XIX asrning boshlarida Janubiy Amerika xalqlari Ispaniyaning uch yuz yillik istibdodidan xalos bo'ldi. S. Bolivar boshliq Xalq armiyasi kuchli qurollangan Ispaniya armiyasiga 1824-yili so'ngi zARBANI berdi va butun qita istilochilardan ozod qildi. Bu muvaffaqqiyat uchun "xaloskor" nomini olgan S. Bolivar kuchli davlat tuzishga intiladi. Ammo uzoqni ko'rolmas safdoshlari uni mustabidlikka intilishda ayblab fuqarolar urushi kelib chiqishiga va qit'ani qaytadan yana AQSH tasiriga tushib qolishiga sababchi bo'ladi. "Oqibatda haloskor erishgan buyuk g'alabalarni keyingi avlodlar yana qayta va qayta ozodlikni kutishga majbur bo'ldilar"⁵⁷. Bunday misollarni milliy mustaqillik uchun kurashgan Afrika va Osiyo qitalaridan ham keltirish mumkin.

Shu tariqa, I.A.Karimov "o'zbek modeli" ni yaratayotganida turli qitalarda ro'y bergan shunday voqealardan, tarixiy tajribadan xabardor bo'lgani holda o'z nazariyasini yaratdi. SHuning uchun ham u mustaqillikning dastlabki kunlaridayoq

⁵⁷ Musayev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy-huquqiy asoslari. Toshken.: O'zbekistont, 2007, - B. 102.

bugungi kunda jamiyatni yangilash, unda bozor munosabatlarini joriy etish vazifalarini hal etish uchun kuchli mustaqil davlat, uning idoraviy tarkibi, huquqiy asoslari mudofaa va milliy xavfsizlik tizimining qaror topishi alohida ahamiyatga egaligini ta’kidlagan. Bu bosqichda davlat manfaatlari ustun bo‘lishi kerak. Faqat shunday kilingandagina ham ishbilarmonlarning manfaatlarini, ham aholi manfaatlarini himoya qilish mumkin. Demak kuchli davlat qurish dastlabki bosqichlarda islohotlarni muvaffaqiyatli amalgaga oshirish va aholi manfaatlarini himoya qilishning garovi va kafolatidir. Buning uchun esa davlatniig mavqeini, idora tizimlarini mudofaa qudratini va xuquqiy asoslarini mustahkamlash zarur.

G‘arbda davlatning ijtimoiy soha va fuqarolar hayotiga aralashishi masalalari har doim qizg‘in muhokama mavzusi bo‘lib kelgan. Bu boradagi qarashlarning barchasini keltirib tahlil qilishning iloji yo‘q. Bu mavzudagi alohida tadqiqotni taqazo qiladi. SHu bois mavzuga oid ko‘rinishlar haqida to‘htalib o‘tish bilan kifoyalanamiz.

Davlatning asosiy funksiyalaridan biri odamlarni zo‘ravonlikdan himoya qilishdir. Biroq hokimiyat va davlat majburlashni, zo‘ravonlikni o‘zining monopoliyasiga aylantirmasligi lozim. Bu xususda F. Xayekning “Ozod insonlar jamiyat” asarida shunday deydi: xokimiyatni cheklash XVII - XVIII asrlardagi konstitutsion hukumatlarning ulug‘ maqsadi bo‘lgan, ammo bu harakatlar mohiyatan hokimiyat ustidan nazorat o‘rnatish uni cheklash uchun etarli, degan noto‘g‘ri fikrdan kelib chiqqan edi. Shu tariqa ko‘pchilikning yoki ko‘pchilik nomidan harakat qiladigan va qonunlar ishlab chiqadigan vakillik organlarining zo‘ravonligi yuzaga kelgan. “Oqibatda, - deydi F. Xayek - biz bugun demokratik deb atayotgan hokimiyat ko‘pchilikning emas, balki tazyiq o‘tkazayotgan va hokimiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishga muhtoj bo‘lgan guruhlarning manfaatlariga xizmat qilmokda. Shaxs erkiga qarshi yuzaga kelayotgan bu xavfni fakat so‘qir kishigina ko‘rmasligi mumkin”⁵⁸.

⁵⁸ Musayev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy-huquqiy asoslari. Toshkent.: O‘zbekistont, 2007, - B. 124.

F.Xayek G‘arb demokratiyasini tahlil qilar ekan, ko‘pchilik yoki ko‘pchilik nomidan jamiyat va davlatni boshqarayotgan tizim shaxs erkiga ko‘proq xavf solmokda, degan xulosaga keladi⁵⁹.

G‘arb demokratlari hokimiyatning inson hayotiga aralashuvini cheklash tarafdori bo‘lsa-da, ular davlatning suveren huquqga ega ekanligini, milliy taraqqiyot kuchli davlat orqali sodir bo‘lini inkor etmaydi. Jamiyatda (tuzum, tizim) boshboshdoqlik anarxiya, palapartishlik avj olmasligini, fuqarolik institutlarning qonunlar doirasida faoliyat ko‘rsatishini faqat davlat ta’minlaydi. Ayniqsa, o‘tish davrida davlat rahnamoligi bo‘lmasa, u islohotlar o‘tkazishda tashabbuskorlikka va demokratik taraqqiyotni jadallashtirishga qaratilgan qonunlar ishlab chiqmasa, fuqarolik jamiyati qurish haqida gap bo‘lishi mumkin emas. I.A Karimov ko‘p bor ta’riflaganidek, “O‘tish davrida, jilovni qo‘ldan bermasligi kerak. Shundagina u davlat bo‘la oladi... davlat har bir fuqarosini himoya etishi, unga yordam berishi shart”⁶⁰. Bu o‘rinda davlatning bosh islohotchiligi va uning “o‘zbek modeli”dagi qonunlar ustuvorligini ta’minlash tamoyili uyg‘unlashib keladi.

Sharq xalqlarida shaxs ma’naviyati va axloq ijtimoiy taraqqiyotning asosi sifatida qaralsa-da bu qonunlarga,adolat me’yorlariga bo‘ysunishini inkor etmagan. Masalan, Konfutsiyniig zamondoshi Xan Feyning ta’kidlashicha, “Faqat qonunlarga itoat etish, hokimiyatning barqarorligi va boshqarish san’ati bilan jamiyatda tartib o‘rnataladi”. Eramizning boshlarida yuzaga kelgan “Artxashastra”da qonunlarga, tartib qoidalarga itoat etmay, his tuyg‘ular bilan davlatni boshqarish taxtning emirilishiga olib kelishi ta’kidlanadi. Demak, ma’naviy axloqiy me’yorlar jamiyat uchun qanday ahamiyatga ega bo‘lsa, qonunlar ham shunday ahamiyatga egadir. Qonunlar yangi tartib-qoidalarni qarashlarni me’yirlarni tezroq va kengroq ijtimoiy voqeilikka aylantiradi, kishilar hayotiga, ongiga ularni tezroq singdiradi. Qonunlar jamiyatni modernizatsiyalash vositasidir. Ular innovatsiyalarni hayotga joriy etishni tezlashtiradi, yangi

⁵⁹ Musayev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy-huquqiy asoslari. Toshkent.: O‘zbekiston, 2007, - B. 104.

⁶⁰ Karimov I.A. O‘zbekiston buyuk kelajak sari. T.: O‘zbekiston, 1999-yil, B. 318.

qadriyatlarni shu jumladan siyosiy-huquqiy tamoyillarni ham, barcha uchun bab-barobar xayot tarzi va faoliyat dasturiga aylantiradi. “O‘zbek modeli”dagi qonun ustuvorligini ta’minlash tamoyili ham ana shunday vazifani bajarishni nazarda tutadi.

Qonun ustuvorligini ta’minlash avvalo, xalq va demokratik taraqqiyot manfaalaririga mos keladigan qonunlar ishlab chiqish va qabul qilish bilan bog‘lidir. O‘zbekistonda tashkil etilgan yangi oliy Qonunchilik organi davlatimiz siyosatining, halqimizning o‘ziga hos yutug‘idir.

Qisqa muddatda O‘zbekistonda tub o‘zgarishlarni amalga oshirishda o‘rni benihoya katta bo‘lgan, chet elning katta tajribasidan ijodiy foydalangan haqiqiy parlament tashkil etildi. Shu kungacha Oliy Majlis tomonidan olti yuzdan ziyod qonun qabul qilindi. Oliy Majlisning ikki palatali tizimga o‘tgani esa qonunchilikni yanada rivojlantirishga hizmat qiladi.

Qonunlarning qimmati ularga Qonun ishlab chiquvchilarning o‘zlari, yuridik institutlar huquq idoralarining hodimlari, mas’ul shaxslar va fuqarolarning amal qilishi bilan belgilanadi. To‘g‘ri, bu jarayon ichki ziddiyatlarga to‘la. Masalan 2002-yil mobaynida voyaga etmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni 3,2 foizga, sudlanganlar soni 7,9 foizga ortgan. Ma’lumki, voyaga etmagan odam qonunlardan bexabar bo‘ladi. Yoki bo‘lmasa, quyidagi ma’lumotlarga diqqat qarataylik. Maxsus kuzatishlardan ma’lum bo‘ladiki, jabrlanganlarning asosiy qismi (74 foizi) aholining 21-50 yoshlardagi faol qismiga, jazoga hukm qilinganlarning 62 foizi esa 25-40 yoshdagi kishilarga to‘g‘ri keladi. Bir qarashda bunday yoshlardagi odamlar qonunlarni yaxshi bilishi, jamiyatimizda qonun ustuvorligini ta’minlash borasida katta ishlar olib borayotganidan boxabar bo‘lishi darkor edi. Biroq ular yo ongli tarzda yoki tasodifan jinoyatlarga aralashib qolgan. Bunday misollarni ommaviy axborot vositalari habarlari orasidan ko‘plab keltirish mumkin.

Albatta, qonun ustuvorligini ta’minlash, kishida qonunga hurmat hissini tarbiyalash cheksiz davom etadigan jarayondir. Ammo ushbu jarayon har bir ijtimoiy-tarixiy bosqichda aholining asosiy qismini vayronkor xatti-harakatlardan,

jinoiy uyushmalarga qo'shilishdan ushlab turishi shart. Tarixiy madaniy an'analarni, ijtimoiy axloq me'yorlarini, urf-odatlarni asrashga va ularga rioya etishga moyil o'zbek xalqida qonunlar ustuvorligi ko'pincha ana shu norasmiy qoidalar orqali ta'minlanadi.

Bu o'rinda solishtiradigan bo'lsak, g'arbda qonunlar tarixiy-madaniy va ijtimoiy-axloqiy me'yordan ajratib qo'yilgan. Ular goho an'analarni ochiqdan-ochiq rad etadi, odamlarni noan'anaviy me'yorlarga bo'ysunishga undaydi. Zamonaviy demokratiya, - deb yozadi F Xayek - ko'pincha qonunga hurmat ko'rsatmaydi”⁶¹. Ammo bu G'arb kishilari qonunlarning zarurligini rad etadi, degani emas, aslida qonun sevib o'qiladigan badiiy asar emas, u o'ziga hammani bab-barobar itoat etishini talab qiladi. Siz qonun borligini unutishingiz mumkin, ammo qonun sizning borligingizni unutmeydi. Qonun o'zining borligini unutganlarni beayov jazolaydi. Bu qoida Sharqda ham, G'arbga ham taalluqlidir. Biroq qonunlarga itoat etish va ularga hurmat ko'rsatish xususiyatlarida xalqlar o'rtasida har bir xalqning mentaliteti, tartib-qoidalar va hokimiyatga munosabati, turmush tarzi bilan bog'liq farqlar mavjud. Masalan, g'arb kishilari qonunlar va hokimiyatga shubha va ishonchszilik bilan qaragani bois o'z manfaat va huquqlarini oz bo'lsada, cheklovchi qonunlarga qarshi darrov norozilik bildirib maydonga chiqadi. Ular bunday qonun va chora-tadbirlar umumxalq manfaati nuqtai nazaridan amalga oshirilayotgani, bu namoyishlar va noroziliklar mamlakatga katta iqtisodiy zarar keltirayotgani haqida o'ylab ham o'tirmaydi. Ular uchun guruh manfaatlarini himoya qilish asosiy maqsaddir.

O'zbek xalqi harakterida ijtimoiy manfaatini o'ylab, ittifoq bo'lib, murosada yashashga intilish hissi ustunlik qiladi. Ushbu fazilat “o'zbek modeli” dagi bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish tamoyillariga ham asos qilib olingan.

G'arb demokratiyasida ushbu tamoyillarga turli yondashuvlar mavjud. Siyosatshunoslik va siyosiy falsafaga oid adabiyotlardan bizga ma'lumki, klassik liberalizm (J. Lokk, Sh.L. Monteske, I. Kant, A. Skot, V. Gumboldt va boshqalar) tarafдорлари asosan raqobat, kim o'zdi orqali bo'lsa-da, shaxs erkini ulug'lashga,

⁶¹ Musayev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy-huquqiy asoslari. Toshken.: O'zbekistont, 2007, - B. 105.

shu tarzda davlat, hokimiyat ta'sirini kamaytirishga intildilar. J. Mill, G. Spenser, T. Grin, J. Xobson, L. Xobxauz, J. Dyun, U. Lippman, F. Xayek shaxsning ijtimoiy huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun maxsus institutlar faoliyatidan unumli foydalanish g'oyalarini ilgari surdilar⁶². Ularda ijtimoiy-siyosiy hayotni ulug'lash, shaxsning mulkiy imkoniyatlarini kengaytirish asosiy o'rinda turadi. Individ bilan davlat, tuzum o'rtasidagi qarama-qarshilik tabiiy hol sifatida talqin etiladi.

“O'zbek modeli”da esa mavjud qarama qarshiliklarni yumshatish, aholining nochor qatlamlarini himoya qilish, ularda bozor iqtisodiyoti ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish nazarda tutiladi. I.A.Karimov aytganidek bizning ichki siyosatimiz inqilobiy larzalarga va xalqning ommaviy ravishda qashshoqlanishiga yo'l qo'ymaydigan, ijtimoiy yo'nalishdagi bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich, asta-sekin o'tishiga qaratilgan⁶³.

“Demak G'arb demokratiyasidagi “ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti”, davlatning iqtisodiy munosabatlarga aralashuvi tarafdarlarining (F.A. Xayek va boshqalar) nazariy fikrlari, konsepsiyalari “o'zbek modeli”da o'z ifodasini topgan. Bu bevosita taqlid yoki ko'r-ko'rona ergashish emas, balki G'arb bozor demokratiyasidagi ijobiy jihatlarning milliy sharoitimizga mos kelganidir”⁶⁴. Ya'ni, “o'zbek modeli” Sharq va G'arb demokratiyasi yutuqlarini o'ziga hos tarzda uyg'unlashtirgan. Unda inson manfaatlari ma'naviy “imperativ” (I.Kant) ustun turadi. Bozor iqtisodiyotiga asta sekin, bosqichma -bosqich o'tish shaxs o'z xalqining tarixiy madaniy va ijtimoiy-axloqiy qadriyatlaridan jamiyatdan begonalashuviniig xususiy mulkchilikning yuzaga kelishi bilan bog'liq ziddiyatlar, keskin kurashlarga aylanib ketishining oldini oladi.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlariga bosqichma-bosqich o'tish tamoyili O'zbekistonning istiqlolidan so'ng qanday iqtisodiy yo'ldan borishi haqidagi savollarga javob bo'ldi. Azal-azaldan erkin bozor munosabatlari tarzida hayot kechirgan o'zbek xalqi, sho'rolar davrida mentalitetimizga mutlaqo yot, xususiy

⁶² Musayev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy-huquqiy asoslari. Toshken.: O'zbekistont, 2007, - B. 108.

⁶³ Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. T.: O'zbekiston, 1999-yil, B. 17.

⁶⁴ Musayev F. Demokratik davlat qurishning falsafiy-huquqiy asoslari. Toshken.: O'zbekistont, 2007, - B. 107.

mulkchilik ta’qib ostiga olingan jamiyatda yashashga majbur etildi. Oqibatda, o‘lkada iqtisodiy munosabatlar tanazzulga uchradi, ishlab chiqarish munosabatlari va qishloq ho‘jaligi inqirozga yuz tutdi. Bu holatlar I.A.Karimovning “O‘zbekiston mustaqilika erishish ostonasida” asarida batafsil yoritib berildi.

Bozor iqtisodiyotiga o‘tishning jahon tajribasida sinalgan asosiy ikki yo‘li mavjud:

1) To‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘tish yo‘li.

2) Bosqichma-bosqich o‘tish yo‘li.

Bozor munosabatlariga to‘g‘ridan – to‘g‘ri o‘tish yo‘li iqtisodchilar tomonidan “shokoterapiya” deb ham nomlanadi. Bu yo‘l keskin munosabatlar asosiga qurilgan bo‘lib, jamiyatda keskin vaziyatni yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy hayot izdan chiqadi, jamiyatda jinoyatchilik, korrupsiya illatlar ijtimoiy hayotda etakchi o‘ringa ko‘tariladi.

Bozor munosabatlariga bosqichma – bosqich o‘tish yo‘lida esa bunday inqirozlar deyarli yuz bermaydi. Barcha islohotlar evolyusion yo‘l bilan amalga oshiriladi.

Tarixning achchiq saboqlaridan to‘g‘ri xulosa chiqargan holda istiqlolning dastlabki kunlaridanoq mamlakatimizda bozor iqtisodiyoti munosabatlari yo‘lga qo‘yildi. Bu o‘rinda bozor iqtisodiyotiga bosqichma – bosqich o‘tish yo‘lidan borish maqsadga muvofiq bo‘lib, bu holat davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Shunga ko‘ra endilikda O‘zbekistonning bosh strategik maqsadi - bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik jamiyatni barpo etishdir. Bozor iqtisodiyoti - bu mukammal ishlab chiqarish omillariga ega bo‘lgan, tovar-pul munosabatlariga asoslangan, aniq ijtimoiy mo‘ljali bor, bozor signallariga binoan va pul vositasida boshqarilib turiluvchi iqtisoddir⁶⁵.

Bozor munosabatlariga o‘tish jarayoni fuqarolarning dunyoqarashi, tafakkuri, yashash tarzi va mentalitetiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bozor munosabatlariga o‘tishning inson tafakkuriga ta’siri quyidagilardan iborat:

1) odamlarning o‘z mulkiga bo‘lgan egalik tafakkurini har tomonlama rivojlantirib xo‘jayinlik tuyg‘usini oshirishi;

⁶⁵ Улмасов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. -Т.: Шарқ, 2006. - Б.79

- 2) o‘zi va oilasi uchun mehnat qilib, boqimandalikka xotima berishi;
- 3) tejamkorona xo‘jalik yuritish asosida harajatlarni kamaytirib talon-taroj va lapashanglikka chek qo‘yishi;
- 4) ilm-fan, texnika va texnologiyalarning eng so‘ngi yutuqlarini dadil va g‘ayrat bilan xo‘jalik yuritish jarayoniga joriy etib, katta daromad topishga undashi;
- 5) har bir kishini o‘z kasb-korining mohir ustasi bo‘lishini zaruriyatga aylantirishi kabilar bilan belgilanadi.

Shuning uchun ham I.A.Karimov: “Bozorga o‘tish muqarrar. Bu - davr amri, ob’ektiv reallikdir. Ayni vaqtida bozor faqat maqsad emas, balki yangi qadriyatlarni shakllantirish, odamlar farovonligining sifat jihatidan tubdan yuqori darajasiga erishish uslubi va vositasidir”⁶⁶, - degan edi.

“O‘zbek modeli” ning asosiy maqsadi bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik jamiyatni barpo etishdan iborat bo‘lsa, asosiy vazifalari esa iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ma’naviy va boshqa sohalarda tub o‘zgarishlar va islohotlarni amalga oshirish, xalqning turmush farovonligini yuksaltirish, komil insonlarni tarbiyalab voyaga etkazishdan iborat. “O‘zbek modeli” maqsadlaridan kelib chiqqan holda uning mohiyati-mazmunini anglaymiz. Millati, tili va dinidan qat’i nazar, davlatimizda yashovchi barcha kishilar uchun munosib hayot sharoitini yaratib berish, har bir inson uchun ijtimoiy kafolatlangan turmush darajasini va erkinliklarini ta’minalash, xalqimizning qadriyatlari va mentalitetiga, milliy davlatchilik an’analariiga tayanish, dunyo tajribasining ilg‘or yutuqlariga asoslanish, umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligini ta’minalash masalalari “o‘zbek modeli” ning mohiyati va mazmunini tashkil etadi.

“O‘zbek modeli” asosida yangi jamiyat qurilar ekan, o‘z - o‘zidan fuqarolar tafakkurini yangilash, ularni yangi g‘oyalar asosida tarbiyalash masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. "O‘zbek modeli"ning kishilar tafakkurini yangilashda tutgan o‘rni va roli quyidagilar: birinchidan, odamlarning dunyoqarashini tubdan o‘zgartirib,

⁶⁶ Каримов И.А. О‘збекистоннинг ўз истиқтол ва тараққиёт йўли// Унинг ўзи. Ўзбекистон: миллий истиқтол, иктисад, сиёсат, мафкура. Т.: Ўзбекистон, 1996. – Б 63.

mustaqillikning ulug‘ saodat ekanligiga ishonchini mustahkamlaganligi; ikkinchidan, iqtisodiy erkinlik - shaxs, oila, mehnat jamoasi, ijodiy guruhlarning tashabbuskorligi va tadbirkorligini kuchaytirib xalq farovonligini oshirayotganligi; uchinchidan, xususiy mulkning daxlsizligini ta’minlab, uning mavqeini kuchaytirayotganligi; to‘rtinchidan, aholining nochor qatlamlari, bolalar, talabalarning ijtimoiy jihatdan qo‘llab quvvatlanayotganligi; beshinchidan, ta’limtarbiya tizimini tubdan o‘zgartirib, komil insonlarni voyaga etkazishga xizmat qilayotganligi; oltinchidan, jahonda o‘zbek degan xalqning borligini har tomonlama namoyon qilayotganligi va boshqalar bilan ifodalanadi. Shuning uchun ham bu modelning o‘zbek xalqi hayotida tutgan o‘rni va roli haqida I.A.Karimov: “...biz tanlagan taraqqiyot strategiyasining naqadar to‘g‘ri bo‘lganini hayotning o‘zi yana va yana bir bor tasdiqlab bermoqda”⁶⁷, - degan edi.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan imzolangan “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi tog’risidagi” farmon asosida ishlab chiqilgan dastur uchun ham ushbu model negiz bo‘lib hizmat qildi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bu haqda fikr bildirar ekan mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shunday deydi: “Barchamiz uchun aziz va qadrli bo‘lgan Islom Abdug‘aniyevich Karimov bugun oramizda yo‘q. Biroq Birinchi Prezidentimiz tomonidan ishlab chiqilgan taraqqiyotning “o‘zbek modeli” ni amalga oshirish va zamonaviy davlat barpo etish borasidagi strategik tamoyillarga biz o‘z ishimizda doimo suyanamiz. Bu tamoyillar O‘zbekistonda bundan buyon ham siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlarni ta’minlashning mustahkam poydevori hisoblanadi”⁶⁸.

Darhaqiqat, 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “o‘zbek modeli” o‘z aksini topgan. Ko’rsatib o’tilgan beshta ustuvor yo‘nalishlar bevosita modeldagи tamoyillar bilan uyg‘un hisoblanadi. Qonun ustuvorligini ta’minlash, iqtisodiyotni yanada rivojlantirish, ijtimoiy sohani rivojlantirish kabilar shu

⁶⁷ Каримов И.А. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. T.: O‘zbekiston, 1999 yil. B. 65.

⁶⁸ Sh.M.Mirziyoyev. Танқидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - хар бир раҳбар фаолиятининг кундалик коидаси бўлиши керак. Toshkent.: “O‘zbekiston”. 2017. –B. 5.

jumladandir.

Xulosa o‘rnida shuni yana bir bor ta’kidlash joizki, yurtimizda mustaqillikning birinchi kunlaridan e’tiboran, uning izchil va shuning bilan bir qatorda o‘ziga xos va mos demokratiyalashish bilan chambarchas bog‘liq ekanligini, barcha sohalarda xalqning mutlaq suvereniteti tamoyili qaror topishi, va nihoyat, ularning barchasi ijtimoiy jarayonlarda qaysi millat yoki konfessiyaga mansubligidan qat’iy nazar xalqning faol ishtirokini taqozo etishi xalqimiz va siyosiy rahbariyat tomonidan endilikda chuqur his etilmoqda. Mamlakatdagi demografik shart-sharoitlarni, axolining turmush darajasini hisobga olib, O‘zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitida davlat axolini ijtimoiy ximoya qilish orqali kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirmoqda. Bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich, o‘tish tamoyili milliy xususiyatlarimizga, o‘zbek davlatchiligi an’analariga mos bo‘lib, bu tamoyil o‘tish davrining murakkab xarakterini xisobga olgan xolda, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni puxta o‘ylab, ijtimoiy larzalarsiz, tadrijiy tarzda amalga oshirishni taqozo etadi. Bu o‘rinda “o‘zbek modeli” jamiyat ma’naviyatini yanada yuksaltirish masalasida o‘z haq-huquqlarini taniydigan, mustaqil fikrlay oladigan, iyomon-irodasi, e’tiqodi mustahkam, shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg‘unlashtiradigan, erkin, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

2-BOB: O‘zbekistonda milliy demokratik taraqqiyot jarayonlarida shaxs erkinligining huquqiy kafolatlanishi

2.1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va shaxs erkinligining kafolatlanishi

Mamlakatimiz davlat mustaqilligiga erishgach, yangi suveren davlat maqomini Konstitutsiyaviy jixatdan mustahkamlab qo‘yish muammosi yuzaga keldi. O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov mamlakatimiz o‘zining rivojlanish yo‘lini Konstitutsiyaviy asosda belgilab olishi zarurligini ta’kidlab, shunday degan edi, - “Davlatimizning kelajagi, xalqimizning taqdiri ko‘p jihatdan Konstitutsiyamiz qanday bo‘lishiga bog‘liq”⁶⁹.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi birinchi navbatda mamlakatimizning o‘ziga xos jihatlarini va xususiyatini munosib ravishda aks ettiradigan, xalqaro standartlarga to‘liq javob beradigan, jahon tajribasini, demokratiya va eng rivojlangan mamlakatlar Konstitutsiyaviy qonunchiligi erishgan yutuqlarni inobatga oladigan va eng asosiysi fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta’minalashga asosiy e’tibor qaratilganligi bilan muhim ahammiyat kasb etadi. “O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va inson huquqlariga oid boshqa xalqaro hujjatlarni inobatga olgan holda tayyorlandi”⁷⁰. Bundan ko’rinib turibdiki Konstitutsiyamizdagi eng e’tiborli jihatlardan biri inson huquq va erkinlikalri hamda uning kafolatlanishi masalasidir. “Konstitutsiyamiz o‘zining tub mohiyati, falsafasi g‘oyasiga ko‘ra yangi hujjatdir. Unda kommunistik mafkura, sinfiylik, partiyaviylikdan asar ham yo‘q. Jamiki dunyoviy ne’matlar orasida eng ulug‘i - inson va uning erkinligi degan g’oya ilgari surilgan va shu asosda “fuqaro-jamiyat-davlat” o‘rtasidagi o‘zaro munosabatning oqilona huquqiy echimi topilgan”⁷¹.

Bugungi kunga qadar bosib o‘tilgan vaqt davomida shaxs erkinligi va uning huquqiy maqomini ta’minalash jarayonlari takomillshtirib borildi. SHaxs erkinligi

⁶⁹ Karimov I.A. “O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura”. T.1. –T.: O‘zbekiston, 1996. - B.124.

⁷⁰ Saidov A.X. Jahon konstitutsiyaviy amaliyoti va O‘zbekiston Respublikasining Asosiy Qonuni. –T.: Bilim, 1992.

⁷¹ Rustamboyev M. Ahmedov D. O‘zbekiston Respublikasi Kontitutsiyasini o’rganish. T.: 2005. - B 36.

va huquqiy maqomi birinchi navbatda davlatning asosiy qonuni bo‘lgan – Konstitutsiyasida o‘z aksini topadi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy sohalar doirasida fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlaydi hamda bu yo‘lda amalga oshirilayotgan ishlarni tartibga soladi. Buni quyidagi tasnifda ko‘rish mumkin:

Siyosiy yo‘nalishida: O‘zbekistonning mustaqil demokratik respublika ekanligi, hokimiyatni amalga oshirishda, xalqning yakkahokimligi ta’milanganligi, uning hududida birorta qoida uning roziligesiz o‘rnatilmasligi, o‘zga davlatlar bilan xalqaro huquq normalari asosida munosabat yuritishi;

Ijtimoiy munosabatlarda: hamma demokratik davlatlar hisoblangan, erkin millatlar jamiyatlarida bo‘lgani kabi, o‘zbeklar yurtida ham bunday jamiyatni tuzilishi, umuminsoniy qadriyatlar millatlarning qonun oldida tengligi, davlat o‘zining har bir fuqarosi uchun xizmat qilishi, shaxs-davlat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosobatlarga asoslanishi;

Iqtisodiy yo‘nalishida: davlatning ishlab chiqish qurollari va uning ne’matlari qay asoslarda yaratilishi, taqsimlanishi, mulk shakllari, egalik qilishning turlari mujassamlashgan. Shuningdek uni amalga oshiruvchi davlat organlari, korxonalar va tashkilotlar, yuridik va jismoniy shaxslarning huquqiy kafolatlari belgilanganligi;

Ma’naviy kamol topishida: davlat hokimiyatini amalga oshirishda uning kelib chiqishi, milliyligi, an’analariga qat’iy rioya etilishni ta’minlaydi, tarixiy davlat boshqaruviga, buyuk ajdodlarimiz me’rosiga tayangan holda, inson uchun eng muhim bo‘lgan erkinlik g‘oyalarini rivojlantirishi⁷².

Fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquq va erkinliklarini amalga oshirishni davlat tomonidan ta’minlashga yordam beradigan vositalar, usullar va shart-sharoitlar majmui kafolat tushunchasini anglatadidi.

Kafolatning asosiy vazifasi, fuqarolarni huquq va erkinliklarni amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan to’siqlarni bartaraf etish bilan bog’liq

⁷² Saidov. A.X.O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi. T.: TDYI nashriyoti. 2005. B. 170.

bo'lgan majburiyatlarning bajarilishini ta'minlashdir. "Davlat fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi"⁷³.

Shaxs erkinliklarining kafolatlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ikki ko'rinishiga ega:

- davlatning o'z ichki kafolatlari;
- xalqaro huquqiy kafolatlar.

Mamlakatimizda shaxs huquq va erkinliklarning ichki kafolatlarini quyidagicha turkumlash mumkin:

1. Yuridik (huquqiy)
2. Ijtimoiy-siyosiy
3. Iqtisodiy(moddiy)

Yuridik kafolatlar fuqarolarni huquq va erkinliklarini ta'minlashda alohida o'rin tutadi, chunki boshqa barcha kafolatlar yuridik jihatdan tartibga solinishni taqoza etadi. Ya'ni, yuridik kafolatlar fuqarolarni huquq va erkinliklarni qonunlar asosida huquqiy jihatdan kafolatlanishidir. Yuridik kafolatlarni real amalga oshishi faqat demokratik rejim sharoitida kuzatiladi.

Ushbu kafolatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Fuqarolarning huquq va erkinliklarini buzish mumkin bo'lган harakatlarni ta'qiqlash va chegaralashning yuridik me'yorlarini mustahkamlash,
- Fuqarolarning o'z huquq va erkinliklarini hech qanday to'siqsiz amalga oshirishlarida davlat idoralari va mansabdar shaxslar ma'sulligini.
- Tajovuz etishni, mustahkamlashni ta'minlovchi maxsus me'yorlar (shikoyat qilish huquqi, sudga murojaat qilish huquq) mavjudligi.
- Huquqlarni buzganlik uchun yuridik javobgarning belgilanganligi (mulkiy, intizomiy, ma'muriy, jinoiy).

⁷³ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston. 2014. B. 16.

- Fuqarolarga qaratilgan va huquqiy ahamiyatga ega bo'lgan, tegishli davlat va fuqarolarning huquqlarini amalga oshirishni mustahkamlashga jamoat idoralari, mansabdor shaxslarning faoliyati.

Yuridik kafolatlarning eng muhim shakllari quyidagilardan iborat:

1. Konstitutsiyaviy huquqiy kafolatlar
2. Sudlar tomonidan huquq va erkinliklarni kafolatlash
3. Ombudsman faoliyati
4. Hukumat faoliyati

Konstitutsiyaviy huquqiy kafolat deganda mamlakat Konstitutsiyasining o'zida bevosita mustahkamlangan kafolatlar tushuniladi. Masalan, O'zbekiston Konstitutsiyasining 43-moddasida "Davlat fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi", - deyilgan⁷⁴. Ushbu modda Konstitutsiyaviy prinsiplarning asosi, o'zagi, xarakterini ifodalagan bo'lib, unda inson manfaatlariga xizmat qilish, erkinlik kafolati, davlatning ijtimoiy maqsadi va asl g'oyasi aks etgan.

Sudlar tomonidan fuqarolar huquq va erkinliklarning kafolatlanishi bu-fuqarolar huquq va erkinliklarini sudlar orqali himoya qilinishidir. Bu har bir fuqaro davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari yoki mansabdor shaxslarning g'ayriqonuniy xatti-harakatlari (qarorlari) bilan o'z huquqlari yoki erkinliklari buzilgan deb hisoblasa, shikoyat bilan sudga murojaat qilish huquqi orqali o'z huquq va erkinliklarni himoya qilishdir⁷⁵.

Shaxsning huquq va erkinliklari kafolatlari institutlari sirasiga Ombudsman ya'ni, Oliy Majlisning inson huquqlari bo'yicha vakilini va Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazini kiritish mumkin.

O'zbekiston Respublikasining fuqarolarning huquq va erkinliklarining himoyasi sohasidaga qonun hujjalariiga rioya etilishi Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) tomonidan ham amalga oshiriladi. Uning

⁷⁴ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston. 2014. – B. 16.

⁷⁵ Rustamboyev M. Ahmedov D. O'zbekiston Respublikasi Kontitutsiyasini o'rganish. T.: 2005. - B 141.

faoliyati O'zbekiston Respublikasining 1997 yil 24 apreldagi "Oliy Majlisning inson huquqlari bo'yicha vakili (OMBUDSMAN) to'g'risida"gi qonuniga muvofiq O'zbekiston Respublikasida davlat organlari, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslar tomonidan inson huquqlari to'g'risidagi amaldagi qonunchilikka rioya etilishining samaradorligi ustidan parlament nazoratini o'rnatadi. Vakil ko'rileyotgan masalalar bo'yicha xulosalar qabul qiladi. Bu o'rinda xulosalar faqat tavsiyaviy xarakterga ega.

Hukumat faoliyati – hukumat tomonidan fuqarolarning buzilgan huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining chiqargan normativ huquqiy hujjatlar asosida amalga oshiriladi.

Shaxs erkinligining siyosiy kafolatlari deganda, davlatda amal qilib turgan siyosiy tizim tushuniladi. Ushbu tizim, mamlakatning olib borayotgan siyosiy maydonidagi faoliyati orqali jamiyatda inson huquqlari va erkinliklarining buzilishidan himoya etish uchun xizmat qiladi. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini siyosiy kafolatlash quyidagilarga bog'liq:

- davlatning mamlakat miqyosida olib borayotgan siyosatining maqsadiga;
- siyosiy plyuralizmga;
- siyosiy mafkuraga;
- inson huquqlarini himoya qilish holatiga;
- ommaviy axborot vositalarining faoliyatiga.

Iqtisodiy kafolatlarga vujudga kelgan ishlab chiqarish munosabatlari, iqtisodiy tizim kiradi. Mustaqil O'zbekiston bozor munosabatlariga asoslangan, mulkchilikning barcha shakllari tengligi va himoyasini tan olgan holda davlat tasarrufidan chiqarish va xususiy lashtirish yo'li bilan mulkdorlarni safini kengaytiradigan xuquqiy jamiyatni barpo etmoqda. Qilinayotgan ushbu harakatlar xalqni iqtisodiy kafolatlashga yordam beradi.

Iqtisodiy kafolatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- adolatli iste'mol savatini davlat tomonidan rasmiy ravishda mustahkamlash;
- eng kam oylik ish haqi miqdorini belgilash;
- davlat tomonidan aholini kam ta'minlangan qatlamin, voyaga yetmaganlar va nogironlarni moddiy jihatdan qo'lab- quvvatlash;
- barcha mulk shakllarini tengligini hamda fuqarolarni mulk huquqlarini ta'minlash kiradi.

O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash Konstitutsiya asosida qabul qilingan maxsus qonunlar orqali ham tartibga solinadi. Ushbu qonunlarga: “Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida”gi, “Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida”gi, “Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida”gi, “Fuqarolar saylov huquqlariing kafolatlari to'g'risida”gi, “Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida”gi, “Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to'g'risida”gi, “Fuqarolarning banklardagi omonatlarini himoyalash kafolatlari to'g'risida”gi, “Tadbirkorlik va tadbirkorlar faoliyatining kafolatlari to'g'risida”gi qonunlar kiradi⁷⁶.

Xalqaro-huquqiy kafolatlar haqida to'xtalganimizda, bu holat xalqaro ommaviy huquq tomonidan tartibga solinishini eslatish lozim. Ikkinci jahon urushiga qadar davlat va shaxs o'rta sidagi munosabatlar, asosan, davlat miqyosida hal etilgan. Totalitar tuzumlarning emirilishi oqibatida jahon jamoatchiligining e'tiborini inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlanishi o'ziga qaratdi. Bular BMTning Ustavida (1945-yil), “Inson huquqlari to'g'risidagi Deklaratsiyai”da (1948-yil), Inson huquqlari to'g'risidagi 1966 yilgi xalqaro Paktlarda o'z ifodasini topgan. Bu xalqaro hujjatlarda insonning global muammolari huquqiy jihatdan keng yoritilgan. Inson huquqlarining xalqaro himoyasini hozirda BMT va uning tegishli maxsus tashkilotlar amalga oshirmoqda. Ular Yevropa Kengashi

⁷⁶ Rustamboyev M. Ahmedov D. O'zbekiston Respublikasi Kontitutsiyasini o'rganish. T.: 2005. - B 141.

tomonidan 1950-yilda qabul qilingan “Inson huquqlari himoyasi va asosiy erkinliklari to‘g‘risida” gi Yevropa Konvensiyasiga asosan ish olib borishadi. Agarda fuqaro o‘z huquqi himoyasi yuzasidan o‘z davlatida najot topmasa, unda inson huquqlari bo‘yicha Yevropa sudiga murojaat qilishi mumkin.

Mustaqillikka erishilgach, O‘zbekistonda umuminsoniy qadriyatlarni tiklash va demokratik jamiyat qurish yo‘ldan borishda inson erkinligiga, jamiyat va davlatning birligida shaxsning tutgan o‘rnini yuksak baholashga katta ahamiyat berildi. Demokratik davlatda jamiyat a’zolari huquq va erkinliklarining kafolatlari doimiy harakatdagi mexanizm singari bo‘lmog‘i lozim. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining mazmunida davlat fuqaroning huquq va erkinliklarini ta’minlashga, jamiyat uchun xizmat qilishga butun kuchini safarbar etishi lozimligi haqidagi g‘oyalari mavjud.

Konstitutsiyaning 19-moddasida “hech kim sud qarorisiz fuqarolarni huquq va erkinliklaridan mahrum etishga yoki ularni cheklab qo‘yishga haqli emas” deyilgan. Bu esa agar javobgar bo‘lsa, hattoki, davlat organlarini ham sud-huquqiy javobgarlikka tortish mumkinligini bildiradi. Kafolat tizimida iqtisodiy omil katta ahamiyatga egadir. Sababi iqtisodiy hayot qanchalik farovon bo‘lsa, huquqning amaldagi kafolat darajasi shunchalik yuqori bo‘ladi. Bularning barchasi davlatning asosiy qonuni bilan belgilanadi va kafolatlanadi. “Har bir shaxsga o‘z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g‘ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi”⁷⁷.

Bu Konstitutsiyaviy qoidanining asosiy mohiyati shundaki, fuqarolarning Konstitutsiyaviy huquqlari buzilganda, u sud orqali himoya qilinadi. Insonlarga tegishli huquq va erkinliklar ko‘p qirrali xususiyatga egadir. SHaxsiy huquq va erkinliklar turkumiga misol uchun yashash huquqi, erkinlik huquqi, shaxsiy daxlsizlik huquqi kabilari kiradi.

Shaxs o‘z vijdon erkinligi va harakatida erkendir. Misol uchun Konstitutsiyaning 24-moddasiga muvofiq, yashash huquqiga qilingan tajovuz eng

⁷⁷ O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston. – B. 17.

og‘ir jinoyat deb topilishini talab etadi. Har bir fuqaro o‘z harakatidan kelib chiqib, asosiy huquq va erkinliklarini qonun himoyasi orqali amalga oshirishi mumkin. Demokratik huquqiy davlatda Konstitutsiya tomonidan sud himoyasining berilishi bu juda katta ahamiyat kasb etadi. Buning o‘ta muhimligi Konstitutsiyaning “Muqaddima” qismida o‘z ifodasini topgan.

O‘zbekiston davlat mustaqilligiga erishganidan so‘ng, yangi iqtisodiy sharoitga o‘tish davrida ijtimoiy himoya qilish dasturini yaratdi. Davlat asosiy bosh islohotchi sifatida tanilgani bois asosiy ijtimoiy himoya mexanizmlari ham davlat tomonidan yaratilishi o‘z vaqtida samara bera boshladi. Bu ijtimoiy siyosatda mamlakat aholisining eng muhtoj qatlamlariga katta e’tibor berilmoqda. Bu Konstitutsiyaning 45-moddasida o‘z ifodasini topgan. Davlat o‘z manfaatlardan kelib chiqib, ana shu qatlam himoyasini o‘z bo‘yniga olgan. Bu esa Konstitutsiya orqali fuqarolar Konstitutsiyaviy huquqlari kafolatlanishining amaliy ifodasidir.

Konstitutsiyaga muvofiq, erkak va xotin-qizlar teng huquqlidirlar. Bu esa jamiyat a’zolari o‘rtasidagi munosabatda fuqarolarning jinsidan qat’iy nazar, qonun oldida tengligini kafolatlaydi. Shuningdek, ularning hayotiy munosabatlarini tartibga soladi. Bular barchasining huquqiy tartibga solinishi g‘oyatda ahamiyatlidir. Shuning uchun ham O‘zbekiston Respublikasi Asosiy Qonunida maxsus bob shaxs erkinligi va huquqining kafolati mavzusiga bag‘ishlangan.

Hulosa qilib aytadigan bo‘lsak O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi asosiy qonun sifatida siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy sohalari, milliylik ruhi bilan sug‘orilib yaratilgan va undagi bosh g‘oya bo‘lgan inson va uning manfaatlari asosiga tayangan holda shaxs huquqlari va erkinliklarini to‘liq kafolatlaydi. Bu haqda fikr bildirar ekan O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shunday deydi: “Bosh qomusimiz Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va boshqa asosiy xalqaro hujjtalar talablariga to’la mos holda, inson va fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy

huquqlarini kafolatlab berdi. Insonning ma’naviy kamol topishi va har tomonlama uyg’un rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi”⁷⁸.

2.2. SHaxs erkinligini ta’minlash jarayonlarining huquqiy takomillashuvi.

O‘zbekiston davlat mustaqilligiga erishgach, ijtimoiy-siyosiy hayotning barcha jahbalarini demokratlashtirish yo‘liga o‘tdi. Jhon tajribasidan ma’lumki, shaxsning asosiy huquq hamda erkinliklarini qat’iy himoya qilmasdan va amalda ta’minlamasdan turib, jamiyatni demokratlashtirish mumkin emas. Xalqimizning boy ma’naviy salohiyati, uning tasarrufida bo‘lmish ulkan tabiiy boyliklar va texnikaviy imkoniyatlar, mustahkamlanib borayotgan xalqaro aloqalar demokratik rivojlanish hamda inson huquq va erkinliklariga rioya etilishi uchun zarur shart-sharoitlarni bosqichma-bosqich yaratish imkonini bermoqda⁷⁹.

SHaxsning huquqiy maqomi deganda inson va fuqarolarning huquq va erkinliklari hamda burchlarining majmui tushuniladi. Bundan kelib chiqqan holda, shaxs erkinligini ta’minlash jarayonlarining takomillashuvini ikki guruhga ajratish mumkin:

- xalqaro munosabatlarda shaxs erkinligini ta’minlash jarayonlarining takomillashuvi;
- milliy davlatchiligidan taraqqiyotida shaxs erkinligining takomillashuvi.

Xalqaro maydonda shaxs erkinligi masalasiga Yevropada asosan gumanizm g‘oyalari paydo bo‘lgan vaqtadan boshlab e’tibor qaratila boshlandi. Biroq, shaxsning huquq va erkinligi masalasiga ikkinchi jahon urushidan so‘nggina xususiy munosabat bildirila boshlandi. Ikkinchi jahon urushida insoniyatga nisbatan fashistlar tomonidan amalga oshirilga jinoyat bunga sabab bo‘ldi. Bu hol “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi” ning imzolanishiga sabab bo‘ldi. Ushbu hujjatning imzolanishi jahonda shaxsning huquqi va erkinliklarini ta’minlash jarayonlarini yangi bosqichga ko‘tardi. Bugungi kungacha shaxs huquqi va erkinliklariga oid bir necha hujjatlar qabul qilindi. Natijada, shaxsning erkinligi

⁷⁸ Sh.M.Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson mafaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va farovonligining garovi. T.: “O‘zbekiston”, 2017. B. 6.

⁷⁹ Saidov. A.X.O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi. T.: TDYI nashriyoti, 2005. B. 163.

masalasi Yevropada yuksak darajaga ko‘tarildi. Biroq, bugungi kunga kelib bu huquqlardan foydalanib, g‘ayriinsoniy hatti-harakatlarni amalga oshirilayotgan hollatlarga guvoh bo‘lmoqdamiz. Ma’naviyatsizlik, axloqsizliklar, “ommaviy madaniyat” kabi illatlarning ildiz otib borayotgani shu jumladandir.

Sharqda shaxs erkinligi masalasi G‘arbdan butkul farq qiladi. Xususan O‘zbekiston tarixiga oid bo‘lgan eng qadimiy manba hisoblangan “Avesto” da shaxsnинг huquq va erkinliklari yuksak darajada e’tirof etilgan. “Avesto” ning maqsadi esa, har jihatdan va hamma munosabatlarda uyg‘unlikka erishiladigan, uyushgan, gullab-yashnayotagan jamiyat barpo etishdan iborat bo‘lgan⁸⁰. “Avesto“ tug‘ilgan va hali dunyoga kelmagan bolalarning huquqlarini ham qat’iy muhofaza etgan⁸¹.

IX – XII asrlarda yuz bergen uyg‘onish davrida ham, O‘rta asrlardagi temuriylar davri sivilizatsiyasi davrida ham shaxs erkinligi masalasi takomilalashib bordi. Bu o‘rinda shaxs erkinligiga bo‘lgan munosabat adolat bilan ish yuritish holati bilan belgilanadi. Zero buyuk sarkarda A. Temurning tuzuklarida keltirilgan “Kuch - adolatdadir” shiori bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Mustamlaka davri va sho‘rolar davrida yurtimizda shaxs erkinligi masalasi turg‘unlik holatiga tushib qoldi. Me’yoriy hujjatlarda barchasi qonun bilan belgilab qo‘yilgan bo‘lsada, amaliyotda inson huquqlariga bo‘lgan munosabat mutlaqo salbiy ma’no kasb etdi.

O‘zbekiston istiqlolga erishgandan so‘ng shaxs erkinligi, inson huquqlari masalasida jiddiy o‘zgarishlar qilindi. Xususan, davlat boshqaruvida inson va uning manfaatlari oliy darajaga ko‘tarildi. Jamiyat hayotida yuz berajak barcha islohotlar inson huquqlari va erkinliklari me’yorlaridan kelib chiqqan holda amalga oshirildi. O‘zbekistonning 1992 yilda BMT ga a’zo bo‘lishi shaxs erkinligi masalasini yangi bosqichga ko‘tarilishiga asos bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi inson huquq va erkinliklari borasida BMT ning 1948 yilda qabul qilingan “Inson huquqlari umumjahon

⁸⁰ Мўминов А., Тиллабаев М. Инсон хукуклари. Т.: Адолат, 2013. - Б. 69-70.

⁸¹ Ганбаров С.Г. Авестодаги сиёсий ва хукуқий ғоялар. 1992. - Б. 12.

deklaratsiyasi”da o’z ifodasini topgan qonun-qoidalarning yaxlit mushtarakligini o’zida mujassamlashtirgan.

Unga ko’ra O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar. Imtiyozlar faqat qonun bilan belgilab qo‘yiladi hamda ijtimoiyadolat prinsipiga mos bo‘lishi shart.

O‘zbekiston Respublikasi o‘zining ichki va tashqi siyosatida BMTning ikkinchi Umumjahon konferensiyasida 1993-yili tasdiqlangan “Inson huquq va erkinliklarining universalligi” talablariga qat’iy rioya etib, ular himoyasi barcha davlatlarni qonuniy ravishda tashvishlantirib turuvchi muammo ekanligi haqiqatidan kelib chiqadi. Bugun jahonda 300 dan ortiq hujjat inson va fuqarolar huquqi sohasidagi xalqaro-huquqiy hujjatlar tizimini tashkil etadi. Ularning aksariyatini BMTning xalqaro-huquqiy hujjatlari tashkil etadi.

“Jamiyatning, davlatning shaxslar bilan bo‘ladigan va huquqiy normalar bilan belgilanadigan o‘zaro munosabatlari shaxsning huquqiy holati deb ataladi”⁸². Jamiyat va davlatning shaxs bilan munosabatlari Konstitutsiya normalarida o‘z ifodasini topadi. Uning bir qator moddalarida fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari mustahkamlangan.

Erkinlik va shaxsiy daxlsizlik insonning asosiy konstitutsiyaviy huquqlaridan biri bo‘lib , unga tug’ilganidan boshlab taalluqli bo’ladi. Har kimga o’z ixtiyoriga ko’ra, uni individual ravishda qoniqtiruvchi, shaxsiy erkinligi va daxlsizligini cheklamaydigan xatti-harakatlarni tanlash va sodir etish imkoniyati berilgan. Biroq shuni nazarda tutish joizki, shaxs erkinligi jamiyatda umum e’tirof etilgan axloq normalari doirasida va qonun asosida amalga oshirilishi kerak, ya’ni shaxs qonunlar va qonuniy aktlardagi huquqiy ko’rsatmalarga zid bo‘lmagan har qanday qilmishlarni sodir etishi mumkin. Binobarin, shaxsiy erkinlik daxlsiz

⁸² Qayumov R.Q. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy huquqi. Darslik.-T.: IIV Akademiyasi, 1997. -Б. 114.

bo'lib, shaxs daxlsizligi davlat va hokimiyat tizimlari tomonidan kafolatlanadigan shaxsiy erkinlik sifatida tushunilishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 8-avgustdagি Farmoni asosida 2007-yil 15-iyunda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan va 29-iyunda Senat tomonidan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasining "Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqi sudlarga o'tkazilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuniga ko'ra, 2008-yil 1-yanvardan boshlab bu o'zgartish va qo'shimchalar kuchga kirdi. Jumladan, ushbu Qonunning 1-moddasining 1-qismida, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi 18-moddasining 2-qismida "Hech kim sud qaroriga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emasligi"⁸³ qoidasi belgilab qo'yildi. Ushbu qoida, odatda, "Habeas Corpus" instituti deb ataladi.

"Habeas Corpus" institutining mohiyati "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt" 9-moddasining 3- va 4-bandlarida belgilab qo'yilgan. Xususan, 9-moddaning 3-bandida "jinoiy ayblov bilan qamalgan yoki ushlangan har bir shaxs zudlik bilan sudya yoki qonun bo'yicha sud hukmronligini amalga oshirish huquqi bo'lgan boshqa mansabdor shaxs huzuriga keltiriladi va ayblanayotgan shaxs oqilona muddat ichida ishi sudda ko'riliishi yoki ozod qilib yuborilishi huquqiga ega. Ishi sudda hal etilishi kutilayotgan shaxslarni hibsda tutib turish umumiyl qoida bo'lmashigi, biroq ozod qilish, sudga kelish, sudda ish ko'rib chiqilayotganda uning har qanday bosqichiga kelish kafolatlarini berishga, zarur hollarda hukmni ijro etish uchun kelishga bog'liq qilib qo'yilishi mumkin". Ushbu moddaning 4-bandida esa, "Qamoqqa olinishi yoki hibsda ushlanib turishi tufayli ozodlikdan mahrum etilgan har bir shaxs o'z ishining sudda ko'rib chiqilishi huquqiga ega, toki sud darhol uning ushlanishi qanchalik qonuniy

⁸³ O'lim jazosini bekor qilish hamda qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini sudlarga o'tkazishga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'plami: Rasmiy nashr / O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokururasi, O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati, O'bekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. -T.: Adolat, 2007. - B. 20.

ekanligi borasida qaror chiqara olsin va agar uning ushlanishi noqonuniy bo'lsa, ozod qilish haqida farmoyish bersin”⁸⁴.

Inson huquqlari sohasidagi 70 dan ortiq xalqaro huquqiy hujjatlarga qo'shilgan O'zbekiston Respublikasi o'z milliy qonunchiligini ilg'or xorijiy tajriba va xalqaro standartlardan kelib chiqqan holda takomillashtirib bormoqda.

“Habeas Sorpus” instituti O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida o'zining konstitutsiyaviy maqomini topdi, ya'ni uning 19-moddasida “Fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir, ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga hech kim haqli emas”⁸⁵, deb ko'rsatib qo'yilgan.

Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari tizimida eng muhimi yashash huquqi hisoblanadi. Chunki yashash huquqi ta'minlanganidan so'nggina Konstitutsiya, qonunlar va boshqa qonun hujjatlarida kafolatlanadigan va himoya qilinadigan huquq va erkinliklar uchun shart-sharoit yaratiladi.

Yashash huquqi har bir insonning uzviy ajralmas huquqi. Hayotga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatdir. Har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega. Hech kim qonunga asoslanmagan holda xibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emas. Jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi qonuniy tartibda, sudda oshkora ko'rib chiqilib, uning aybi aniqlanmagunga qadar aybdor emas deb hisoblanadi. Sudda ayblanayotgan shaxsga o'zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta'minlab beriladi.

Hech kim qiynoqqa solinishi, zo'ravonlikka, shafqatsiz yoki qadr-qimmatni kamsituvchi boshqa tarzda muomalaga duchor etilishi mumkin emas. Hech kimning ustidan uning roziligesiz tibbiy yoki ilmiy tajribalar o'tkazilishi mumkin emas.

Har kim o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotga aralashishdan himoyalanish va turar joy daxlsizligi huquqiga ega. Hech kim qonun nazarda tutgan hollardan va tartibdan tashqari birovning turar joyiga kirishi, tintuv

⁸⁴ Inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar: to'plam /A.X. Saidov tahriri ostida. - T.: Adolat, 2004.- B . 40.

⁸⁵ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2012. - B. 6.

o‘tkazishi yoki uni ko‘zdan kechirishi, yozishmalar va telefonda so‘zlashuvlar sirini oshkor qilishi mumkin emas. Har kim fikr, so‘z va e’tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim o‘zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega, Konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan axborot bundan mustasnodir. Fikr yuritish va uni ifodalash erkinligi faqat davlat siri va boshqa sirlarga taalluqli bo‘lgan taqdirdagina qonun bilan cheklanishi mumkin⁸⁶.

O‘zbekiston Respublikasining barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari va mansabdar shaxslari fuqarolarga ularning huquq va manfaatlariga daxldor bo‘lgan hujjatlar, qarorlar va boshqa materiallar bilan tanishib chiqish imkoniyatini yaratib berishi lozim.

Barcha uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e’tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e’tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmaydi. Inson va fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari tizimi Konstitutsiyamizning yettinchi bobি 24-31-moddalarida mustahkamlab qo‘yilgan⁸⁷.

Shaxsning Konstitutsiyaviy huquq, erkinlik va burchlar doirasining doimiy ravishda kengayib borishi, ularni ma’lum guruhlarga ajratishni talab qiladi. Bu esa o‘z navbatida huquq institutlari bilan bog‘liq muammolarni o‘rganish va ular echimini topishni engillashtiradi.

Tasniflash turli xil maqsadlarda va asoslarda o‘tkazilishi mumkin. Biroq shuni yodda tutish kerakki, guruhlashadirish shartli ravishda kechadi, chunki ko‘p hollarda biror huquq yoki erkinlik yohud burch bir paytda ikki yoki undan ko‘p tasnifiy guruhlarga tegishli bo‘lishi mumkin. Ular quyida taklif etilayotgan tasnifashadirishda o‘zlarining asosiy mazmunlari jihatidan yaqin bo‘lgan guruhlarga kiritiladi. Masalan, vijdon erkinligi shaxsiy erkinliklar turkumiga kiradi, ayrim mamlakatlarda esa, u aniq ifodalangan siyosiy xarakter tusini oladi.

Tasnifashadirishning biri bilan biz yuqorida tanishib chiqdik: ya’ni huquqlarni inson huquqlari va fuqarolarning huquqlariga ajratish.

⁸⁶ Saidov A. O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi. Darslik. T.: TDYI, 2005. -Б 195 .

⁸⁷ O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O‘zbekiston, 2014. - B. 11.

Tasniflashtirishning yana bir ko‘rinishi huquq, erkinlik va burch subektlarining xarakteri bilan bog‘liq asosda amalga oshirishdir. Bunda huquq, erkinlik va burchlarni individual va jamoa(kollektiv) turlariga ajratish mumkin.

To‘g‘ri, individual huquq ko‘p hollarda jamoa shaklida ham amalga oshirilishi mumkin. Ammo u jamoa huquqidan farqli ravishda, odatda individual tarzda amalga oshirilishi va himoya qilinishi mumkin. Jamoa huquqini esa uning mohiyatiga ko‘ra individual tarzda amalga oshirish mumkin emas.

Masalan, ish tashlash huquqi - jamoa huquqidir. Individual tartibda ish tashlash - ish tashlash hisoblanmasdan, balki u ishga kelmaslik deb baholanishi mumkin. Ko‘pchilik hollarda huquq, erkinlik va burchlar o‘z xarakteriga ko‘ra individualdir. Biroq bu holat Konstitutsiyada doimo aniq va ravshan qilib belgilanmaydi. Shuni hisobga olish kerakki, individual va jamoa huquqlari o‘rtasida ba’zan obektiv qarama-qarashliklar kelib chiqadi.

Individlar (alohida shaxslar) o‘zaro teng huquqli turli jamoa yoki birlashmalarga a’zo bo‘lib, jamoa huquqini amalga oshirishda esa turli darajadagi individual imkoniyatlarga ega bo‘lishi mumkin. Masalan, parlamentda ikki hududiy jamoa teng vakillarga ega bo‘lib, ulardan biridagi saylovchilar soni ikkinchi hudud saylovchilaridan ikki marta ko‘p bo‘lsa, ushbu holatda birinchi hududdagi har bir saylovchining ovozi ikkinchi hududdagi ikki saylovchining ovoziga teng bo‘ladi.

Ba’zan milliy harakat yo‘lboshchilari milliy guruh yoki jamoalarning huquqlaridan o‘zlarining shaxsiy yoki tor siyosiy manfaatlarini ko‘zlab foydalanadilar. Bu holat gohida shu guruh yoki jamoaning umumiy manfaatiga zid bo‘lib, oqibatda faqat zarar keltirishi mumkin. Insonlar jamoa huquqlarining bunday yo‘l bilan o‘zlashtirilishi muammolar echimini chigallashtrib, nizoli vaziyatlarni keltirib chiqaradi.

Ushbu muammo, ayniqla, milliy munosabatlarda yuzaga kelayotgan nizolarga tez-tez sabab bo‘lib turadi. Milliy harakatlarning namoyondalari ko‘p hollarda milliy jamoa huquqlarini insonlarning individual huquqlaridan ustun

qo‘yishga harakat qilishadi, bunday holatlarni sobiq SHo‘rolar davlati o‘rnida paydo bo‘lgan ayrim davlatlarda uchratishimiz mumkin.

Individual va jamoa huquqlarining o‘zaro munosabatidan kelib chiquvchi muammolar echimini bir tomonlama hal qilish mumkin emas. SHuning uchun ustuvorlik insonning ajralmas individual huquqi bilan belgilanishi zarur⁸⁸.

Harakatlar qaysi maqsadda va qanday ezgu niyatda amalga oshirilishidan qat’iy nazar, boshqalarning erki va huquqlarini cheklash va ularga ziyon etkazish hisobiga erishishni hech qachon oqlab bo‘lmaydi. Bulardan tashqari huquq, erkinlik va burchlarni, asosiy va qo‘sishimcha turlarga ajratish mumkin. Masalan, davlatni boshqarishda ishtirok etish asosiy huquq hisoblansa, saylov huquqi undagi hosila huquq bo‘lib, uning mazmunini ifodalash shakli hisoblanadi.

Yuridik adabiyotlarda shaxsning huquq, erkinlik va burchlarning mazmuni va mohiyati bo‘yicha tasniflashi juda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlanadi. Shunga ko‘ra tasniflash shart-sharoitlariga doir yuqorida fikr va mulohazalarini hisobga olib, inson huquqi, erkinliklari va burchlarini asosiy guruhlarga ajratish quyidagicha qabul qilingan⁸⁹.

Birinchi guruh: inson shaxsiy huquqlari, erkinliklari va burchlari, ya’ni yashash huquqi, shaxsiy dahlsizlik va turar-joy dahlsizligi kabi huquq, erkinlik va burchlar.

Ikkinci guruh: davlat va jamiyatni boshqarishda ishtirok etish, ovoz berish, yig‘ilish huquqi, vatanni himoya qilish bilan bog‘liq qator siyosiy huquq, erkinlik va burchlar.

Uchinchi guruh: mehnat huquqi, mehnat erkinligi, mulk huquqi, soliq to‘lash burchi, ta’lim olish huquqi, ijod erkinligi va shu kabilar iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquq erkinlik va burchlar guruhini tashkil etadi.

Aynan xuddi shunday turkumlash asosida o‘zbek qonunchiligi tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida huquq, erkinlik va burchlarning tizimi mustahkamlab qo‘yilgan:

⁸⁸ Saidov A. O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi. Darslik. T.: TDYI, 2005. -Б 174 .

⁸⁹ Saidov A. O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi. Darslik. T.: TDYI, 2005. -Б 174 .

- eng avvalo, umumiy qoidalar ifodalangan bo‘lib, inson va fuqarolarning o‘z huquq, erkinlik va burchlarida o‘zaro tengligi;
- fuqarolar o‘zlarining huquq va erkinliklarini amalga oshirishlari jamiyat va davlat hamda boshqa shaxslarning huquq va erkinliklariga, ularning qonuniy manfaatlariga putur etkazmasliklari;
- huquq, erkinlik va burchlarning daxlsizligi qoidalari belgilangan.

Inson va fuqarolarning asosiy huquq, erkinlik va burchlarining keyingi joylashuvi tegishli huquq, erkinlik va burchlarning mazmuniga asosan mustahkamlab qo‘yilgan:

- 1) shaxsiy huquq va erkinliklar;
- 2) siyosiy huquqlar;
- 3) iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar;
- 4) fuqarolarning burchlari.

Yuridik adabiyotlarda inson huquqlarini boshqa mezonlar asosida ham tasniflash uchraydi.

O‘zbekistonda fuqarolar Konstitutsiyaviy maqomining asosiy prinsiplari Konstitutsiyaning beshinchi bobida mustahkamlangan. Xususan, Asosiy qonunning 18-moddasida fuqarolarning teng huquqliligi mustahkamlangan.

Teng huquqlilik tushunchasini avvallari sotsialistik ta’limotning mazmuni sifatida ilgari suriladigan ijtimoiy tenglik tushunchasi bilan aralashtirib yubormaslik kerak.

Teng huquqlilik - shaxsning huquq, erkinlik va burchlarda o‘zaro tengligini anglatadi. Ijtimoiy tenglik esa–ishlab chiqarish vositalariga egalik qilishda hammaning teng bo‘lishini ta’kidlaydi. Ijtimoiy tenglik insoniyat o‘z iste’mol ehtiyojiga nisbatan ko‘proq tovar ishlab chiqara boshlanganidan buyon hech qachon va hech qaerda mavjud bo‘lmagan. Demokratik mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, ijtimoiy-iqtisodiy tenglik mavjud bo‘lmagan sharoitda ham teng huquqlilik amal qilishi mumkin ekan.

Albatta, kishilarning turli ijtimoiy mavqeini egallashlari orqali ular huquqlarida tenglikni amalga oshirish muayyan muammolarning paydo bo‘lishiga

olib kelishi muqarrar. Masalan, dastlabki qamoq chorasidan garov, ya’ni muayyan pul miqdori evaziga ozod bo‘lish imkoniyatiga nisbatan badavlat kishilar ega, ijtimoiy mavqeい past kishilar bunday imkoniyatga ega bo‘lmay, ular sud hukmini qamoqda kutishiga to‘g‘ri keladi. Biroq etarli mablag‘ va vositalarsiz kishilar sonining salmog‘i o‘sha jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi darajasiga bog‘liqdir. Bu daraja qanchalik yuqori bo‘lsa, bunday kishilar jamiyatda kam bo‘ladi.

Konstitutsiyalar teng huquqlilik tamoyilini turlicha izohlaydilar: gohida to‘g‘ridan-to‘g‘ri (pozitiv), gohida ajratishni, kamsitishni man etish ko‘rinishida, ba’zan esa ikki usulni birgalikda qo‘llash orqali tushuntiradilar.

Ba’zan ayollar va erkaklar tengligi alohida kafolatlanadi, shuningdek, u yoki bu muayyan holatlaridan qat’iy nazar, tenglik (irqi, millati, kelib chiqishi, terisining rangi va boshqalar) kafolatlanadi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, teng huquqlilik, asosan, inson va fuqaro hayoti uchun eng muhim huquq, erkinlik va burchlarni o‘z ichiga olganligi bois ular Konstitutsiyalarda kafolatlanadi.

Huquq, erkinlik va burchlarning nisbatan kam ahamiyatlilari turlicha bo‘lishi mumkin. Bu holda ham teng huquqlilik tamoyili to‘la ma’noda saqlanishi lozim. Masalan, chet elliklar uchun muayyan cheklashlar tadbiq etilgan bo‘lsa, uning qanday qo‘llanilishini ham nazarda tutish kerak.

Rivojlangan demokratik davlatlarda inson va fuqarolarning har xil kamsitilishi to‘la barham topgan deb aytish qiyin. Xuddi shunday kamsitishlardan biri AQSHda haligacha qora tanli aholiga nisbatan munosabatlarda namoyon bo‘lib, bu holatlarni bartaraf qilish o‘ta murakkab irqiy muammolardan biri hisoblanadi⁹⁰.

Jamiyatda huquq va erkinliklarning amalga oshirilishi natijasida kishilarning muayyan sohada o‘zaro bir-biri bilan hamkorlik qilishlariga to‘g‘ri keladi, bu holat oxir oqibatda muayyan huquq va erkinliklarning cheklanishiga sabab bo‘ladi.

⁹⁰ Saidov A. O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi. Darslik. T.: TDYI, 2005. -Б 165 .

Bunday cheklanishlarning mavjudligi boshqa kishilarning huquq va erkinliklarini hurmat qilish zaruriyati bilan hamda davlat va jamiyatning, xuddi shuningdek har qanday jamoaning normal faoliyatini ta'minlash zaruriyati bilan izohlanadi.

Biroq har qanday cheklashlarga Konstitutsiyada nazarda tutilgan holatlardagina yo'1 qo'yilishi lozim.

Shuni ta'kidlash joizki, Konstitutsiyalarda u yoki bu huquq va erkinliklarni vaqtinchalik cheklash imkoniyatlari nazarda tutilgan, bunday cheklashlar favqulodda holatlar (urush, tabiiy ofat va boshqalar) ro'y bergan davrda hayotga tadbiq etilishi mumkin.

Ushbu normalarning mamlakatimiz Konstitutsiyasida belgilanishi O'zbekistonni demokratik davlatlar qatoridan o'rin olishiga imkon berdi. Barcha insonlarning qonun oldida tengligi va qonun tomonidan bir xilda himoyaga ega ekanligi demokratik davlat xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan fuqarolarning qonun oldida tengligi Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi talablariga to'liq mos keladi. Bu qoidaning muhimligi shundaki, bir davlatda yashovchi xalqlar shu tufayli, hech bir nizosiz yagona jamiyatga birlashib yashaydilar. Shunday ekan, davlat – erkin kishilarning oliv darajadagi ittifoqi hisoblanadi. Mashhur fransuz olimi Jan Jak Russoning fikricha, fuqarolar ijtimoiy shartnoma asosida davlat tuzadilar.

Demak, fuqarolar orasidagi munosabatlar qanchalik ilmiy, haqqoniy va adolatli asoslarda mavjud bo'lsa, mamlakatda tinchlik-xotirjamlik hukm surib, jamiyat rivoji va turmush darajasi shunchalik yuqori bo'ladi.

Yana bir muhim hayotiy masalalardan biri fuqarolar Konstitutsiya va qonunlar oldida teng va hech qanday ajratishlarsiz qonun tomonidan teng himoya qilinadilar. Ushbu qoidaning muhimligi shundaki, qonunda fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va burchlari belgilab qo'yilishi, shuningdek ushbu huquq va burchlarning daxlsizligi ta'minlanishi lozim.

Hech kim va hech qanday tashkilot Konstitutsiya tomonidan belgilangan ushbu qoida va qonunlarni buzishi mumkin emas. Shaxs daxlsizligi qonun tomonidan muhofaza qilinadi. Masalan, jinoyat huquqida fuqarolarning hayotiga, sog‘lig‘iga, sha’ni yoki mulkiga qarshi qaratilgan muayyan qilmishi uchun tegishli darajada jinoiy javobgarlik belgilangan.

Shuni ta’kidlash joizki, har qaysi normaning buzilishini qonun bo‘yicha sud organlari ko‘rib chiqadi hamda unga doir tegishli hukm va qarorlar qabul qiladi.

Konstitutsiyaga muvofiq fuqarolarning huquqlaridan mahrum qilish yoki huquqlarini cheklash faqat sud organlari orqali amalga oshirilishi mumkin.

Har bir insonning o‘z huquq va erkinliklarini amalga oshirishida faqat qonunda ko‘zda tutilgan cheklashlargagina yo‘l qo‘yilishi mumkin. Bu cheklashlarga boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini ta’minalash, e’tirof etish, axloqning odilona talablarini ta’minalash, jamoat tartibini saqlash va O‘zbekiston Respublikasi umumiy farovonligi yo‘lidagina yo‘l qo‘yilishi mumkin.

Jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida inson huquqlari, fuqaro va davlatning o‘zaro aloqasi, o‘zaro mas’uliyati konsepsiysi falsafiy dunyoqarashlar va huquqiy tartibga solishning muayyan ta’siri ostida shakllanib keldi. Inson huquqlari tabiatining ikki taraflama xususiyati tabiiy-huquqiy va ijobjiy nazariyalar paydo bo‘lishiga olib keldi.

Italiyalik professor Cheronining so‘zlariga ko‘ra, inson huquqlarining “huquqiy tartiblarga taalluqli bo‘lmagan holda axloq sohasi, adolat mezonlaridan ajratib olinishi” birinchisiga xos bo‘lib, ikkinchisi, “zamonaviy huquqning davlat tomonidan belgilangan yoki kafolatlangan huquq sifatidagi ijobjiy (pozitiv) huquq tabiatini ta’kidlaydi”⁹¹.

Bugungi kunda inson huquqlarining tabiiy xususiyati va ularni tartibga solishga taalluqli konsepsiyalarni bir-biridan ayri holda ko‘rib chiqish mumkin emas. Garchi mavjud jarayonlar turli vaqtarda kechsa ham, ular bir-birlari bilan o‘zaro hamkorlik ta’sirida bo‘ladi. O‘zaro mas’uliyatlarsiz va davlat tomonidan huquqiy himoyasiz har qanday nazariy yoki diniy dunyoqarash doim ham mavhum

⁹¹ Saidov A. O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi. Darslik. T.: TDYI, 2005. -Б 166 .

fikrligicha qolaveradi. Inson huquqlari falsafiy-huquqiy konsepsiysi shakllanishining yaxlit jarayoni mazkur dalilni tasdiqlaydi.

J.J.Russo o‘zining “Ijtimoiy shartnoma” nazariyasida fuqarolar davlatni ijtimoiyadolat va shaxs bilan davlat o‘rtasidagi o‘zaro mas’ullik prinsipi asosida shakllantirishlarini asoslab berdi. Buning oqibatida fuqarolar ham davlat kabi faqat muayyan huquqlarga ega bo‘lib qolmasdan, balki ular bir-birlari oldida muayyan majburiyatlarga ham ega ekanliklari to‘g‘risida xulosa chiqariladi⁹².

Bu qoida qator universal xalqaro-huquqiy hujjatlarda, birinchi navbatda, Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasida mustahkamlab qo‘yildi. SHaxs huquqlariga ustuvorlik berilgani holda, “Deklaratsiya” bu huquqlarni shaxs yashab turgan jamiyatdan ayri holda ko‘rib chiqadi. SHuning uchun shaxs huquqlari mutlaq xususiyatga ega bo‘lmay, balki jamiyat oldidagi majburiyatlar bilan cheklanadi.

“Deklaratsiya”da ta’kidlanadiki, “har bir inson jamiyat oldida majburiyatlarga egadir” (29-modda, 1-band)⁹³. SHaxs huquqlarining jamiyat oldidagi majburiyatlar orqali o‘zaro bog‘liqligi faqat jamiyatgina "shaxsning erkin va to‘la rivojlanishi"ni 29-modda ta’minlashi mumkinligi bilan izohlanadi. SHaxs majburiyatları mufassal izohlanmaganligi BMT Ustavida “inson huquqiga ishonchni yana qaror toptirish” vazifasi qo‘yilganligi bilan asoslanadi. Aynan shu bois "Deklaratsiya"da huquqlarga birinchi darajali ahamiyat berilgan.

Inson huquq va erkinliklarini shaxsning uzviy xususiyati sifatida talqin qilib, “Deklaratsiya” ularning ustuvor maqomini mustahkamlaydi. Bu bilan shaxs maqomini belgilashda davlatning o‘ziga xos rolini kamsitadi. “Deklaratsiya”ning 3-moddasi keskin tarzda “biror-bir davlat, shaxslar guruhi yoki alohida shaxslarga huquq va erkinliklarni yo‘qotishga qaratilgan faoliyat yoxud hatti-harakatlar bilan shug‘ullanish”ni ta’qilaydi.

⁹² Saidov A. O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi. Darslik. T.: TDYI, 2005. -Б 174 .

⁹³ Saidov A. O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy huquqi. Darslik. T.: TDYI, 2005. -Б 167.

O‘zbekiston qonunlari bilan shaxsning huquq va erkinliklarini davlat tomonidan qonuniy cheklashlarga qo‘yiladigan aniq talablar quyidagicha belgilangan:

- 1) faqat qonunga asoslanish;
- 2) boshqalarning huquq va erkinliklarini hurmat qilish, axloq talablarini, demokratik jamiyatda jamoat tartibi va ijtimoiy farovonlik talablarini qondirish maqsadlarida amalga oshirish.

SHu bilan birga huquq va erkinliklarni cheklashga favqulodda hollardagina yo‘l qo‘yiladi.

Xalqaro huquqiy me’yorlar ustunligini e’tirof etib, o‘z-huquqiy tizimini shakllantirish jarayonida O‘zbekiston ko‘rsatilgan standartlarga asoslandi.

O‘zbekiston Respublikasining “Sudlar to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahriri)da aytildiği, O‘zbekistonda odil sudlov faqat sud tomonidan amalga oshiriladi (2-modda). O‘zbekiston Respublikasi JK, JPK, FPK va XPK, shuningdek, “Prokuratura to‘g‘risida”, “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis saylovi to‘g‘risida”, “Terrorizmga qarshi kurash to‘g‘risida”, “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”, “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”, “Psixiatriya yordami to‘g‘risida”, “Axborotlashtirish to‘g‘risida”, “Aloqa to‘g‘risida” va boshqa ayrim Qonunlarda insonning turli huquq va erkinliklarini cheklash protseduralari hamda doiralari aniq belgilab qo‘yilgan. O‘zbekiston Konstitutsiyasining 20-moddasiga binoan, Fuqarolar o‘z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlari, huquqlari va erkinliklariga putur etkazmasliklari shart.

Mana shu haqiqatdan kelib chiqib, qator xalqaro-huquqiy hujjatlar qabul qilindi va jahondagi aksar demokratik davlatlarning Konstitutsiyalarida ushbu prinsip u yoki bu shaklda mustahkamlab qo‘yildi.

Misol qilib, 1996-yili qabul qilingan “Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risida”gi xalqaro Paktni ko‘rsatish mumkin. Uning 19-moddasida shunday yozib qo‘yilgan: Har bir inson o‘z fikrini erkin bayon etish huquqiga ega. Bu

huquq mustaqil holda yozma ravishda yo matbuot vositasida yoxud ifodalashning badiiy shakllari yoki o‘z ixtiyoriga ko‘ra boshqacha usullarda turli axborot va g‘oyalarni qidirish, olish va tarqatish erkinligini qamrab oladi. Ushbu qoidaga binoan har bir kishi hech bir moneliksiz o‘z fikriga ega bo‘lishi muqarrar.

Shu bilan birga mazkur me’yorning uchinchi qismida jiddiy eslatma ham bayon qilingan: “Ushbu moddaning 2-bandida nazarda tutilgan huquqlardan foydalanish alohida majburiyatlar va alohida ma’suliyat yuklaydi”. Hujjatda qonun yo‘li bilan belgilanishi lozim bo‘lgan muayyan cheklashlar haqida ham so‘z boradi. Jumladan:

- a) boshqa shaxslarning huquqi va obro‘-e’tiborini hurmat qilish;
- b) davlat xavfsizligini, jamoat tartibini, aholi salomatligi va axloqni muhofaza etish.

Hujjatdan ko‘rinib turibdiki, insonning asosiy huquqlari, jumladan, so‘z erkinligi huquqi faqat bevosita ajralmas huquq bo‘lib qolmasdan balki muayyan huquqlarning mavjudligi fuqaroga alohida mas’uliyat ham yuklashining ifodasidir. Bu ma’suliyat, avvalo, shundan iboratki, boshqalarning huquqqa rioya etishi huquqlarni ro‘yobga chiqarish chog‘ida ustuvor qoida hisoblanadi.

Aksar demokratik davlatlarning qonunchiligidagi inson huquq va erkinliklarini doimo cheklashlarga, kuch ishlatish yoki kuch ishlatishga to‘g‘ridan to‘g‘ri da‘vatga, muayyan shaxslarning qadr-qimmati, obro‘sini haqoratlashga qarshi qator qonunlar mavjud.

O‘zbekiston Respublikasida ham shunday mazmundagi qonunlar qabul qilingan. O‘zbekistonning har bir qonuni amalda fuqarolarning huquqlari cheklanishiga yo‘l qo‘ymaslikka va inson huquq hamda erkinliklarining amaldagi tengligi ta’minlanishiga qaratilgan me’yorlarga ega.

Mamlakatimizda inson huquq va erkinliklarining kafolatlanishiga doir islohotlar so’nggi yillarda yanada takomillashib bormoqda. Jumladan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiti tomonidan 2016-yil 21-oktabrda “Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2017-yil 21-fevralda

“O‘zbekiston Respublikasi sud tizimi tuzilmasini tubdan takomillashtirish va faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonlari qabul qilindi. Qabul qilingan ushbu farmonlar asosida “O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o‘zgartishlar va qo‘srimcha kiritish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni ko‘rib chiqildi. Unga ko‘ra Asosiy qonunimizga qator qo‘srimcha va o‘zgartirishlar kiritildi. Bu o‘zgarishlarga muvofiq sud-huquq tizimida yangi institut - O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi joriy etildi. Qonunga muvofiq Jinoyat, Jinoyat-protsessual, Fuqarolik protsessual, Jinoyat-ijroiya kodekslariga, “Sudlar to‘g‘risida” gi va “Prokuratura to‘g‘risida”gi qonunlarga o‘zgartish va qo‘srimchalar kiritildi. Ushbu o‘zgartish va qo‘srimchalarda qamoqqa olish tarzidagi jinoiy jazoni bekor qilish nazarda tutilmoqda, shu bilan bir vaqtida jinoiy jazolar tizimiga ozodlikdan mahrum etish bilan bog‘liq bo‘lmagan engilroq jazo turi – “majburiy jamoat ishlar” kiritilmoqda. Jinoyat sodir etganlikda gumon qilinayotgan shaxslarni qamoqda saqlash muddati 72 soatdan 48 soatgacha, qamoqqa olish yoki uy qamog‘i tarzidagi extiyot chorasini qo‘llash, shuningdek, dastlabki tergov muddatlari 12 oydan 7 oygacha qisqartirilmoqda⁹⁴.

Ushbu islohotlarning davomi sifatida mazkur yildan Oliy Majlis huzurida “Qonunchilik muammolari va parlament tadqiqotlari” nomli yangi institut o‘z faoliyatini boshladi. Ushbu institut o‘z faoliyati mobaynida huquqni qo‘llash amaliyotiga ta’sir ko‘rsatmaydigan, ijro mexanizmlariga ega bo‘lmagan, “o‘lik” qonunlarning paydo bo‘lishining oldini olishga asosiy e’tiborni qaratishi ko‘zda tutuilgan. Qonunlarni yaratish jarayonida xalq bilan yaqindan muloqot qilish, ularning muammolarini hisobga olgan holda, taklif va ehtiyojlarini inobataga olinishi lozim. Bu haqda fikr bildirar ekan O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shunday deydi: “Barchamiz bir haqiqatni unutmasligimiz kerak: qonunning birdan-bir manbai va muallifi tom ma’noda xalq bo‘lishi shart. Har bir qonun loyihasi yuzasidan fikr va takliflarni quyidan –

⁹⁴ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining to’qqizinchchi yalpi majlisi to‘g‘risida axborot. // Халқ сўзи, 2017 йил, 29 mart.

fuqarolardan, joylardagi xalq deputatlari Kengashlaridan olish tartibini keng joriy etish zarur. Qonunlarni qabul qilish jarayonida ularni aholi o‘rtasida har tomonlama muhokama qilish tizimidan samarali foydalanishimiz kerak”⁹⁵.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak O’zbekistonda shaxs erkinligi ta’minlanishi jarayonlarining huquqiy takomillshuviga mustaqilligimizning dastlabki yillaridan boshlab jiddiy e’tibor berildi. Bunga mamlakatimizdagi deyarli barcha qonunlar inson va uning manfaatlaridan kelib chiqib qabul qilinganligini ko’rsatish mumkin.

⁹⁵ O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Murojaatnomasi:// Xalq so’zi 2017-yil 23dekabr

3-BOB: Mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy jarayonlarning demokratlashuv jarayonlarida shaxs erkinligi.

3.1. Mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy jarayonlarning demokratlashuv jarayonlarida shaxs erkinligi

Demokratiyaning muhim belgisi bu erkinlikdir. Ilmiy adabiyotlarda erkinlik kishining o’z istagi bo‘yicha ish tutishi deya ta’riflanib, bu tushuncha huquqshunoslik, siyosatshunoslik, etika, estetika kabi ijtimoiy bilim sohalarida keng ishlataladi. Vijdon erkinligi, so’z erkinligi, matbuot erkinligi kabilar shu jumladandir. Erkinlik tushunchasi boshboshdoqlikni emas, balki jamiyatdagi muayyan tartibni ifodalab, insonning jamiyat oldidagi vazifani bajarishni erkin, ixtiyoriy tanlashi, uning siyosiy, ma’naviy ta’qibdan, zo‘ravonlikdan himoyalanganligini bildiradi. Erkinlik o’z baxtini o’zi yaratish vositasi bo‘lib, insonning o‘zligini anglash darajasini ham ifodalaydi.

Shaxs erkinligi ob’yektiv shart-sharoit va vaziyatga bog’liqdir. U mavhum emas, u doimo konkretdir. Shaxs muayyan sharoit va vaziyatda tayin imkoniyatga tayanib aniq maqsadiga erishadi. Ammo, sharoit, vaziyat va imkoniyatlarga hamma ham bir xilda ega bo‘lmasligi mumkin. Maqsadga erishishda kimgadir shart-sharoit, kimgadir maqsadga erishish vositasi, kimgadir imkoniyat yetishmay qoladi. Muayyan vaziyatda va shart-sharoitda kimdir maqsadga erishish uchun erkinlikka ega bo‘lishi yoki kimdir undan mahrum bo‘lishi mumkin. Shaxsning erkinligini oshiruvchi omillarga u egallagan bilim va tajriba kiradi. Islom ta’limotida insonga erkin bo‘lishi uchun aql-idrok berilgan deb aytildi. Abu Mansur Moturidiy islomdagi iroda erkinligini sharhlab, insonga berilgan aql-idrok unga o’z xatti-harakatida yaxshilik va yomonlikni, halol va haromni, savob va gunohni, to‘g‘ri yoki egri yo‘lni tanlash erkinligini berdi, bizning kelajagimiz shu yo‘llardan qay birini tanlay olishimizga bog‘liq, deb uqtirgan.

Mustaqil shaxsga xos asosiy xususiyat erkinlikdir. U jamiyat xayotining turli sohalari bilan bevosita bog‘liq. SHunga ko‘ra shaxs erkinligi deganda: a) iqtisodiy; b) siyosiy; v) ma’naviy erkinlik nazarda tutiladi.

Iqtisodiy erkinlik, bu avvalo majbur qilishdan ozodlikdir. Ayni vaqtda iqtisodiy erkinlik inson tomonidan ijtimoiy mexnatning turini tanlab olishda, mulkka munosabatda va qaerda faoliyat ko'rsatishni tanlab olishda namoyon bo'ladi. Bunda shaxs ham o'z intilishlari, ham real jamiyatning real imkoniyatlaridan kelib chiqadi.

Siyosiy erkinlik hayot kechirish uchun zarur xuquq va erkinliklarning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Taraqqiy etgan jamiyatda davlat insonning haq-huquqlarini kafolatlaydi. Saylash - saylanish huquqi, adolatli davlat tizimi, xalqning davlat axamiyatiga molik masalalarni hal qilishdagi hal qiluvchi ishtiroki, ya'ni demokratik xuquq va erkinliklardan foydalanish siyosiy erkinlik tushunchasida ifodalanadi.

Ma'naviy erkinlik deganda, avvalo, vijdon erkinligi, jamiyat ma'naviy xayotida ishtirok etish, ma'naviy boyliklardan baxramand bo'lish, ijodning u yoki bu turi bilan shug'ullanish, so'z erkinligi kabilar nazarda tutiladi.

Erkinlik jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq tushunchadir. Ijtimoiy taraqqiyot asta-sekinlik bilan mehnatni ijodiy jarayonga, ongli jarayonga aylantirib boradi. Mehnat ongli tarzda istak va iroda asosida amalga oshirilmas ekan, undan unum va qoniqishni kutib bo'lmaydi. Demak, ongli tarzda amalga oshirilmagan mehnatni tom manodagi mehnat deb ham bo'lmaydi. O'z mehnatning natijasidan quvonmagan, zavqlanmagan odamning harakati mehnat emas, balki ish deb baholanmog'i maqsadga muvofiq. Bu ish albatta faoliyatdan qoniqmaslik, zavq olmaslik, qolaversa shaxsga nisbatan begona tarzda amalga oshadi. Biz bu o'rinda begonalashuvni huddi shu manoda ifodalaymiz. SHaxsning begonalashuvi demak, o'z mehnatidan qoniqmaslik, moddiy manaviy va estetik zavq ola bilmaslik sifatida amalga oshadi.

Agar begonalashuvni aqliy, intellektual mehnat sohasida ham ro'y berishini e'tiborga olsak, uning nafaqat unumsiz, balki zararli oqibatlarga olib kelishini kuzatamiz. Ayniqsa, bu byurokratiya sharoitida tez rivojlanadi. Agar rahbar, o'zidan yuqoridagilarga go'yoki ishlayotganini ko'rsatish maqsadida, qog'ozbozlikka berilib ketsa, nokerak malumotlarni to'ldirib berishni talab

qilaversa, buning ustiga vazifasidan tashqari faoliyatga yo‘llayversa, bunday rahbar ham, uning qo‘l ostidagi xodim ham erkin faoliyatdan to‘xtaydi. Bunday rahbar qo‘l ostidagilardan samarali natijalarni kutmasligi kerak.

Bu haqda O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov fikr bildirar ekan shunday bildirgan edi: “...olimlar va ijodkor hodimlarimizga e’tiborni kuchaytirish kerak. Chunki, manaviy boyliklarni aynan shular yaratadi, ularga g‘amxo‘rlik qilish, samarali faoliyat uchun barcha zarur moddiy manaviy sharoitlarni yaratib berish davlat xokimiyati va xo‘jalik tashkilotlari rahbarlarining burchi va masuliyatli vazifasidir”⁹⁶.

Bu fikrlardan ko‘rinib turibdiki, erkinlik faqat moddiy omillarning natijasi bo‘libgina qolmay balki manaviy omil ustuvor ahamiyatga ega ekan. Shaxsning begonalashuvi nafaqat jismoniy yoki ruhiy zo‘riqish tufayli, balki axloqiy va manaviy tubanlik tufayli ham yuzaga chiqar ekan. Demak, begonalashuvni muayyan axloqiy va manaviy meyorlarning buzilishi, insoniylikdan xayvoniylilikka yo‘l, deb qaralishi erkinlik olamiga qarab emas, balki axloqiy va manaviy tubanlikning natijasi sifatida olib qaralmog‘i lozim.

Mehnat avvalo, ehtiyoj sifatida maydonga chiqar ekan, rivojlangan jamiyatda insonnig huquqi va erkinligi sifatida amalga oshadi. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida mehnat qilish huquqi va erkinligi quyidagicha ifodalangan: “Har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko‘rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalanish huquqiga egadir. Sud hukmi bilan tayinlangan jazoni o‘tash tartibidan yoki qonunda ko‘rsatilgan boshqa xollardan tashqari majburiy mehnat taqiqlanadi”⁹⁷.

Bundan ko‘rinib taribdiki, mehnat qilish huquqi va erkinligi qonun nuqtai nazaridan taminlangan. Ya’ni, Davlat mehnat erkinligini kafolatlayapti. Lekin, masalaning boshqa jihatlari mavjudki, bu anchayin murakkab jarayon ekanligi ko‘zga tashlanadi. Mehnat erkinligining albatta shaxs va jamiyat bilan bog‘liq jihatlari ro‘yogga chiqmas ekan, uni erkinlik deb ham bo‘lmaydi.

⁹⁶ Karimov. I. A. Yuksak manaviyat- yengilmas kuch. -Toshent, Ma’naviyat, 2008.-B.7

⁹⁷ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi-Toshkent, O‘zbekiston, 2012.-B.34.

Demak, erkinlikni faqat siyosiy va huquqiy soxadan izlash, ular ustuvor ahamiyatga ega bo‘lsa-da, bir tomonlamalikka olib keladi va mehnat erkinligining mazmunini to‘liq yoritib bermaydi.

Misol tariqasida iqtisodiyot sohasini olaylik. Bu haqda atoqli davlat arbobi I.A.Karimov shunday fikr bildirgan edi: “Bu soha rivojini o‘z zimmasiga olgan oddiy ishchi yoki rahbar bo‘ladimi, ularga erkinlik bermasdan, ta’bir joiz bo‘lsa, oyoq-qo‘lini, ongi va tafakkurini kishanlardan ozod qilmasdan turib, insonning o‘z aql-zakovati, kuch-qudratini ishga solmasdan turib ijobjiy natijaga erishish qiyin. Bu haqiqatni isbot qilib berishga hojat yo‘q, deb o‘ylayman. Hayotning turli soha va jabhalarini ko‘taradigan, ularga rivoj va qanot beradigan omil, hamma narsani harakatga keltiradigan kuch bu - avvalo iqtisodiy erkinlik, ya’ni tom ma’nodagi inson erkinligidir”⁹⁸.

Erkinlikning faqat siyosiy va xuquqiy kategoriya sifatida olib qaralishi uning mohiyatini to‘liq anglab yetish uchun etarli emas. Erkinlik avvalo ruhiy va manaviy etuklik sifatida ham olib qaralmog‘i lozim. Manaviy barkamol inson har qanday vaziyatda ham o‘zini erkin tuta oladi, faoliyatining manosini anglab eta oladi va hatti harakatidan qoniqish xosil qiladi. Shu nuqtai-nazardan erkinlikni manaviy omil sifatida olib qaralishi uni barkamol inson va barkamol jamiyatga xos xususiyat, deb e’tirof etishlishiga ham olib keladi.

Insoniyat tomonidan demokratiyani oshkorlik va erkinlik, deb qaralishi o‘z navbatida oshkorlik va erkinlikni manaviy jihatdan uzilib qolishi jamiyatning manaviy tubanlashuvi va boshboshoqlikka olib keladi.

Shuning uchun insonni nafaqat biluvchi va anglovchi mavjudot sifatida, balki ma’naviy mavjudot sifatida olib qaralishi insonning mohiyatini chuqurroq anglanishiga olib keladi. Jamiyat taraqqiyotining butun jarayoni va xozirgi darajaga etib kelishini erkinlikning, insonparvarlikning muttasil o‘sib borishi tarixi, deb qarash mumkin va joiz, yoki ma’naviy shaxs shakllanishi va kamol topishi tarixi ham deyish o‘rinli bo‘ladi.

⁹⁸ Каримов И. А Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-кудратимизга ҳамжихатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ Т.12. Тошкент.: Ўзбекистон, 2004, - Б.18.

Ma’naviyat shakllana boshlashi jarayonida insonda asl insoniy tabiat vujudga kela boshladi, u asta-sekin ma’naviy shaxsga aylana bordi.

O’z tadqiqotlarida ushbu masalasiga to’htalib o’tar ekan A. Erkayev ma’naviy kamolotni shaxs erkinligi masalasidagi eng asosiy unsur sifatida ko’radi. “Yovvoyi odam ma’naviy shaxs emas, demak u erkin ham emas. U tabiatga, uning tasodiflariga, injiqliklariga to’liq qaram. Yovvoyi odam «erkinligi» instinct (mayllar)ga asoslangan va unda amalga oshirgan hatti-harakatlariga nisbatan mas’ullik hissi bo’lmaydi. Ma’naviy shaxs erkinligi esa axloq huquq va iqtisodiyot me’yorlariga, ixtiyoriy tanlashga asoslangan⁹⁹. Bu yerda olim yovvoyi deya ma’naviyatsizlikning eng yuqori nuqtasini nazarda tutgan bo’lib, unga bugungi kundagi axloqsizlikning turli xildagi ko’rinishlarini muqoyasa qiladigan bo’lsak shunday xulosaga kelish mumkin. Axloqsiz odam - ma’naviyatsiz oadamdir. Demak ma’naviyatsiz odam erkin emas. U jamiyat va fuqarolar oldidagi mas’ullik hissidan mosovo va hech qanday me’yorni bilmaydi. U adoqsiz ehtiyojlarining qulidir. Demak insonlarni tom ma’noda erkin shaxs bo’lishlari uchun ma’naviyatni yuksak darajada rivojlantirish lozim.

Ma’naviyatni rivojlantirishdan ko’zlangan asosiy maqsad - ma’naviy shaxsni tarbiyalashdir. Ma’naviy shaxs erkin tafakkurga, uning asosida erkin tanlay olish imkoniga ega shaxs. Ongli tanlash, ijtimoiy zarurati anglash, insonparvarlikka va taraqqiyotga xizmat qiluvchi huquqiy, axloqiy va iqtisodiy me’yorlarni yaratib, ularga ongli ravishda, ixtiyoriy itoat etishgina insonga erkinlik va ma’naviyilik bag‘ishlaydi. Erkin inson, ya’ni ma’naviy shaxs, jamiyat oldida ham, o’zi oldida ham mas’ulligini chuqur idrok etadi. Binobarin, shaxsning ma’naviylik darajasi bevosita uning o’z mas’ulligini qanchalik to‘g‘ri tushunishiga va unga amal qilishiga bog‘liq¹⁰⁰.

Hozirgi jamiyat ma’nan va axloqan boshqaruvga muxtoj. Shuning uchun ham erkinlikning moxiyatini yana bir bor chuqur anglab taxlil etish zaruriyatি

⁹⁹ Эркаев А. Миллий ғоя ва маънавият. Тошкент.: Маънавият, 2002, - B.31.

¹⁰⁰ Эркаев А. Миллий ғоя ва маънавият. Тошкент.: Маънавият, 2002, - B. 32.

mavjud. Bu zarurat siyosiy va huquqiy erkinlikning mohiyatini va meyorlarni chuqur anglab etmaslikdan kelib chiqmoqda.

Erkinlik me'yorlarining buzilishi siyosiy va huquqiy munosabatlarda insoniylikdan va insonparvarlikdan chekinishga olib keladi. Shu nuqtai- nazardan har qanday erkinlik manaviy, madaniy, axloqiy me'yorlar bilan uyg'unlashgan taqdirdagina uni erkinlik, deb aytmoq kerak bo'ladi¹⁰¹.

Erkinlikni anglamoq uchun unga tarixiy kategoriya sifatida yondashmoq zarur. Erkinlik ham inson kabi tug'iladi, o'sadi va oxir oqibatda xalokatga maxkum bo'ladi. Jamiyat taraqqiyotining dastlabki bosqichida jamiyat tabiat kuchlari oldida ojiz va uning quli edi. Bu qullik yani dastlabki odamlarning ijtimoiylashuvi darajasining pastligida desa bo'ladi.

Erkinlik va ijtimoiylashuv parallel tarzda rivojlanib boradi. Bu o'rinda erkinlik va ijtimoiylashuv nafaqat insonga, balki avvalo jamiyatga nisbatan ustuvor ahamiyatga ega. Agar jamiyat ijtimoiylashmas ekan, ya'ni insoniy xususiyat kasb etmas ekan erkinlik haqida gap bo'lishi mumkin emas. Chunki inson jamiyatdagina o'zini anglaydi.

Erkinlikning rivojlanishi ijtimoiy taraqqiyot bilan bog'liq ekan, demak qaerda jamiyat rivojlangan bo'lsa shu joyda erkinlik va ijtimoiylashuv taraqqiy etgan desa bo'ladi.

Erkinlikning ijtimoiylashuv bilan bog'lar ekanmiz, unga sistemali yondoshmaslikning iloji yo'q. Yani axloqiy, huquqiy, siyosiy, iqtisodiy va boshqa jihatlar ijtimoiylashuvning rivojlanganligini anglatsa, bunday jamiyatda erkinlik ham rivojlangan bo'ladi. Bunday jamiyatlarda inson erkinligi darajasi yuqoridagi jarayonlarni anglash bilan bog'liq. Erkinlik rivojlangan jamiyat bilan bog'liq bo'lgani kabi, ijtimoiylashuv o'z-o'zini anglash bilan bog'likdir.

Inson erkinligi azaldan yuqori maqomga ega. Shu bilan birgaadolat va erkinlik munosabatlaridaadolatni yagona qoidaga aylantirish inson erkini, uning huquqlarini chegaralab qo'yishi mumkin. Jumladan, taniqli fransuz faylasufi A. Kamyu shunday yozadi: Mutlaqadolat - erkinlikni rad etishdir... Erkinlikniadolat

¹⁰¹ Эркаев А. Миллий ғоя ва маънавият. Тошкент.: Маънавият, 2002, - В. 33.

vaadolatsizlikka o'z munosabatini ifoda etish imkoniyatisiz tasavvur etish mushkul.

Aynan noto'g'ri tushunilganadolat tushunchasi ta'sirida insonning erksizlikka mubtalo bo'lishi, uning huquqlarining poymol qilinishi demokratik qoidalarga ziddir. Jamiyatda teng erkinlik muhiti ustuvor darajada ta'minlanishi zarur. Chunki bu avvalo har bir jamiyat a'zosiga boshqalarning erkinligiga zarar yetkazmagan holda erkinlikka nisbatan teng huquqini ta'minlashni anglatadi. Adolat aslida erkinlik va tenglikni o'ziga xos tarzda muvofiqlashtiruvchi mexanizm hisoblanadi.

Immanuil Kantning "nazariy aql" va "amaliy aql", insoniy bilim chegaralari haqidagi qarashlari, shu asosda iroda erkinligi va mas'uliyat (burch) nisbatiga alohida e'tibori diqqatga sazovordir. Kantning fikriga ko'ra, inson shaxs sifatida erkin iroda egasi bo'lib, o'z hayotiy maqsadlarini o'zi erkin belgilaydi. Shu bilan birga bani basharning har bir a'zosi o'zgalar erkini cheklovchi har qanday xattiharakatdan o'zini tiyishi kerak. Bunday oliv mas'uliyatni faylasuf "qat'iy qoida" ("kategoricheskiy imperativ") deb nomlaydi¹⁰².

Shaxs erkinligi muammosi dolzarb muammo bo'lganligi uchun uning mazmun va mohiyatini yanada chuqurroq tadqiq etishga qiziqish olimlar o'rtasida, ayniqsa XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida bir munkha jonlandi. Natijada inson shaxsi bilan bog'liq falsafiy oqimlar vujudga kela boshladi, ana shunday yo'nalishlardan biri personalizmdir. Personalizm -lotincha so'zidan olingan bo'lib, shaxs degan ma'noni anglatadi va shaxsni birlamchi ijodiy - reallik va oliv ma'naviy qadriyat sifatida talqin qiladi. Personalizm tarafidolari olamning mavjudligini oliv yaratuvchi kuch - xudo ijodiy faoliyatining namoyon bo'lishi deb tushuntiradilar. Personalizm XIX asrning oxirlarida Rossiya va AQSHda shakllandi, keyinchalik XX asrning 30 - yillarida Fransiya va boshqa mamlakatlarda yoyila boshladi. Rossiyada personalizm g'oyalarini N.A Berdyaev, Amerikada B.Baun, J.Gaye va ularning izdoshlari U.Xaying, E.Braytmen, J.Junson davom ettirdilar.

¹⁰² Имомназаров М., Лафасов М. Маънавият асослари, -Тошкент, Маънавият. 2008 –Б.225.

Yevropa olimlarining personalizm g‘oyalari diniy ta’limot (asosan xtistianlikning katolik yo’naliishi) bilan qorishilganligi yaqqol namoyon bo‘ladi. Ularningcha, shaxs madaniyatining eng oliv chuhqisi, olam esa o’sha oliv qadriyat - shaxsning ijodiy faoliyati tufayli o‘zgarib turadi degan nazariyaga asoslanadi. SHu boisdan bu olimlarning personalizm ta’limotining asosini shaxsni iroda erkinligi tashkil qiladi. Personalizm nuqtai nazaridan ijtimoiy taraqqiyot muammolarining hal etilishi hamma vaqt shaxsga bog‘liq bo‘ladi. N.Berdyaevning fikricha¹⁰³, bu erda muammo inson shaxsiga jamiyat va davlat tomonidan belgilangan erkinlik haqida emas, balki cheksiz huquqqa ega bo‘lgan davlat va jamiyatning ta’siridan holi bo‘lgan shaxs erkinligini qaror toptirish haqida fikr yuritilmokda.

Shaxsda ana shunday erkinlik bo‘lganida ularningcha, irodasini hohlagan tomonga yo‘naltirish, ahloqiy qadriyatlarni tanlash erkinligiga ega bo‘ladi.

Shaxs erkinligining shakllanishi va rivojlanishida tarixiy shart-sharoit, ayniqsa, g‘oya va mafkura muhim rol o‘ynaydi. Bozor munosabatlariga o‘tish davrida vujudga kelgan muammolar va vazifalar shaxsning yangi tipini yaratishni taqozo etdi. Ana shunday shaxsga xos bo‘lgan fazilat va sifatlar I.A.Karimov asarlarida o‘z ifodasini topdi. Bozor iqtisodiyoti inson ehtiyojlarini to‘laroq qondirish, uning qobiliyatları, mehnat va ijtimoiy faolligini yanada kuchaytirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi.

Bular quyidagilardir:

- mehnatni tashkil etish usullari va shakllarining o‘zgarishi;
- mehnatga yangicha munosabatni rag‘batlantirishga yordam beruvchi omillar;
- o‘z qobiliyati, qiziqishlariga mos bo‘lgan faoliyat turlarini tanlash imkoniyatining yaratilishi;
- shaxsning tadbirkorligi, ishbilarmonligining qo‘llab- quvvatlanishi;
- mulkchilik turli shakllarining vujudga keltirilishi;
- shaxs erkinligi va huquqlarining kengayishi;

¹⁰³ Бердяев Н. Смыслъ истории М: 1990. – Б 521.

- davlat va jamoat ishlarida qatnashish imkoniyatlarining yaratilishi;
- demokratik qadriyatlarning rivojlanishi;
- ma'naviy meros va madaniyat yutuqlaridan erkin foydalanish imkoniyatining yaratilishi kabilardir.

Ana shunday imkoniyatlar shaxsning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishda, uning komil inson sifatida rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir.

Erkinlik bo'limgan joyda mas'uliyatsizlik, loqaydlik vujudga keladi. Mustaqillik xalqimizga erkin fikrlash imkonini berdi. Erkin tafakkursiz milliy istiqlol mafkurasining shakllanishini hatto tasavvur ham etib bo'lmaydi. Istiqlol mafkurasi erkin tafakkurga tayanadi, u demokratik jamiyat hayotining muhim qonuniyati, milliy mafkurani yaratish, himoya qilish va takomillashtirishning zarur shartidir. Erkin tafakkur shaxs faolligini oshiradi, uni buniyodkorlik ishlariga ilhomlantiradi.

Mustaqillik yillarida amalga oshirilayotgan barcha islohotlar insonning manfaatlari, ezgu maqsadlarini amalga oshirishga, uning barkamol inson sifatida rivojlanishiga qaratilgandir.

Shaxs islohotlar natijalaridan bahramand bo'luvchigina emas, balki islohotlarni sobitqadamlik bilan amalga oshiruvchi kuch sifatida islohotlar jarayonida rivojlanadi, qadr-qimmat topadi va e'zozlanadi.

Mustaqilligimizning dastlabki yillarida demokratik erkinliklarni suiste'mol qilish, oshna-og'aynigarchilik, maxalliychilik, poraxo'rlik, uyushgan jinoyatchilik va boshqa salbiy holatlarning yaqqol namoyon bo'lishi inson tabiatini chuqurroq o'rganish va insondagi salbiy mayllarni bartaraf etishga yordam beradigan falsafiy qarashlar vujudga keldi.

Shuni ta'kidlash joizki, ayrim kishilar millat, Vatan xalq manfaatlariga zid ravishda jamiyatdagi mavjud qonun-qoida va normalarni poymol etib, ko'proq g'arazli maqsadlarini amalga oshirishga va turli ixtiloflarni keltirib chiqarishga harakat qiladilar. Shuningdek, milliy totuvlik, tinchlik va barqarorlikka

rahna soladilar va ma'naviy-axloqiy muhitni buzadilar. Bunday guruhga mansub bo'lgan kishilar:

- turli konfliktlarni keltirib chiqaruvchi buzg'unchi firbgarlar;
- hokimiyatga intiluvchi diniy ekstremistlar;
- korrupsiya va jinoyatchilik bilan shug'ullanuvchilar;
- giyohvandlar;
- poraxo'rlar;
- terrorchilar;
- shuhratparastlar va boshqalardir.

Yuqorida sanab o'tilgan guruhga mansub kishilar axloqsiz va ma'naviyatsiz ekanliklarini hisobga olsak, ularga nisbattan erkin shaxs iborasini ishlataib bo'lmaydi. Shu bois shaxs erkinligi mavzusini tahlil etishda ana shunday guruhlarga mansub kishilar mavjudligini e'tiborga olish muhimdir. Bunday guruhlarga mansub shaxsning erkinlashuvi jarayonlariga raxna soluvchi illatlar haqida I.A.Karimov shunday fikr bildirgan: "Oldimizda turgan barcha g'ov va to'siqlarni engish jarayonida hammamiz uchun eng ta'sirchan quroqga aylanadigan kuch - bu xalqimizning huquqiy ongini, tafakkurini tarbiyalash, huquqiy madaniyatini oshirish, qalbida erkinlik va mas'uliyat tuyg'ularini qaror toptirishdir¹⁰⁴. Demokratik jamiyat inson huquqlarini ta'minlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yar ekan, g'ayriijtimoiy ijtimoiy guruhlarga mansub bo'lgan kishilarni tarbiyalash, ularni ijtimoiy foydali mehnatga jalb etishga, kishilar ongida milliy manfaat va ijtimoiy qadriyatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor beradi.

Shaxs erkinligi va tarixiy zaruriyat bir-biri bilan uzviy bog'liq tushunchalardir. Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida inson qobiliyatları to'laroq namoyon bo'ladi. Ijtimoiy tabaqalanish jarayonida kishilarning boy va qashshoq guruhlarga ajralishi tabiiy va qonuniyatli jarayondir. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning eng muhim xususiyati aholining nochor qismi, talabalar va nogironlarning davlat tomonidan himoyalanishida ijtimoiyadolatning qaror topishida yaqqol namoyon bo'lmoqda.

¹⁰⁴ Каримов И. А. Ватан равнаки учун ҳар биримиз масъулмиз Т.9. Тошкент.: Ўзбекистон, 2000. - Б.87.

Kishilarning boqimandalik psixologiyasi, tafakkur turg‘unligidan ozod bo‘lishlari, o‘zgargan yangi iqtisodiy sharoitga moslashishlari o‘z bilim va mahoratini oshirishlari uchun g‘amxo‘rlik qilish iqtisodiy islohotlarning insonparvarlik yo‘nalishga ega ekanligidan dalolat beradi. “Mamlakatimizda milliy mustaqillik yillarida amalga oshirilayotgan barcha islohotlar inson qadr-qimmatini yuksaltirish, uning har tomonlama kamol topishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga qaratilgandir. Islohotlarning mazmuni va maqsadi O‘zbekiston har bir fuqorosining millati, dini va siyosiy maslagidan qat’i nazar, shaxs sifatida namoyon bo‘lishi, o‘z qobiliyati, iste’dodini namoyon etishi, o‘z hayotini yaxshiroq, munosibroq, mazmunliroq qilish imkoniga ega bo‘ladigan zarur sharoitlarni yaratishdan iboratdir”¹⁰⁵.

Mustaqillik tufayli jamiyat yangilanishga, erkinlashishga ehtiyoj sezayotgan ekan, demak mustaqillikkacha amal qilgan g‘oyalar, qoidalar, tamoyillar bugungi kun talablariga javob bermaydi, ularga asoslangan holda jamiyat va inson hayotini erkinlashtirish mumkin emas. Mamlakatning huquqiy asoslari, qonunchilik sohasi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy negizlari yangilandi va bu jarayon davom etmoqda. Yangi g‘oyalar demokratik tamoyillar asosida qurilmoqda Bu istiqbolda kuchli, demokratik fuqarolik jamiyatini qurish vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Erkinlashtirish va demokratiyalashtirish esa, uning ustuvor yo‘nalishi bo‘lib qoladi.

Insonlarning erkin bo‘lishi yoki bo‘lmasligi jamiyatda qanday g‘oya amal qilayotganligiga, u qanday tamoyillarga asoslanishiga bevosita bog‘liq. Agar mamlakatda fikrlar, qarashlar, g‘oyalar xilma-xilligi e’tirof etilsa va jamiyat hayoti unga asoslansa, shunga mos tarzda ong va tafakkur erkinligi shakllanadi. Tafakkur erkinligi, ya’ni fikr erkinligi esa insonlar, shaxs erkinligiga, ozod shaxs ma’naviyatini va demokratiyani qaror topishiga xizmat qiladi. Shaxs erkinligining munosib tarzda amalga oshishi quyidagi omillar bilan bog‘liq:

birinchidan, shaxs o‘z erkinligini butun qalbi va e’tiqodi bilan ongli

¹⁰⁵ Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт Кафолатлари. Тошкент.: Ўзбекистон, 1997,- Б. 217.

tarzda anglab etishi;

ikkinchidan, shaxsning ma'naviy va ichki dunyoqarashi keng darajada bo'lishi;

uchinchidan, shaxs o'z haq-huquqlarini zaruriyat darajasida bilib, chuqr anglab etishi;

to'rtinchidan, shaxsning o'z kuchi va imkoniyatiga tayanishi, o'ziga ishonchi;

beshinchidan, jamiyatda yuz beradigan voqelik va hodisalarga nisbatan munosabatda o'zining erkin fikr va qarashiga egaligi, mustaqil yondashishi;

oltinchidan, o'z shaxsiy manfaatlarini jamiyat manfaatlari bilan uyg'un holda ko'rishidir.

Agar jamiyatda fikrlar, qarashlar, g'oyalar xilma xilligiga amal qilinsa, insonning jamiyatdagi o'rni yangicha ma'no kasb etadi. Ong va tafakkur erkinligi fikrlar xilma-xilligini yuzaga chiqaradi. Mamlakatning kuch-qudrati, salohiyati ortadi. Milliy g'oya mamlakatning ma'naviy kuch-qudrat manbaiga aylanadi.

“Tarix saboqlari shundan dalolat beradiki, o'zining erkin fikrini ifoda etadigan shaxs, guruh yoki ijtimoiy qatlam, avvalo, o'zining aniq - ravshan, asosli qarashlariga ega bo'lishi, o'z nuqtai nazarining oqibati uchun ma'suliyatni o'z zimmasiga olishi, babs-munozara madaniyati talablariga amal qilishi lozim. YA'ni, fikrlar rang-barangligi va qarashlar xilma-xilligi muayyan jamiyatning milliy manfaatlariga, umumbashariy qadriyatlariga, huquqiy normalariga, axloqiy mezonlariga zid bo'lmasligi zarur”¹⁰⁶.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib xulosa qiladigan bo'lsak shaxsning erkinligi ta'minlovchi asosiy vosita ma'naviyatdir. Ma'naviyatni shakllantirish va rivojlantirish xalqning buyuk tarixini, bugunini va kelajagini o'zida mujassam etgan, uni taraqqiyot sari yetaklaydigan, milliy an'ana hamda qadriyatlar, insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan milliy g'oya asosida amalga oshiriladi.

Milliy g'oyaning fikrlar, g'oyalar xilma-xilligi, erkin fikr, shaxs erkinligiga erishish tamoyiliga amal qilishi mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada demokratiyalashtirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai

¹⁰⁶ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т.: Ўзбекистон, 2000. - Б. 20.

nazardan, erkinlashtirishga jamiyatni demokratlashtirishning boshlang‘ich bosqichi sifatida qaralib, jamiyat hayotining barcha sohalarini rivojlantirish vazifalari amalga oshirilmoqda. Milliy g’oya va mafkura kishilar ongiga singdirilishi bilan ularda Vatan taqdiri uchun mas’ullik, yagona Vatan tuyg‘usi shakllanadi. Chunki milliy g’oya va manfaatlar shaxs faolligini kuchaytiruvchi omil bo‘lsa, milliy mafkura o‘zida butun bir xalqning hayotiy manfaat va intilishlarini aks ettiradi. “Vatanga muhabbat hissi odamning qalbida tabiiy ravishda tug‘iladi. Ya’ni inson o‘zligini anglagani, nasl-nasabini bilgani sari yuragida Vatanga muhabbat tuyg‘usi ildiz otib, yuksala boradi. Bu ildiz qancha chuqur bo‘lsa, tug‘ilib o‘sgan yurtga muhabbat ham shu qadar cheksiz bo‘ladi”¹⁰⁷.

3.2. Erkinlashtirish - fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim sharti

Er yuzida ilk davlatchilik tuzilmalari paydo bo‘lganidan buyon olti ming yildan ko‘proq vaqt o‘tdi. Bu vaqt mobaynida davlat va jamiyat boshqaruvi yuzasidan ko‘plab nazariyalar yaratilib, hayotga tadbiq etildi. Bu nazariyalrning aksariyati o‘z zamonidan, o‘z davridan nariga o‘ta olmadi yoki boshqaruv jarayonida o‘zini oqlamaganligi uchun inqirozga yuz tutdi. Biroq paydo bo‘lish tarixi antik davrga borib taqaluvchi demokratik boshqaruv nazariyasi bugungi kunga kelib ham o‘z ahamiyati yo‘qotmadni, balki yanada rivojlandi, takomillashdi va yangicha ko‘rinish kasb etdi. XX asrga kelib, jahonning rivojlangan deyarli barcha mamalakatlari demokratiyani davlat boshqaruvidagi eng maqbul yo‘l deya tan olishdi. Demokratik davlatning asosi fuqarolik jamiyatidir va uni qurmasdan turib mamlakatda demokratik tamoyillarni jamiyatga to‘liq tadbiq etilishiga erishish mumkin emas. Shu bois, fuqarolik jamiyatni tushunchasi eng dolzarb mavzulardan biridir. Zero, uni qanday qurish va unga erishish mumkinligi to‘g‘risidagi muammolar hozirga qadar mukammal echimini topmagan. Fuqarolik jamiyatiga berilgan ta’riflarni tahlil qiladigan bo‘lsak, huquqiy adabiyotlarda: “Huquqiy ongi va huquqiy madaniyati yuksak darajada rivojlangan insonlar

¹⁰⁷ Каримов И. А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. «Фидокор», 2000 йил, 8 июнь.

yashaydigan jamiyat fuqarolik jamiyatidir”¹⁰⁸, deb izohlangan. Bu erda huquqni yaxshi bilgan va undan etarli darajada foydalana oladigan fuqarolardan iborat jamiyat nazarda tutilgan.

Fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim sharti davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirishdir. O‘zbekistonda bu jarayon “Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari” degan tamoyil asosida olib borilmoqda. “Hammamizga ayonki, - deb qayd etadi I.Karimov, - bu yo‘nalish ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bog‘liq ko‘p masalalarini hal qilishda davlat tuzilmalarining rolini jamoat tashkilotlariga o‘tkaza borishni taqazo etadi”¹⁰⁹.

Darhaqiqat, O‘zbekistonning hozirgi ijtimoiy-siyosiy hayotini erkinlashtirishda markaziy va yuqori davlat boshqaruv idoralari vazifalarini davlat hokimiyatining quyi tuzilmalariga, fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o‘tkaza borishni ta’minlash o’ta muhimdir.

“Kuchli davlatdan - kuchli jamiyat sari” konsepsiysi o‘zining g‘oyaviy-mafkuraviy asoslariga ega bo‘lib, ular O‘zbekistonda mustaqillik yillarida erishilgan yutuqlar, shakllangan qadriyatlar darjasini va ko‘lami bilan belgilanadi. Kuchli davlatdan kuchli jamiyatga o‘tish vazifasi birdaniga hal bo‘lmaydi. Uning uchun ma'lum shart-sharoitlar yetilgan bo‘lishi lozim. Bular quyidagilardan iborat:

- jamiyat fuqarolarida eski tafakkur tarzini yo‘qotish, g‘oyaviy-ma’naviy boqimandalik hissini bartaraf etish;
- kishilarda jamiyat hayotida sodir bo‘layotgan voqyea va hodisalarga befarqlikni, jamiyatdan begonalashuv kayfiyatini bartaraf etish;
- insonning siyosiy ongi va madaniyatini oshirish, ularning ijtimoiy faolligini ko‘tarish, jamiyatda sodir bo‘layotgan voqyea-hodisalarga dahldorlik hissini shakllantirish;
- odamlarda o‘z-o‘zini boshqaruv organlarida, jamoat tashkilotlari, nodavlat muassasalarida erkin faoliyat ko‘rsatish ko‘nikmasini paydo qilish;

¹⁰⁸ Азизхўжаев А, хусанов О, Азизов Х. Конституциявий хукуқ. – Т.: Академия, 2001,- В.11.

¹⁰⁹ Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чукурлашириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. Т.: Ўзбекистон, 2003. –Б.27.

- mamlakat siyosiy hayotini erkinlashtirish orqali demokratik jamiyat qurish mexanizmining huquqiy-qonuniy asoslarini yaratish;
- davlat tuzilmalarining jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotiga ko‘r-ko‘rona aralashuv mexanizmini yo‘q qilish;
- qonunlar ijrosini ta‘minlash, mamlakatda qabul qilingan va amalda bo‘lgan me'yoriy hujjatlarni hayotga joriy qilishda davlat hokimiyat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.

Albatta, bular kuchli davlatdan kuchli jamiyatga o‘tishning barcha jihatlarini qamrab ololmaydi. Ammo, kuchli jamiyat yuqoridagi kabi holatlarning amaldagi ijrosisiz ham paydo bo’lishi mumkin emas.

Siyosiy sohada amalgaga oshirilayotgan islohotlar, hech shubhasiz, jamiyatni bosqichma-bosqich demokratlashtirish bilan bog’liqdir. Ta’kidlash lozimki, O‘zbekistonda yangi demokratik jamiyat qurilishining umumjahon e’tirof etgan o‘ziga xos konsepsiysi ishlab chiqilgan bo‘lib, unda ijtimoiy hayotning muhim hodisalaridan bo‘lgan demokratiyanı yangicha talqin etish va tushunishga alohida e’tibor qaratilgan.

Umuman, demokratiyanı tushunish va anglash, unga amal qilish shaxsdan maxsus tayyorgarlikni talab etadi. Siyosiy ongi va tafakkuri shakllanmagan insonning demokratiya talablariga javob berishi mumkin emas. Bundan tashqari, demokratiyaning o‘ziga xos xususiyatlari, uning har bir davlat va millat hayotida amal qilish tamoyillari ham mavjud.

Shu o‘rinda Sharqona demokratiya to‘g‘risida ayrim fikrlarni aytish muhimdir, zero bunday demokratiya aslida demokratiya tushunchasining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu demokratiya Sharq mamlakatlari, asosan aholisining ko‘p qismi musulmon ma’naviyatidan bahra olgan hududlarga xos bo‘lgan demokratik qoidalar majmuining o‘ziga xos shakl va mazmunda namoyon bo‘lishidir. Sharqona demokratiya milliy bosiqlik, andisha, yoshi ulug’larga hurmat, o‘zaro maslahat, har qanday keskin masalada ham tomonlarning kelishuvlariga asoslanadigan faoliyatdir. Ana shu xususiyatlari bilan ushbu ijtimoiy tushuncha G‘arb demokratiyasidan farq qiladi.

Ayni paytda sharqona demokratiya, siyosiy tartibsizliklar, bosh-boshdoqlik va mitingbozlikni milliy manfaatlarga zid deb qaraydi hamda jamiyat va davlatning ichki masalalari har qanday fundamentalistik va qurolli kuchlarga asoslangan harakatlarni qoralagan holda, o‘z faoliyatini o‘ziga xos madaniyat tamoyillari asosida yo‘lga qo‘yadi.

Jamiyatni demokratlashtirishda har bir davlat va millatning o‘ziga xos xususiyatlari e’tiborga olingandagina uni amalga oshirish darajasi reallashadi. Shuningdek, u yoki bu davlatdagi demokratiyaning yashovchanligi uning qanday g‘oyaviy-mafkuraviy zaminlarga suyanishiga ham bog‘liqdir. O‘zbekiston jamiyatini demokratlashtirishda aholining ma’naviy-ma’rifiy darajasi, uning siyosiy ongi va madaniyati, milliy mentaliteti, o‘ziga xos tafakkur tarzi bunday g‘oyaviy-mafkuraviy zaminni tashkil etadi.

O‘zbekistonda demokratik huquqiy jamiyatni barpo etish shaxs erkinligi hamda uning g‘oyaviy-mafkuraviy asoslari bilan bevosita bog‘liqdir. Shaxs erkinligi avvalo ijtimoiy tushuncha hisoblanadi. Jamiyatda erkinlashtirish jarayonini amalga oshirmsandan shaxs erkinligi to‘g‘risida fikr yuritish mumkin emas. Shaxs erkinligi fuqaroning imkoniyatlari, ijodiy qobiliyatlariga yo‘l ochadi. Pirovard natijada shaxs ijtimoiy faol individga aylanadi.

Shaxs erkinligi to‘g‘risida gapirganda uning dunyoqarashi, siyosiy bilimlar darajasi, jamiyatda o‘zini tutish madaniyati, turli ekstremal vaziyatlarda to‘g‘ri xulosa chiqarish imkoniyati, o‘zining ozod shaxs ekanligini qay darajada anglashi, o‘zining va jamiyat manfaatlарining mutanosiblik holatini aniqlashi sifatlariga ko‘proq e’tibor berish lozim.

U insonlar o‘rtasidagi o‘zaro ijtimoiy munosabatlarda ro‘yobga chiqadi. Shuning uchun jamiyatdan tashqarida erkinlik bo‘lmaydi. Jamiyatda erkinlikni tushunish va amalga oshirish mamlakatda ustuvor bo‘lgan milliy madaniy, tarixiy, diniy va boshqa tartibotlar, qonun-qoidalar hamda qadriyatlarga, ularning xarakteri, mazmuniga bog‘liq bo‘ladi. Erkinlikni anglash va uni ifoda etishda G‘arb va Sharqning o‘ziga xos jihatlari bor. G‘arbda erkinlik to‘g‘risida fikr

yuritilganda, asosan, alohida olingen shaxs erkinligi va huquqlaridan kelib chiqqan holda yondashiladi, erkinlikka shu mezondan kelib chiqib baho beriladi.

Sharqda ham shaxs erkinligi va huquqlari hisobga olinadi. Lekin shaxs hatti-harakati, xulq-atvori, jamiyatdagi o‘rni, ma’suliyatini idrok etish holatlariga baho berilganda, muayyan guruh, etnos, xalq, millat, jamiyatning manfaatlari, huquqlariga alohida qadriyatlar, an'analaridan kelib chiqqan holda yondoshiladi.

Shaxsning xohish–irodasi, istagi, maqsad va manfaatlari uning faoliyatida namoyon bo‘ladi. Erkinlik va jamiyat hayotini erkinlashtirish muammosi muayyan g‘oyalar tizimi bilan ham bog‘liq. G‘oya erkinlik, jamiyat hayotini erkinlashtirishga xizmat qilishi yoki, aksincha, erkinlikni, erkinlashtirish jarayonlarini bo‘g‘ishi, ya’ni unga imkoniyat bermasligi ham mumkin. Chunki, jamiyat hayoti siyosiy tizim sifatida, muayyan g‘oyalar orqali muayyan tartibotlar, urf–odat, an'analar, qadriyatlar bilan shakllanadi. Ular esa jamiyatning turli sohalarida faoliyat ko‘rsatadigan insonlar dunyoqarashi, ongi va tafakkuri orqali o‘z ifodasini topadi. G‘oyaga mos ravishda erkinlik va erkinlashtirish jarayonlari sodir bo‘ladi. Mamlakatda yagona g‘oya tan olinib, faqat unga amal qilinsa, shunga mos faoliyat qaror topadi. Masalan, kommunizm g‘oyasi yakka hukmronlikka asoslangan bo‘lib, natijada inson erkinligi, umuman, jamiyatni erkinlashtirishga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Inson fikri, uning jamiyat iqtisodiy, siyosiy hayotidagi o‘rni ham sinfiylashgan mafkuraga yoki proletar manfaatlariga bo‘ysundirildi. Inson ongi va dunyoqarashida uning dunyoni idrok etishi bilan bog‘liq qarashlari, tasavvurlari emas, aksincha, dunyoqarashni «sinfiy»lik tamoyiliga moslashtirish va undan kelib chiqqan holda fikrni ifodalash, munosabat bildirish hodisasi ro‘y berdi. Bu dunyoqarash majburiy tarzda shakllantirildi.

Jamiyatning erkinlashishi insonlar, turli ijtimoiy guruhlar va qatlamlarning davlat va jamiyat qurilishidagi ishtirokiga, o‘zaro munosablardagi o‘rni, mavqyei, holatiga bog‘liq. Inson erkinlikni xohlaydi, lekin nosog’lom siyosat, mafkuraviy maqsadlar bunga yo‘l bermasligi mumkin. Bunga sobiq Ittifoq davri yaqqol misol bo‘ladi. O‘zining erkin yoki erkin emasligini farqlamaydigan insonlar ham uchraydi. Bu ularning ongi, dunyoqarashi, tafakkuri darajasiga bog‘liq. Inson

erkinlikni istaydi, ammo mavjud ijtimoiy–iqtisodiy holati bunga imkon bermasligi mumkin. O‘z erkinligini idrok eta olmagan kishi ozod bo‘la olmaydi. Bunday odamlar doimo birovning ta’sirida va unga qaram bo‘ladi. Iqtisodiy qaramlik inson erkinligini yuzaga chiqarmaydi. Bu o‘ziga xos iqtisodiy tobelik ruhiyatini shakllantiradi. Ayrim ijtimoiy muammolarning mavjudligi kishining erkin faoliyat yuritishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmasdan qolmaydi. Masalan, bir amallab o‘z ish o‘rnini saqlab turgan, boshqa mehnat faoliyati bilan shug‘ullanish qo‘lidan kelmagan yoki unga imkoniyati bo‘lmagan kishi o‘z ishini yo‘qotib qo‘ymaslik uchun jim turishni afzal ko‘radi. U ishsiz qolishdan qo‘rqadi. Sho’rolar davrida insonlar bir kasb doirasiga chambarchas “bog’lab” qo‘yilgan, boshqa mehnat faoliyati, xususan, tadbirkorlik bilan shug‘ullanish imkoniyatlari cheklangan edi. Oqibatda jamiyatda izlanuvchanlik, tashabbuskorlik, yangi g’oyalar bilan taraqqiy etishga harakat qilish kabi xususiyatlar keskin pasayib ketdi. Bu mamlakatning iqtisodiy va ayni damda siyosiy tanazzuliga sabab bo‘ldi.

Bugun xususiy tashabbusga keng imkoniyatlar berildi, biroq bu imkoniyatlardan foydalanish oson kechayotgani yo‘q.

Ijtimoiy-iqtisodiy hayotning bozor iqtisodiga asoslangan, mulk xilma–xilligiga o’tgan O‘zbekistonda hammaning oldida yangi-yangi imkoniyatlar paydo bo‘ldi. Insonlar endi faqat bir narsaga tayanib qolish emas, balki mulkdor bo‘lish huquqining barcha imkoniyatlaridan keng foydalanishlari mumkin. Buning uchun odamdan faqat yetarli salohiyat, izlanish, mehnat, faollik talab etiladi. Bugun kim shu talablarga javob bersa, muayyan yutuqlarga erishayapti va yomon yashamayapti.

Milliy g‘oyaning jamiyat hayotiga tadbiq etilishi jamiyatni erkinlashtirish va demokratiyalashtirish bilan uzviy bog’liqdir. U erkinlik, erkinlashtirishning muhim ma’naviy omili bo‘lib xizmat qiladi. Chunki u tayanadigan, amal qiladigan qoidalar, tamoyillar shunga shart-sharoit yaratadi va shuni talab ham qiladi.

Mustaqillik tufayli jamiyat yangilanishga, erkinlashishga ehtiyoj sezayotgan ekan, demak mustaqillikkacha amal qilgan g‘oyalar, qoidalar, tamoyillar bugungi kun talablariga javob bermaydi, ularga asoslangan holda jamiyat va inson

hayotining erkinlashtirish mumkin emas. Mamlakatning huquqiy asoslari, qonunchilik sohasi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy negizlari yangilanmoqda. Yangi g'oyalar demokratik tamoyillar asosida qurilmoqda Bu istiqbolda kuchli, demokratik fuqarolik jamiyatini qurish vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Erkinlashtirish va demokratiyalashtirish esa, uning ustuvor yo'naliishi bo'lib qoladi.

Fuqarolik jamiyati qurishning yana bir muhim sharti bu jamiyat hayotida g'oyalar xilma-xilligining e'tirof etilishidir. Insonlarning erkin bo'lishi yoki bo'lmasligi jamiyatda qanday g'oya amal qilayotganligiga, u qanday tamoyillarga asoslanishiga bevosita bog'liq. Agar mamlakatda fikrlar, qarashlar, g'oyalar xilma-xilligi e'tirof etilsa va jamiyat hayoti unga asoslansa, shunga mos tarzda ong va tafakkur erkinligi shakllanadi. Tafakkur erkinligi, ya'ni fikr erkinligi esa insonlar, shaxs erkinligiga, ozod shaxs ma'naviyatini va demokratiyani qaror topishiga xizmat qiladi.

Agar jamiyatda fikrlar, qarashlar, g'oyalar xilma xilligiga amal qilinsa, insonning jamiyatdagi o'rni yangicha ma'no kasb etadi. Ong va tafakkur erkinligi fikrlar xilma-xilligini yuzaga chiqaradi. Mamlakatning kuch-qudrati, salohiyati ortadi. Milliy g'oya mamlakatning ma'naviy kuch-qudrat manbaiga aylanadi.

“Tarix saboqlari shundan dalolat beradiki, o'zining erkin fikrini ifoda etadigan shaxs, guruh yoki ijtimoiy qatlam, avvalo, o'zining aniq - ravshan, asosli qarashlariga ega bo'lishi, o'z nuqtai nazarining oqibati uchun ma'suliyatni o'z zimmasiga olishi, bahs-munozara madaniyati talablariga amal qilishi lozim. Ya'ni, fikrlar rang-barangligi va qarashlar xilma-xilligi muayyan jamiyatning milliy manfaatlariga, umumbashariy qadriyatlariga, huquqiy normalariga, axloqiy mezonlariga zid bo'lmasligi zarur”.¹¹⁰

Milliy g'oyaning fikrlar, g'oyalar xilma-xilligi, erkin fikr, shaxs erkinligiga erishish tamoyiliga amal qilishi mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada demokratiyalashtirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai

¹¹⁰ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. -Т.:Ўзбекистон, 2000. -Б. 20.

nazardan, erkinlashtirishga jamiyatni demokratlashtirishning boshlang‘ich bosqichi sifatida qaralib, jamiyat hayotining barcha sohalarini rivojlantirish vazifalari amalga oshirilmoqda.

O‘zbekistonda milliy tiklanish konsepsiysi milliy ma’naviyatni tiklash, ma’naviy omillarni takomillashtirish bilan bevosita bog‘liqdir. Umuman, mutaqillik yillarida mamlakatimiz ijtimoiy hayotida yuz bergen eng buyuk o‘zgarishlardan biri - milliy madaniyatga nisbatan davlat siyosatining o‘zgarganligi bo‘ldi. Jamiyatda sodir bo’layotgan barcha sohalardagi islohotlar natijasi ma’naviy omillar bilan o’lchana boshlandi. Shu o’rinda mamlakat hukumati, O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezident I.Karimovning mustaqillikni mustahkamlash, davlatimizning jahon hamjamiyatiga qo’shilishini ma’naviyat va ma’rifat bilan o‘zaro uyg’un holda olib qarashlari alohida ahamiyat kasb etdi.

Mamlakatimizda ma’naviyatni rivojlantirish o‘zining g‘oyaviy-mafkuraviy, ma’naviy-axloqiy negizlariga ega bo’lishi alohida ta’kidlandi. Bular I.A.Karimov tomonidan quyidagicha belgilandi:

- umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- xalqimizning ma’naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;
- insonning o‘z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi;
- insonparvarlik va vatanparvarlik.

O‘zbekiston hukumati asosiy e’tiborni milliy ma’naviyatni rivojlantirishga, uning huquqiy-qonuniy bazasini yaratishga qaratdi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 42-moddasida “Har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi. Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g’amxo‘rlik qiladi”, deyiladi.

Shu bilan birga respublikada madaniyatni boshqarishni takomillashtirishga alohida e’tibor bera boshladi. Bu borada Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi to‘g‘risida Nizom”, (1992, 30 iyun), Milliy raqs va xoreografiyani (1997, 21 fevral), “O’zbekteatr” ijodiy ishlab chiqarish birlashmasini (1998, 22 may), “O’zbeknovo” gastrol-konsert

birlashmasini (1999, 4 may), estrada-qo'shiqchilik san'atini (2001, 26 iyun) rivojlantirish to'g'risidagi qarorlari muhim ahamiyat kasb etdi.

Istiqlolning dastlabki yillarida ma'naviy sohalardagi islohotlar kommunistik metodologiyadan voz kechish asosidagina yuz berishi mumkin edi. Chunki, "Yangi dunyoga eskini tanqid qilish asosida kirib boorish" to'g'risidagi markscha-lenincha "g'oya" milliy madaniyatlar tarixiy taqdiriga ham jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Mamlakatimiz milliy tiklanish konsepsiyasida ma'naviy-ma'rifiy sohadagi islohotlarni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida e'tirof etilishi, madaniyatning mamlakat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy sohadagi barcha muammolarni hal etishdagi roli va o'rnining ortib borishi, milliy madaniyatning milliy g'oya va mafkura bilan uyg'unligi kabi masalalar istiqlol davri adabiy-badiiy, ma'naviy-madaniy hayotida sifat jihatdan yangilanish, poklanish va barqarorlashuvning boshlanganligidan dalolat beradi.

Fuqarolik jamiyat - bu tolerantlik jamiyatidir. Yani, millatlararo bag'rikenglik, millatlararo erkinlik demakdir. Jamiyatda har xil mafkuralar, ta'limotlar, diniy qarashlar mavjudligi fuqarolardan bir-birlarining e'tiqodlariga nisbatan toqatli bo'lishlarini taqozo etadi. Ayniqsa, ko'pmillatli mamlakatlarda tolerantlik tinch-totuv liayot kechirishning muhim shartlaridan biridir. Tolerantlik tufayli ko'pmillatli, ko'pkonfessiyali davlatlarda tinch-totuvlik, kelishuv va hamkorlik qaror topadi. Tolerantlik demokratiya, madaniyatlar va xalqlar muloqotining zarur shartidir. U o'zga madaniyatlarga, boshqacha turmush tarziga qiziqish uyg'otadi, oqibatda esa milliy madaniyatlamning o'zaro aloqa qilishiga, bir-birini boyitishiga, xalqlarning bir-biriga yordam berishiga, hamkorlik qilishiga, davlatlarning jahon hamjamiyati bilan integratsiya bo'lishiga xizmat qiladi. Bu holat fuqarolik jamiyatiga hos bo'lган siyosiy va ma'naviy erkinlikni ta'minlashga hizmat qiladi.

Masalan, hozirgi kunda O'zbekistonda 130 dan ortiq millat va elatlar istiqomat qilayotgan bo'lsa, 100 dan ortiq milliy madaniy markazlar faoliyat ko'rsatmoqda. O'zbekistonda mustaqillik yillarida qo'lga kiritilgan eng katta yutuq

ham jamiyatda millatlararo munosabatlarda barqarorlikni ta'minlash bo'ldi. Barcha millat va elat vakillarining teng haq-huquq va imtiyozlarga ega bo'lishi, ular manfaatlarining Konstitutsion asosda muhofaza etilishi mamlakat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etmoqda. I.Karimovning milliy tiklanish konsepsiyasida bu holatga e'tibor qaratib, milliy va umuminsoniy manfaatlar uyg'unligini qaror toptirishni fuqaroli jamiyati qurishning muhim shartlaridan ekanligini e'tirof etadi. Darhaqiqat, ijtimoiy rivojlanishning asosi milliy va umuminsoniy manfaatlar uyg'unligidadir. Yurtimizda shakllanib, rivojlanayotgan milliy g'oya ushbu vazifani a'lo darajada bajarib kelmoqda. Chunki u barcha millatlarning manfaatlariga mos. Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi, komil inson, ijtimoiy hamkorlik, millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik O'zbekistondagi barcha millat va elat vakillarining g'oyasi bo'lib qolmoqda.

Fuqarolik jamiyati demokratiyaning mukammal ko'rinishidir. Demak bunday jamiyatda fuqarolar davlat boshqaruvida bevosita va bilvosita faol ishtirok etishlari lozim. Hokimiyat samaradorligini faqat boshqaruv apparati, sud, prokuratura, ichki ishlar idoralari, armiya kuchi emas, shuningdek, ichki siyosiy barqarorlik, demokratik va ijtimoiy institutlar, fuqarolaming madaniy saviyasi va faolligi, davlat organlariga yordam berishi ham belgilaydi. Bu haqda o'z tadqiqiotlarida Sh. Mamadaliyev shunday fikr bildiradi: "Fuqarolik jamiyati erkin, ongli fuqarolarni taqozo etadi. U, shuningdek har qanday siyosiy tartibga moslashuvchan subutsiz konfonnistlarni ham inkor etadi. Fuqarolik jamiyatini qo'rquvdan bechora holiga tushib qolgan, hokimiyat oldida o'zini nomukammal sezadigan aholi bilan qurib bo'lmaydi"¹¹¹.

Fuqarolik jamiyatining ba'zi unsurlari, masalan, mahalliy o'zini o'zi boshqarish ancha ilgari paydo bo'la boshlasa-da, uning asoslari faqat demokratiya rivojlanishi, huquqiy davlat qaror topishi jarayonida shakllanadi. Fuqarolik jamiyati - nafaqat yetuk demokratiya mahsulidir, u shuningdek, nomukammallik tuyg'usidan forig', erkin o'sgan va qadr-qimmatini anglaydigan, erkin fikrlaydigan

¹¹¹ SH. Mamadaliyev. A. Erkayev. Ma'naviyat asoslari. Toshkent.: 2013, - B.141.

kishilar jamiyatidir¹¹². Demak, fuqarolik jamiyati - ijtimoiy hayotni tashkil etish, tartibga solish va boshqarishda fuqarolar, ular tuzgan nodavlat, notijorat tashkilotlari keng ishtirok etadilar, davlatning ba'zi vazifalarini o'z zimmalariga oladilar. jamiyatni boshqarishda nomarkazlashtirish va siyosatlashuvdan holi barqaror tendensiyaga aylanadi.

Fuqarolik jamiyatida erkinlashtirishning muhim belgilaridan biri - bu jamoatchilik fikrining davlat siyosatiga real ta'sir ko'rsata olishidir. Rivojlangan, yetuk fuqarolik jamiyatida jamoatchilik fikri, axloq va huquq kabi ijtimoiy institutga aylanadi. Parlament va hukumat, siyosiy partiyalar va nodavlat, notijorat tashkilotlari jamoatchilik fikrini hisobga oladilar, unga ochiqchasiga zid ravishda faoliyat yurita olmaydilar. Bu holatda jamoat tashkilotlari davlatni, davlat esa jamoat tashkilotlarini nazorat qiladi va ular bir-birining oldida mas'uldir. Bunday o'zaro mas'ullikka fuqarolarning ham mas'ulligi qo'shilganda fuqarolik jamiyatini uch tomonlama mas'ullik jamiyati deyish mumkin. Haqiqatan, "fuqarolar - davlat – jamiyat" uzviy va mushtarak tizimni, bir butunlikni tashkil etadi. Undagi har bir tarkibiy qismning erkinligi va ravnraqi boshqa qismlarning erkin va samarali rivojlanishiga bog'liq. Bu ularning bir-biriga va o'zlariga nisbatan mas'uliyatli bo'ishini taqozo etadi.

Jamoatchilik fikri fuqarolik jamiyatini yaxshi rivojlangan sharoitda baholash vazifasi bilan bir qatorda tartibga solish vazifasini ham bajara boshlaydi. Demak, fuqarolik jamiyati aholining yuksak huquqiy, ma'naviy hamda siyosiy madaniyatini va faolligini, demokratik me'yorlaning ijtimoiy-siyosiy hayotning barcha sohalariga chuqur singib ketishini taqozo etadi, o'zi ham bunga xizmat qiladi. Jamoatchilik fikrining davlat boshqaruvidagi ishtiroki masalasi yuzasidan bugungi kunga kelib muhim qadam tashlandi. Shu vaqtgacha jamoatchilik fikri asosan referendum, saylovlar, turli hil so'rovnomlar orqali aniqlanib kelinar edi. Endilikda axborot texnologiyalarining jadallik bilan rivojlanishi natijasida jamoatchilik fikrini elektron holda yo'llash imkoniyati paydo bo'ldi. Bu haqda ilk bor O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev Oliy Majlisga

¹¹² SH. Mamadaliyev. A. Erkayev. Ma'naviyat asoslari. Toshkent.: 2013, - B.144.

Murojaatnomasida to’htalib o’tgan edi. “Internet tarmog‘ida maxsus “maydon”lar yaratishi zarur. SHu munosabat bilan mamlakatimiz fuqarolari davlat va jamiyat hayotiga daxldor muhim masalalar bo‘yicha o‘z fikrlarini bildirishlari uchun Internet tarmog‘ida “Mening fikrim” deb nomlangan maxsus veb-sahifa tashkil etish maqsadga muvofiq. Xususan, demokratiyaning ilg‘or mexanizmi sifatida jamoa bo‘lib elektron murojaat kiritish tartibini tatbiq qilish zarur”¹¹³.

Bu amaliy taklif Yurtboshimiz Farmoni bilan tasdiqlangan 2017 - 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturida ham mustaxkamlab qo‘yildi. Unga muvofiq, fuqarolarning davlatni boshqarishda ishtirok etishga bo‘lgan huquqini ro‘yobga chiqarishning yangi mexanizmi sifatida elektron jamoaviy murojaat qilish - pettsiya yo‘llash tizimi joriy etiladi. Jamoaviy elektron murojaat tizimi bugungi kunda jahonning rivojlangan mamlakatlari tomonidan amalda qo’llanmoqda va bu fuqarolik jamiyatining muhim belgisiga aylandi.

Darhaqiqat, elektron jamoaviy murojaat qilish institut demokratiyaning ilg‘or mexanizmi bo‘lib, xalq irodasini ifoda etish, davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamiyat hamda fuqarolar oldida mas’ulligini, hisobdorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi.

Bunday murojaat qilish tartibi, o‘z navbatida, Konstitutsiyamiz 35-moddasidagi har bir shaxsning boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga murojaat etish huquqi ta’milanishiga ham xizmat qiladi. “Dunyoning ko‘pgina davlatlarida jamoa bo‘lib elektron murojaat kiritish instituti “elektron pettsiya” deb nomlanadi. Unga ko‘ra, fuqarolar davlat hokimiyati organlariga jamoa bo‘lib elektron shaklda murojaat etadi. Bunda davlat hokimiyati organlari va keng jamoatchilik e’tiborini ijtimoiy-

¹¹³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Murojaatnomasi:// Xalq so‘zi 2017-yil 23-dekabr

siyosiy hayotdagi, iqtisodiyotdagi turli muammolarga qaratish asosiy maqsad hisoblanadi”¹¹⁴.

Xalqaro amaliyotga asosan, murojaatchilar pettsiya orqali hukumat yoki parlamentdan aniq harakatlarni talab qilishi mumkin. Dunyo parlamentlari tarixida elektron pettsiya birinchi marta 1999 yilda SHotlandiyada qo‘llanilgan. Hozirgi kunda esa mazkur amaliyotdan 70 dan ortiq mamlakatlarda foydalanilmoqda. Masalan, Germaniya, Avstriya, Belgiya, Ispaniya, Xorvatiya, Isroil, Irlandiya, Latviya, Litva, Polsha, Ruminiya, Turkiya parlamentlarida pettsiya instituti bilan bir qatorda, uni ko‘rib chiqish bo‘yicha alohida qo‘mitalar ham tashkil etilgan.

Bu haqda xorijlik siyosatchilar fikr bildirar ekan, O‘zbekiston rivojlanishning yangi demokratik darajasiga chiqib oldi, deya juda yuqori baho berishdi. Jumladan, Qozog’iston strategik tadqiqotlar markazi bosh ilmiy hodimi Irina Chernix shunday deydi: “Mening fikrim” maxsus veb-sahifasini tashkil etish g‘oyasi menga juda yoqdi. Unda har bir kishi rivojlanish, mahalliy hamjamiyatlar va umuman, mamlakat taraqqiyoti yuzasidan o‘z fikrini bayon etishi, muayyan taklif hamda tavsiyalar berishi mumkin bo‘ladi”¹¹⁵.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda shunday xulosaga kelish mumkinki, fuqarolik jamiyatni avvalo erkin insonlar yashaydigan jamiyatdir. Undagi har bir jarayonlar fuqarolarning huquq va erkinliklaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Erkinlik ma’sullik tushunchasi bilan bevosita bog’liq bo’lib, ularni bir-birisiz tasavvur etib bo’lmaydi. Mas’ullik - fuqaroviy erkinlikning, erkinlik - fuqaroviy mas’ullikning mavjudlik shakllaridan biridir¹¹⁶. Erkinlik ijtimoiy taraqqiyot uchun hizmat qilsa, ma’sullik fuqaolarni mamlakat va jamiyat hayotiga beparvo, loqayd bo’lmaslik har bir hodisa va o’zgarishлага, mamlakat va jamiyat rivojlanishi ucliun o’zini daxldor deb bilish hissining shakllanishini ta’minlaydi. Fuqarolik jamiyatni inson huquqlari va erkinliklarining

¹¹⁴ Жамоавий электрон мурожаат фуқароларнинг давлатни бошқаришда иштирок этишга бўлган хукукини рўёбга чиқаришда муҳим аҳамиятга эга. // Xalq so‘zi 2018-yil 14- fevral.

¹¹⁵ O‘zbekiston rivojlanishining yangi demokratik darajasiga chiqib oldi. // Xalq so‘zi 2018-yil 6 - yanvar.

¹¹⁶ А.Эркаев. Миллий ғоя ва маънавият. Тошкент.: “Маънавият”. 2002,- B.185.

eng oliy qadriyatlarga aylanishini, ularning yuksak darajada ta'minlanishini taqozo etadi.

Xulosa.

Mamlakatimiz o'z istiqlolini qo'lga kiritgan kundan to-bugungi kungacha bo'lган davrda amalga oshirilgan demokratik islohotlarni tahlil qilish jarayonida bir jihatga alohida urg'u berilgani ko'zga tashlanadi. Ya'ni, bularning barchasi inson va uning farovon hayot kechirmog'i uchun amalga oshirilayotganini anglab yetamiz. Albatta, biz insonparvar demokratik jamiyat qurar ekanmiz, inson, uning erkinligi va manfaatlari oliy qadriyat sifatida qadrlanmog'i, kelajak avlodga erkin va farovon xayotni yaratishdek oliy mas'uliyatni anglab yetish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, demokratiyani harakatlantiradigan, uni amalga oshiradigan va rivojlantiradigan kuch - insondir. Demokratiya faqat xalq hokimiyati bo'lib qolmay, u har bir inson, har bir jamoa va butun xalqning o'z mamlakati kelajagi, o'z taqdiri oldidagi mas'uliyati hamdir. Shu ma'noda demokratiya va siyosiy hayotni erkinlashtirish zaruratini oxlokratiyadan (oxlos – to'da, olomon), ya'ni turli guruhlarning siyosiy o'zboshimchaligidan, hokimiyat idoralari va jamoat tashkilotlariga qonunga zid ravishda tazyiq o'tkazishidan farqlash lozim. Bu, o'z navbatida yuksak siyosiy va huquqiy madaniyatga ega bo'lishni, hayotni erkinlashtirish orqali fuqarolardan o'z manfaatlarini davlat va jamiyat manfaati bilan uyg'unlashtirishni talab qiladi.

Kelajak avlodlarga obod va ozod Vatanni meros qoldirishdek ezgu niyat yo'lida har bir fuqaroning mas'uliyati haqida fikr yuritar ekanmiz, erkinlik degan ne'matning qadriga yetishda, avvalo, inson omilining o'rni va mavq'eini to'g'ri baholay olish zarur. Ko'pgina demokratik mamlakatlarda olimlar va mutaxassislar insonning ma'naviy dunyosi bilan bog'liq omillarni o'rganishga katta ahamiyat berishmoqda. Jumladan, olam barqarorligi va yaxlitligida iqtisodiy, siyosiy, texnologik, umuman, moddiy omillar bilan birga ijtimoiy jarayonlar, inson xohish-irodasi, xatti-harakati va ongi, xayotiy faoliyati ham muhim ahamiyat kasb etishi alohida ta'kidlanmoqda. Erkin bozor iqtisodiyoti munosabatlariiga asoslangan fuqarolik jamiyati qurishni maqsad qilgan mamlakatda shaxsning erkin bo'lishi

eng muhim jihat hisoblanadi. Bunda shaxsning nafaqat huquqiy, ayni paytda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatdan erkin bo'lishi nazarda tutiladi.

Ayni paytda, milliy g'oyaning amaliy tamoyillari jamiyatdagi barcha qatlama va ijtimoiy kuchlarning faoliyati, maqsad va intilishlariga umumiy ma'naviy yo'nalish beradi, turli qatlamlarning manfaatlari va ehtiyojlariga xizmat qiladi, ularni amalga oshirish imkonini yaratadi. Ma'naviy shaxs, ya'ni erkin shaxsni shakllanishiga hizmat qiladi.

Bu tamoyillar shaxsning erkinligi, siyosiy va huquqiy imtiyozlarini qo'llab-quvvatlashi, jamiyat uchun foydali ishlarda insonning faolligini oshirishi, umuminsoniy me'yorlarning boyitilishi, kishilarda yangicha munosabatlar qaror topishi uchun kurash olib borishni ham anglatadi. Bundan kuzatilgan asosiy maqsad demokratik o'zgarishlar hayotimizning muhim yo'nalishiga aylangan hozirgi davrda milliy istiqlol ruhida fikrlovchi, o'z faoliyatida bunga amal qiluvchi komil insonlarni voyaga yetkazishdan iborat.

Taraqqiyotning "o'zbek modeli" o'z-o'zidan paydo bo'lmadi. Mustabid tuzumining insoniyat uchun qanchalar darajada katta ziyon yetkazganligini anglab yetish zarur bo'lgani kabi, mustaqillikning buyuk ne'mat ekanligini ijtimoiy zarurat sifatida his etish ham shunchalar zarur edi. Bularni anglash, yangi davr to'g'risida, milliy tiklanishning ahamiyati xususida fikr yuritish, ijtimoiy taraqqiyot, jamiyat xayotini erkinlashtirishning nazariy hamda amaliy jihatlarini ishlab chiqishdan ham murakkab vazifa yo'q edi. Yangi, demokratik, huquqiy jamiyatning ijtimoiy ehtiyoj darajasida ekanligini asoslash uchun sifat jihatdan takomillashgan dastur zarur edi. Bunday dastur jamiyat xayotini erkinlashtirish jarayoniga yo'l ochib berishi shart edi. Ushbu dastur O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.Karimovning ta'limotida o'z aksini topdi. I.Karimovning asarlariga murojaat etar ekanmiz, ularda jamiyat xayotini erkinlashtirishning g'oyaviy-mafkuraviy, ma'naviy-ma'rifiy, siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy asoslari aniq va ravshan ko'rsatib berilganligini ko'rshimiz mumkin.

Taraqqiyotning "o'zbek modeli" da, bir tomonidan milliy, boshqa tomonidan umuminsoniy manfaatlarni himoya qilishga e'tiborning ko'pligi O'zbekistonning

buyuk kelajagiga ishoradir. Umuman, mazkur konsepsiya iqtisodiyotda bozor islohotlarini chuqurlashtirish, siyosiy sohada inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish, ijtimoiy sohada inson omilini kuchaytirish, pirovard maqsadda mustaqillikni avaylab-asrashning yo‘l-yo‘riqlarini ilmiy jihatdan asoslab bergenligi uchun ham qadrlidir.

Mamlakatda shaxsning har tomonlama erkin bo’lishi taraqqiyot belgisidir. Biroq erkinlik tushunchasini “istagan ishini qilishi mumkin” ma’nosida tushunmaslik kerak. Ayni shunday fikrlash oqibatida kurrai zaminning aksariyat mamlakatlarida “ommaviy madaniyat”, “saddizm” kabi insoniyat boshiga kulfat keltiruvchi illatlar paydo bo’ldi va bugungi kunga kelib ular global muammoga darajasiga ko’tarildi. Bu vaziyatda erkinlikni - axloqiy mas’ullik bilan uyg’un holda qo’llanishigina shu kabi muammolarning yuzaga kelishini oldini olishi mumkin. Mamlakatimizda shaxs erkinligi borasida amalga oshirilayotga islohotlarga e’tibor beradigan bo’lsak me’yor, axloqiy mas’uliyat kabi jihatlarga alohida e’tibor berilayotganligiga guvoh bo’lamiz. Bu hol mafkuraviy ta’ovvuzlar yadro hurujlaridanda havfli vositaga aylangan bir kunda fuqarolarimiz uchun to’g’ri yo’lni ko’rsatuvchi mayoq, hur vatanimizning buyuk kelajagini qurishda muhim asos bo’lib qilishiga ishonamiz.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro‘yxati.

I.Me'yoriy-huquqiy manbalar

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.–Тошкент: Ўзбекистон, 2014. – 74 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисидаги қонуни” 1997 йил 29 август. Янги қонунлар тўплами. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010.– 300 б.

II.Rahbariy adabiyotlar

1. Каримов И. А. Истиқлол йўли: XII чақириқ Ўзб.Респ. Олий Кенгашининг X сессиясида 1992 й. 2 ва 3 июлда сўзланган нутқ.-Тошкент: Ўзбекистон, 1992.-32 б.
2. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли.-Тошкент:Ўзбекистон, 1992.-78 б.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон: Миллий истиқлол, иқтисод, сиёsat мафкура: Нутқлар, мақолалар, сұхбатлар.-Тошкент:Ўзбекистон, 1993.-261 б.
4. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавияти.-Тошкент:Ўзбекистон,1994.-160 б.
5. Каримов И. А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари.-Тошкент: Ўзбекистон,1996.-112 б.
6. Каримов И. А. Маънавий юксалиш йўлида.-Тошкент:Ўзбекистон, 1998.-479 б.
7. Каримов И. А. Биз танлаган йўл-демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли.Т.11.-Тошкент: Ўзбекистон,2003.-320 б.
- 8.Каримов И. А. Ислохотлар стратегияси-мамлакатимиз иқтисодий салохиятини юксалтиришдир.-Тошкент:Ўзбекистон,2003.-72 б.
9. Karimov I. A. Ozbekiston XXI – asr bo’sag’asida : –Toshkent: Ozbekiston , 2003.- 304 b.
10. Каримов И. А Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир.- Тошкент: Ўзбекистон,2005.- 96 б.
11. Каримов И. А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислохотларни чуқурлаштириш,маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт

даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. Т.15.-
Тошкент: Ўзбекистон, 2007.- 320 б.

12. Каримов И. А. Мамлакатимиз модернизация қилиш ва кучли фуқаролик
жамияти барпо этиш- устувор мақсадимиздир.-Тошкент: Ўзбекистон, 2010.-
24 б.

13. Каримов И. А. Жаҳон молиявий–иктисодий инқирози, Ўзбекистон
шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари\ Ватанимизнинг
босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш — бизнинг олий
мақсадимиз т.17. –Тошкент: Ўзбекистон. 2009 –437 б.

14. Каримов. И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Т.:
Ўзбекистон. 2011.440 б.

15. Karimov I. A. Milliy davlatchiligimiz tarixining mumtoz namunasi\ Demokratik islohotlarni yanada hcuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir T. 19 Toshkent.: «O‘zbekiston» 2011. 451b.

16. Каримов И.А. Амалга оширилаётган ислоҳотларимизнинг янада
чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини қуриш – ёруғ келажигимизнинг
асосий омилидир //Президент И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси
конститутсияси қабул қилинганлигининг 21 йиллигига бағишиланган
тантанали маросимдаги маъruzаси //Халқ сўзи, 2013 йил 7 декабр.

17. Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш,
барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислоҳотлар
стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади. /Мамлакатимизни 2013
йилда ижтимоий-иктисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга
мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устивор йўналишларига
бағишиланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъзуза 2014 йил 17
январ.-Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2014.-64 б.

18. Karimov I.A. Ona yurtimiz baxt-u iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish – eng oliv saodatdir. Toshkent: O'zbekiston, 2015.-304 b.

- 19.** O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik Palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'rzasasi.-//O'zbekiston Ovozi, 2015, 24 yanvar.
- 20.** O'zbekiston Prezidenti Islom Karimovning O'zbekiston xalqiga yangi yil tabrigi //Xalq so'zi, 2016 yil 1-yanvar.
- 21.** O'zbekiston Prezidenti Islom Karimovning O'zbekiston xotin-qizlariga bayram tabrigi //Ishonch, 2016 yil 6-mart.
- 22.** O'zbekiston Prezidenti Islom Karimovning Navro'z bayramiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi so'zi //Xalq so'zi, 2016 yil 22-mart.

III. Ilmiy, o'quv adabiyotlar

- 1.** Аҳмедова М. Фалсафа –Тошкент:Ўзбекистон. 1996.-354.б.
- 2.** Билиш фалсафаси. – Т., «Университет» нашр., 2005 йил, 197-212 бетлар.
- 3.** Данильян О.Г., В.М.Тараненко. Философия – Москва, изд. ЭКСМО, 2005 г., стр. 449-458
- 4.** Жаҳон фалсафаси тарихидан лавхалар. I қисм – Т., Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти нашриёти, 2004.–471б.
- 5.** Крапивенский С.Э. Социальная философия. – Москва, «ВЛАДОС», 1998 йил, 380-404 бетлар.
- 6.** Сулаймонова Ф . Шарқ ва Ғарб, -Т.: 1997. 416 б..
- 7.** Туленова К. Ж. Предвидение и реальность. – Т., «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» илмий нашр., 1998 йил
- 8.** Фалсафа асослари. – Т., «Ўзбекистон», 2005 йил, 365-370, 372-376 бетлар.
- 9.** Фалсафа. Ўқув қўлланма. – Т., «Шарқ», 1999 йил, 433-445 бетлар.
- 10.** Ғарб фалсафаси. – Т., «Шарқ», 2004 йил.

IV. Davriy nashrlar materiallari

- 1.** Каримов И.А. Тинчлик ва аҳиллик-мамлакатимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигининг асосидир //Ўзбекистон овози, 2014 йил 10 май.
- 2.** Президент Ислом Каримовнинг “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация

ривожидаги роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидағи нутқи\\ Халқ сўзи 2014 йил, 17 май.

3. Saidov B. Barkamol avlod jamiyat taraqqiyotining yetakchi kuchi\\Fuqarolik jamiyati. 2010 N1 21-b.

V. Internet materiallari

1. <http://Ziyonet.uz>
2. <http://Fikr.uz>
3. <http://jamiyat.zn.uz>
4. <https://kun.uz/>
5. <http://sharh.uz/>
6. <http://www.gov.uz>